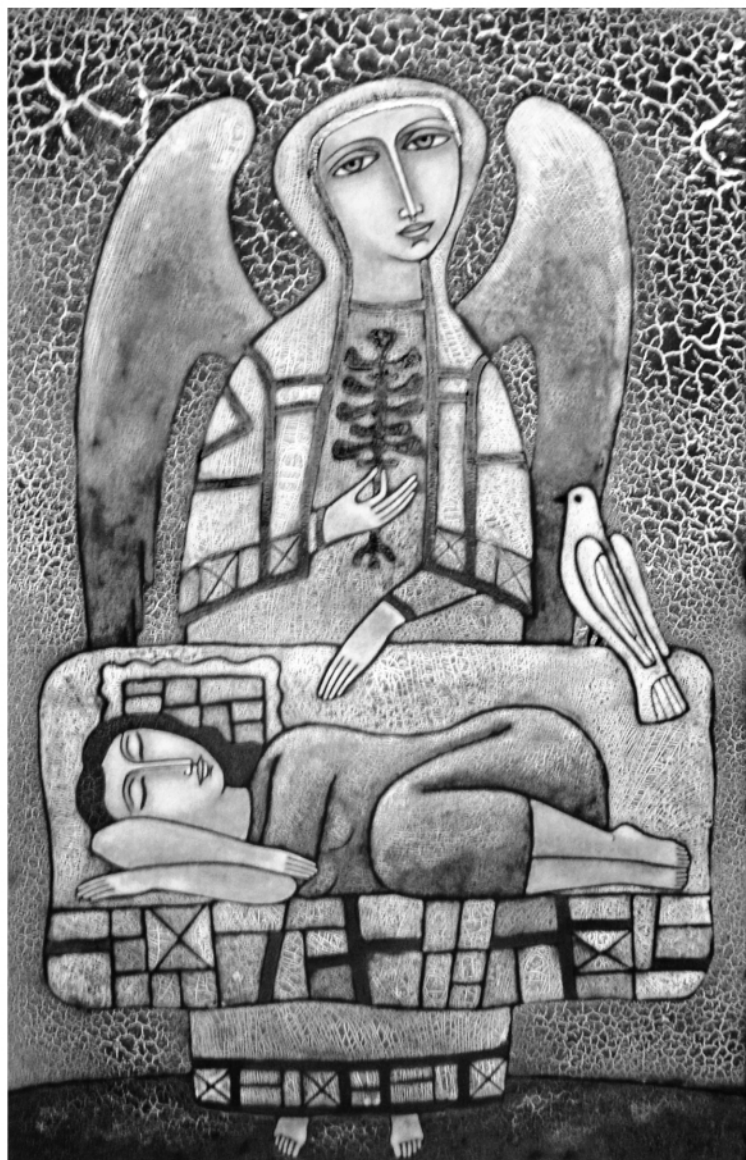

*Сыгнойматас лемсезь ысты,
фсезе марселтас тыхджын ысты.*

ВИКТОР ГЮГО

MAX ΔΥΓ

3

2007

НАША ЭПОХА

Издается с мая 1934 года

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЖУРНАЛ СОЮЗА ПИСАТЕЛЕЙ
РЕСПУБЛИКИ СЕВЕРНАЯ ОСЕТИЯ-АЛАНИЯ

Главный редактор — Ахсар КОДЗАТИ

Редакция

Ответств.секретарь, проза — Борис ГУСАЛОВ

Поэзия, драматургия — Казбек МАМУКАЕВ

Общественный совет

Руслан БЗАРОВ, Гриш БИЦОЕВ, Анатолий ДЗАНТИЕВ,

Елизавета КОЧИЕВА, Анатолий КУСРАЕВ,

Наира НАКУСОВА, Камал ХОДОВ

Владикавказ, 2007

МАХ ДУГ

3
07

Журнал цæуы 1934 азы майæ фæстæмæ

РЕСПУБЛИКÆ ЦÆГАТ ИРЫСТОН-АЛАНЫ
ФЫСДЖЫТЫ ЦÆДИСЫ ÆРВЫЛМÆЙОН ЖУРНАЛ

Сæйраг редактор — ХЪОДЗАТЫ Æхсар

Редакци

Бæрнон секретарь, прозæ — ГУСАЛТЫ Барис

Поэзи, драматурги — МАМЫКЪАТЫ Хъазыбег

Журналы æхсæны уынаффæдон

БЗАРТЫ Руслан, БИЦЪОТЫ Гриш, ДЗАНТИАТЫ Анатоли,
КОСТЫ Лизæ, КЪУСРАТЫ Анатоли,
НÆКУЫСАТЫ Наирæ, ХОДЫ Камал

Дзæуджыхъæу, 2007

НОМЫРЫ ИС:

ÆМДЗÆВГÆ ÆМÆ ÆМБИСÆНДТÆ	6
<i>АККАТЫ Мурат. Фыдохы уарэт. Таурæгъ</i>	12
<i>КОСТЫ Лизæ; ГОДЖЫЦИАН-ЧЕЛДЫТЫ Надя.</i> Æмдзæвгæтæ	29
<i>КЪОЗОНТЫ Шамил. Дыууæ мады. Æцæг цау</i>	33
ГАДЖИТЫ ГЕОРГИ: 75 АЗЫ	
<i>МÆРЗОЙТЫ Сергей. Æз цардæй æнцойад нæ</i> домын...	42
<i>ГАДЖИТЫ Георги. Æмдзæвгæтæ</i>	50
ЧЕДЖЕМТЫ ÆХСАР: 70 АЗЫ	
<i>ЧЕДЖЕМТЫ Æхсар. Ныфсы мæсыг. Æмдзæвгæтæ</i>	55
<i>ТОМАЙТЫ Мисурхан. Мæ литературон фыд</i>	65
<i>АСТЕМЫРАТЫ Изет, БАСИТЫ Зæлинæ, ДАУЫРАЕ.</i> Æмдзæвгæтæ	68
ТÆЛМАЦТÆ	
<i>Хосе ОРТЕГА-и-ГАССЕТ. Адæймаг æмæ адæм</i>	74
<i>Шандор ПЕТЕФИ. Удлæууæн. Æмдзæвгæтæ</i>	80
АДÆМОН СФÆЛДЫСТАД	
<i>Таурæгътæ; АГЪНИАН. Мигъты бардуаг</i>	101
«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ	114
АИВАД, КУЛЬТУРÆ	
<i>ФАТАОНТЫ Уариган. Чызг æмæ зарæг</i>	124

УИДÆГТÆ

ТМЕНАТЫ Дзерассæ. Уырнæнтæ æмæ мæнг-уырнæнтæ 130

ГОСТИТЫ Хъазыбег. Хорз ракæнын — рæстæджы домæн 146

«Ирон газет» фыста 152

АХУЫРГÆНÆГÆН ÆХХУЫСÆН

АЙЛАРТЫ Зарæ. Методикон амындтытæ 156

ИРОН ПОЭЗИЙЫ АНТОЛОГИ 166

ФИДЫЦЫ ЧЫЗГ

(Х. Гарсиа Вилйайы мотивыл)

О тасгæ-уасгæ сау фæранк. О арт-азар.
О уд тавæг. О уд давæг. О сау уацар.
О арвы кæлæн. Ма мыл ауæрд. Арау мæ.
О, уара мыл æхсидгæ 'нгас. Æндзара мыл.
О ус-дæлимон. Урс æхсинæг. Рухс зæд.
О ракæнондзаст. Арфæ дын. О кафгæ тын.
О, ницы у мæхи æмæ Хуыцауы бон.
О хинты хин. О цинты цин. О Табити.
О, адав мæ. Хъæдабæ буарыл андæвон.
О, батав мæ. О фидыцты æвирхъаудæр.
О сау пантерæ. Аскъæф мæ сæнтсау сæфтмæ.
О абоны æвицог Уысм, æнусон.
О афонты, тыгъдты Сæрытых. О...

АЛЫ АДÆМТЫ ÆМБИСÆНДТÆ СЫЛГОЙМАДЖЫ ТЫХХÆЙ

Рæсугъд сылгоймаг йæхæдæг йæхи хъахъхъæны, фыдынды
та хъуамæ йæ лæг хъахъхъæна.

Абхазаг

Сылгоймаджы цы фæнды, Хуыцауы дæр уый фæнды.

Англисаг

Сылгоймагæн æрмæст дыууæ иузæрдион хъахъхъæнæджы
ис: йæ лæг æмæ йæ табæт.

Скæсæйнаг

Чызг кафынмæ куы нæ фæарæхсы, уæд æй оркестры аххос
фæкæны.

Дзуттаг

Сылгоймаджы цъаммар ми рæдыдыл банымайдзæни, чи йæ
уарзы, æрмæст уый.

Скæсæйнаг

Алцы дæр Хуыцауæй лæвæрд у, сылгоймагæй фæстæмæ.

Итайлаг

Рæсугъдтæ рæсугъд не сты, кæй уарзыс, уый у рæсугъд.

Казахаг

Дæхицæн усаг хъазтизæры ма агур, фæлæ хуымзæххы.

Уырыссаг

Нæлгоймагыл йæ къух чи ауыгъта, уыцы сылгоймаг чындзы
ацæудзæн уæрtdжынхæфсмæ.

Сьерра-Леоне

Рæсугъддзинад чындзæхсæвы хъæуы, уарзт та — алы бон дæр.

Узбекаг

Рәсугъддзинад — изәрмә, хорзраконд — адзалы бонмә.
Цәцәйнаг

Сылгоймаджы куы бафәнда, уәд айнаеджы дәр иннәрдәм
ахиздзән.

Япойнаг

Чызджы бон у йә сәфт уарзондзинадыл зарын, фәлә чъын-
дыйы бон нәу йә сәфт әхцатыл зарын.

Афгайнаг

Усы әвзаг кард у — згә нукуы кәны.

Китайаг

Стай дәр дыл нә фәхәцдзәни, дә ләппынтә рәсугъд ысты,
зәгъгә йын куы зәгъай, уәд.

Корейаг

Стай әгәр бирә куы ара, уәд ын сахъат ләппын дәр рай-
гуыры.

Корейаг

Арт әмә сылгоймаг ссудзынц, куы сә бацырын кәнай, уәд.

Корейаг

Сылгоймаг әнәсәрфат митә куы фәкәны, уәд бинонтә
бабын вәййынц.

Корейаг

Сылгоймаджы әртә боны куынә фәнәмай, уәд дзы руvas
рауайы.

Корейаг

Иу мад дәс фыдәй зынаргъдәр у.

Корейаг

Гәдыйы ләппын йә мады ныхтәй нә тәрсы.

Сьерра-Леоне

Зәгъәга сылгоймагәй дәхи хъахъхъән.

Ирон

Сылгоймаг авгәй уәлдай нәу.

Ирон

Сылгоймаг хәйрәг у.

Ирон

Сылты хъæр цы хæдзарæй рацæуа, уыцы хæдзар фехæлд.

Ирон

Устытæй иутæ уынджы — зæд, аргъуаны — сих, хæдзары — бирæгъ.

Ирон

Усæн «цом Хуыцаумæ» куы зæгъай, уæд дæ, фæндаг кæ-
уылты у, уымæй дæр нæ бафæрсдзæн.

Ирон

Усы фарс æмæ арты фарс ласаг ысты.

Ирон

Цард дæр сылыкъахæй у, æмæ — сæфт дæр.

Ирон

Быдыры дæ бæхыл ма баууæнд, хæдзары — дæ усыл.

Ирон

Сылгоймагæн йе 'хсарæй йе 'фсарм хуыздæр у.

Ирон

ИРӨН ЧЫЗГ

Безаты Фариза.

Къарджиаты Ирина.

Хадыхъаты Зойæ.

Фидараты Аллæ.

АККАТЫ Мурат

ФЫДОХЫ УАРЗТ

Таурæгъ

Хæд, зæгъынц, Цæгаты бæрзонд хохæн йæ иу фахсыл Зæйуаты бæзджын сыхы цæрæг цалдæр мыггаджы амад куы фæвæййынц сæ бæрзонд мæсыг. Йæ хæдбынмæ гыццыл мусау лæгъз зæххы гæбазы кусарт куы акæнынц, æппæт зæдтæ æмæ дзуæртты ном куы ссарынц, цæмæй сæ сæ мæсыг ма бахъæуа, цæмæй сæм макуы фæзына тыхгæнæг. Уæд иу æрæгвæззыгон райсом сæ мæсыджы сæрыл сау сынт куы абады, йе 'ргом сыхырдаем саразгæйæ, куы нал фенцайы йæ хъуахъхъ-хъуахъхъæй. Сыхы хистæр Дзакко уайынхъом сабитæн куы асурын кæны æнахайыры маргъ, фæлæ та уый ногæй куы абады мæсыгыл æмæ та сау маройыл куы схæцы. Афтæ куы фæуасы дыууæ боны, æмæ адæм катыйы куы бацæуынц.

— Цымæ та нæ кæмæ рарвыста æгъатыр хъысмæт уыцы æлгъыстыфæуинаг маргъы хъæргæнæг? Кæуыл та æрцæудзæн йæ цæф? — сагъæсгæнгæ фарстой кæрæдзийы. Зæронд Дзакко Хуыцаумæ бæргæ скувы:

— О Хуыцау, мæ тымбыл сых — де уазæг, дæ фæдзæхст, фыдбылызæй нæ бахиз!

Фæлæ бæллæх æрцыди, къардиуæй асхъиудта цардбарæг лæппулæг Адæбе æмæ дзæгъæлæй ныууагъта йе 'нхъæлцау бинойнаг Госæдайы кæугæ-дзыназгæйæ, Зæйуаты ихсыд уæзæгыл, йе 'рдæгконд хæдзары.

Госæда фæлтæрд уыд фыдабæттыл йæ гыццылæй фæстæмæ. Æхсæвæй -бонæй нæ бамынаг йæ ардзæст. Нæлгоймагæн нæлгоймаг уыд, сылгоймагæн — сылгоймаг. Æнцæд бадын нæ зыдта. Сæ гыццыл цахæрадонмæ кæртаты хаста фæнык, фосы фаджысæй кодта сæнар, амадта æмбонд, хъæбæр зæхх къахта белæй, хъæдæй йе рагъыл суг хаста.

Иу сæрдыгон бон хур скаст Цæргæсы хохæй. Райхъуыст идæдз усы хæдзарæй ноггуырæд сывæллоны цъæхахст. Æвгъæдгæс сылгоймагтæ кæрæдзийы дзыхæй скъæфтой цины хабар:

— Госæдайæн лæппу райгуыр! Госæдайæн лæппу райгуыр!

Зæронд Дзакко хабар куы фехъуыста, уæд йæ сæрæй йæ худ систа, йæ цæнгтæ фæйнæрдæм айвæзта, йе 'ргом хурыскæсæнæрдæм æздæхта æмæ скуывта:

— О цытджын Хуыцау! Хуры тынтимæ нын стыр лæвар бакодтай, æмæ Госæдайæн йæ иунæг хъæбул куыд сбирæ уа, уый йын дæ цæст бауарзæд!

Ноггуырæдæн куывд скодтой æмæ йыл ном сæвæрдтой Æргайнат. Уыцы бон Дымтыл хур нæма аныгуылд, афтæ бонджын Залымты Долæтæн та рухс Мадымайрæм авд лæппуйы фæстæ балæвар кодта чызг. Саухил кæй уыди, уымæ гæстæ йыл ном сæвæрдтой Саучызг.

Госæда йæ иунæг бындары хъомыл кодта йæ комы комдзæгтæй. Цъиуджын кармау йæ ныхбынтæй кæд туг хъардта, уæддæр йæ уд-йæ цæст хъуамæ бафынæй уыдаид æфсæстæй, сыгъдæг æмпызытытæ æмæ фæлмæн хуыссæны.

Æргайнатыл сæххæст дыууадæс азы. Ныййарæг мады ницæмæуал уагъта æвналын — дон хæссынæй, хъуг дуцынæй, кæрт мæрзынæй. Дзаккойы зылынсæфтæг хæрæгыл ласта суг. Йæ фыды цæвæджы хъæд фæцыбырдæр кодта æмæ-иу æрцæттæ кодта сæ цыппар стурæ æмæ дæс фысæн зымæгваг хос. Госæдайæн кæд йæ зæрдæйы тугтæ калдысты йе 'нахъом лæппуйы тыхкуыстмæ кæсгæйæ, уæд йæ салд зæрдæмæ та сындæггай хъарын райдыдта рухсы тын.

Æргайнат уыд сыхæн сæ цумайы лæдзæг, хи хъæбулау уарзон. Йе 'мгæрттæ йыл æрхъæцмæ дæр нæ хъæцыдысты. Зæйуаты фалæ цы дон уыд, ууыл-иу гыццыл къада куырой сарæзта. Хæрисы къалиутæй-иу сбыхдта къуту, сау къæйтæй арæзта фыдтæ æмæ фæлгуыр, ссинаджы бæсты та — змис. Къæдзæх дуртæ афтæ рæсугъд амадта, раст цыма джиппы уагъд уыдысты, уыйау.

Йæ фыдæй йын цы хъримаг баззади, уымæ йæ былыцæрттæ бæргæ хордта, фæлæ мады ныхасы сæрты ахизын нæ уæндыдис.

Æргайнатæн бонæй бонмæ йæ хуыз ивта. Сындыггай йæ хъалæс дæр бæзджынæй-бæзджындæр кодта. Фындзы бынтæ зына-нæзына фæмилтæ сты. Мад-иу хатгай йæ фæстæ кæстæйæ баззад æмæ-иу дзырдта йæхицæн: “Адæбейы цæрмыстыгъд бакодта. Тæхуды, æмæ йæ искуы уæд та уынгæ куы фæкодтаид!..”

Цас комы дон фылдæр цыд, уыйас Госæдайы иунæг та асæй бæрзонддæр, къабæзтæй нуарджындæр кодта. Ссæдз азы йыл куы сæххæст ис, уæд йæ рæсугъд зарынмæ адæймаг хъусынæй не ’фсæсти. Дыууæ хæрззылд æрчыйы æмæ тынæй хуыд зæнгæйттæй фæлыст дыууæ къахыл кафгæ-кафын цæст нæ хæцыди. Хæрзаив сæрæнгуырмæ кæстæйæ сылгоймæгтæ дзырдтой кæрæдзийæн:

— Цæй амондджын уыдзæн, Госæдайы къæсæрæй чи бахиза, уыцы чындз.

Долæт æмæ йæ авд фырты сæ исбон цы фæкодтаиккой, уый куы нал зыдтой, уæд сфæнд кодтой мæсыг самайын, æмæ сæ хъуыди дæсны дурамайджытæ. Æрхатыдысты Дыгуры æмæ Уæлладжыры кæмтты цæрджытæм. Уырзæй цы адæмы февзæрстой, уыдоны хыгъдмæ бахаудта Æргайнат дæр. Ныййарæг бæргæ бакатай кодта, бæргæ йæ нæ фæндыд йæ иунæджы уыцы уæззау æмæ тæссаг куыстмæ ауадзын, фæлæ фырт фыццаг хатт ахызт йæ мады ныхасы сæрты. Цæмæй зыдта Госæда, йæ лæппу Залымты сау рæсугъдимæ сусæг уарзты цæхæры кæй судзынц...

Уæд, зæгъынц, иу сæрдыгон бон сихор хæрыны хæдразмæ Æргайнат йæхи куы байсид Халбиаты донмæ, мæхиуыл дзы скалон, зæгъгæ. Ронбастæй уæлæмæ йæхи цыхцырæгмæ куыд бадардта, афтæ æд къæртатæ йæ уæлхъус алæууыд Саучызг æмæ йæм дзуры:

— Дæ мадæн иунæг куы дæ, уæд дæхи хидæйдзагæй цъити-донмæ куыд дарыс? Куы фæрынчын уай, уæд та?

— Кæд мæрдты мæ хуызæн нæ уа, уæд дæм фæстæмæ раздæхдзынæн, — дзуапп ын радта лæппу. Чызг ныссуйтæ и, стæй загъта:

— Госæда куыд у?

— Дæ лæггæдтæй афтæ сфæлмæцыд, æмæ хуыссæнæй нал сты.

Саучызг йæ къæртатæ донæй байдзаг кодта, донхæссæн йæ уæхскыл сæвардта æмæ ма загъта:

— Мæ номæй йын саламтæ ратдзынæ.

— Саламтæ нæ, фæлæ йæ мæ хъæбысæй дæлæмæ дæр нал æруаддзынæн, — къайных дзуапп та йын радта лæппу æмæ йæм йе 'ргом аздæхта. Чызг цалынмæ фисынæй нæ фæаууон ис, уæдмæ йын йæ нарæг астæу йе стыр цъæх цæстытæй уæгъд нал суагъта. Сæ иу фембæлды рæстæг та Æргайнат дзуры Саучызгмæ:

— Дæ саламæй гыцци фæбузныг и. Тæхудиаг, дам, у уыцы лæппу, Саучызг кæй хай фæуа, æйтт-уйтт лæппу, дам, йæ хай фæуæд...

— Бафæрс ма-иу гыццийы, кæм ис уыцы æйтт-уйтт лæппу? Кæм æй агурон?

— Ау, дæ бонджын усгуртæ дæм къахихсыд куы баисты, уæд дзы иу уæддæр куыд нæ у дæу аккаг?

— Зæрдæ фыды мур йеддæмæ ницы у, æмæ дзы бынат ис æрмæстдæр иу адæймагæн.

— Цымæ, чи у уыцы амонджын, дæ зæрдæйы йæхицæн ахстон чи сбьдта?

Чызг йæ аив сæрак дзабыры фындзæй зæхх схъауæгау кодта, цыма лæппуйы фарстæн дзуапп зæххы скъуыды агуырдат. Æргайнат æм æдзынæг фæкасти, стæй райхæлдта йæ уарзты къуыбылой:

— Саучызг, æз цы уарзты цæхæры судзын, цыма ды дæр уымæй хызт нæ дæ, афтæ мæм кæсы, фæлæ ма мын зæгъ, кæрцыл дари æмпъузæн фидауы?

Йæ фарстæн ын дзуапдæттæг куынæ уыдис, уæд та лæппу загъта:

— Мæнæн мæ цард — мæгуыр, гæвзыкк — мæ хъысмæт. Нæ мын хо и, нæ æфсымæр. Мæ фыд мын даргъ ауæдз хуымтæ æмæ фосы рæгъæуттæ нæ ныууагъта дæ фыд Долæтау. Арвæй зæххы астæу мын мæ мад йеддæмæ ничи уыд, ныр ды слæууыдатæ йæ фарсмæ. Æз уый мæхицæн нымайын тæккæ стырдæр амондыл, фæлæ мæ ныфс нæ хæссын дæ хъæздыг фыд Долæт æмæ дæ хъал æфсымæртæм миनावæрттæ барвитынмæ, уымæн æмæ йæ зонин: куыдзы къахæй мын сæ фæнæмдзысты. Æз цыфæнды зынтæ æмæ хъызæмæрттæн дæр бафæраздзынæн. Кæд мæ зæрдæ цæргæбонты арф хъæдгомæй баззайдзæн, уæддæр ды дæ амонд дæ къахы фындзæй ма къуыр, смой кæн дæ бирæ курджытæй искæмæ.

Саучызг æргом ныккаст лæппуйы цæстытæм æмæ загъта:

— Уайых фæуай, Æрган, куыд нæ мæ æмбарыс? Дæуæй фæхицæн уæвыны бæсты мæхицæн скæндзынæн тæрхон æмæ равзардзынæн мæлæт.

Чызджы уәхсчытә ризәгау скодтой, йә сау цәстытәй ныгтәргәр кодтой фәд-фәдыл сдав цәссыгтә. Цәхәрәй зынг фесхьиуәгау йә мидбынаты фесхьиудта ләппу дәр әмә загъта:

— Саучызг, кәд дын дә сыгъдәг зәрдә фәриссын кодтон, уәд дә курын хатыр, фәлә дә дә бинонтә мәнән кәй нә ратдзысты, уый нә дыууәйән дәр бәлвырд у, нәхи фәнд куы атәрәм, уәд та нә цард тугәйдзаг суыдзән. Әз мәхицән нә тәрсын, тәрсын дәуән әмә мә мәгуыр рынчын мадән. Сымах әфхәрд кәй никәмән ныппардзынән, уый дә бауырнәд.

* * *

Әхсаргарды цәфән ис сдзәбәхгәнән, әвзаджы цәфән та — нәй. Залымты мәсыгыл әвәрд әрцыдис авд фәлтәры, афтә сәм чидәр әвзаг бахаста:

— О, уә бонәй уат, Залымтә, кәд уә уә мәсыг йеддәмә ницыуал хъәуы, уәд! Куырм баистут әви нә уынут Госәдайы бындар әмә уә Саучызджы әнәфсарм митә?!

Бинонтыл цыма уәларвәй дур әрхауд, уыйау фесты.

— Худинаггәнәг! Зәгъ, цы ис уә астәу Госәдайы сыстхәрд къәбылаимә, кәннот уә дыууәйы дәр фыджджинаджы карст скәндзынән! — әртхьирәнтә кодта Доләт йә чызгмә, фәлә уый ницы дзырдта. Йәхи къуыммә цәф сәгуытау ныххывтә әмә әнцад ләууыд, әндәр цы йә бон уыд?

Райсомәй раджы фәтәррәст кодта Әргайнат йә хуыссәнәй әмә фәраст йә куыстмә. Мад ма бәргә рахъәр кодта йә фәстә:

— Исты комдзаг уәддәр скодтаис!

Фәлә фырт Мусуәттәй фәдәлө. Сәррәттытәгәнгә бәргә згъордта, йе стыр цъәх цәстытәй йә дунейы рухсы бәргә агуырдта, фәлә уый никуыцәй разынд. Ләппу уайтагъд баләу-уыд дурамайджыты уәлхъус. Салам сын нәма радта, афтә йәм фәсидти Доләт.

— Ләппу, абонәй фәстәмә дә мә рәзты ацәугә дәр куыд нал феноң, афтә! Кәд дә нә фәнды, цәмәй дын дә артазәст дымгәмә сдарон, уый, уәд мын мә чызджы әнцад ныууадз! Фыццаджыдәр уал де 'мпъызт хәлаф баив! Мауал цу адәмы астәумә сәмпәрчыййә, стәй әнәбазыр маргъау пәррәстытә кәндзынә! Рарвит дә мады, әмә дәм цы мызд цәуы, уый райсәд, дәхәдәг та мә цәстыты разәй фесәф! — йә ныхас карзәй балхынцъ кодта зәронд ләг.

Æргайнат иуцасдæр джихæй фæлæууыди, стæй уæнтæхыл, сæргуыбырæй араст и Зæйуатмæ. Къайлыгъзы дæле йæ фыды цырты фарсмæ æрбадт, æмæ фемæхст йæ цæссыг. Цас фылдæр хъæрздыта, уыйас æвзонг зæрдæ йæхи къултыл тынгдæр хоста. Æрбалæууыдысты йæ зæрдыл йæ хъизæмайраг сидзæры бонтæ, Госæдайы фыдæбæттæ, æмæ йæхи фарста: “Цымæ, цæмæн афтæ æгъатыр у цард? Цæмæй фыддæр дæн Долæты фырттæй æз? Куына дæн цæнкуыл кæнæ къуылых, сохъхъыр кæнæ магуса, давæг кæнæ марæг, уæд мыл цæмæн былысчъилтæ кæны Долæт? Кæмæй цы радавам Саучызгимæ? Цæмæн хъуамæ суа нæ сыгъдæг уарзт дзырддаг? Кæд удæй удмæ нæй бæсты мæлæн, уæд сыгъдæг уды уарзтæн кæй цы хъуыддаг и цæлхдуртæ æварынмæ?”

Æппынфæстаг, банцад йæ зæрдæйы рыст, йæ рустыл бахусты йæ цæссыгтæ.

“Мæ рынчын мад мын мæ хабæрттæ куы базона, уæд йæ лæмæгъ зæрдæ ноджы тынгдæр фæрисдзæн”, — загъта йæхицæн, узал донæй йæ цæсгом ныхсадта æмæ, йæхи хъæлдзæгхуыз даргæйæ, ссыди сæхимæ.

* * *

Скъæтты ком. Фæссихор. Зымтæ нал æнцайынц сæ къуызиттæй. Урссæр цътитæ тæмæн калынц хуры тынтæм. Комæй хъуысы доны уынæр. Бæгуыдуры цъуппыл фæзындысты дзæбидыртæ. Уддзæф уыдонырдаг кæй кæны, уымæн ныппака сты сæ фындзыхуынчътæ, смудынц, агурынц тугдзых сырты æмæ цуанæтты. Куы ницы бафиппайдтой, уæд сындæггай хизгæ сæхи дæлдæр æристой. Æргайнат бады æмæ сагъæс кæны. Цымæ, афонмæ цы кусы Саучызг? Йæ фыд æмæ йæ йæ авд æфсымæры бафхæрдтой æви нæ? Уæвгæ, æфсымæртæн сæ кæстæр Цæра фæлмæнзæрдæ у. Фысы комæй хал нæ раласдзæн. Æргайнатæй иу аз йеддæмæ хистæр нæу, афтæмæй йæ йæ фыд силлæг кодта:

— Ус курынмæ дын фæззæгмæ æмгъуыд!

Цæра цæттæ у, æрмæст Къæмынты царæг Бозырты Борæханы. Фыд уый куы фехъуыста, уæд сæрра и:

— Кæм цы сыстхæрд ис, уыдоныл ныддæвдæг сты мæ фырттæ! Баззадтæ æнæ усæй, кæд Абысалты Соскойы чызджы нæ курыс, уæд!

Хъæздыг Соскойы зылындзаст чызг Аминæт та кæд Цæрайæ у цыппар азы хистæр. Бирæ рахъуыды-бахъуыдыйы фæстæ Æргайнат æрцыд ахæм хатдзæгмæ: “Саучызджы бирæгътæн хæрын нæ бауадздзынæн! Цæй æмæ уал Цæраимæ аныхас кæнон”.

Уыцы хъуыдытæгæнгæ дзæбидыртыл йæ цæст æрхæцыд, йæ къух сыл ауыгъта æмæ сæхимæ раздæхти. Йæ мады хуыссæны баййæфта цикъæйау фæлурсæй.

— Гыцци, цы та дæ риссы? Кæд та хæдзары куыстытæм æнæ мæн февнæлдтай?

— Æз дæу тыххæй бабастон сау сæрбæттæн мæ сæрыл. Фондз азы дæ мæ риуæй уымæн нæ фæхицæн кодтон, цæмæй мын тагъддæр айрæзай. Ныр та мæ фæнды, цæмæй мын ногæй гыц-цы саби фестай.

— Гыцци! Нæ дæ æмбарын. Зæгъ-ма, цæмæй бацыдтæн дæ хъызджы?

— Мæ хъæбул, мæрдтæм куы бацауон, уæд ссардзынæн дæ фыды æмæ йын зæгъдзынæн: “Кæд уæлауон царды исчи йæ мады хæрзтæ бафыста, уæд уый у дæ фырт”. Ныр та мын дзырд ратт, кæй ницыуал мæ басусæг кæндзынæ, уый тыххæй.

— Гыцци, Уæлгъæуы авд Елиайы мæ сæ дурæй ныццæвæнт, æз дæуæй исты куы басусæг кæнон, уæд.

— Уæдæ мæ знон цæмæн асайдтай?

— Æз дæ сæр куынæ æрхъуыды кодтаин, уæд Долæтæн йæ маргæйдзаг фидистæ нæ ныббарстайн, фæлæ дæу æмæ Саучызгæн тæрсын. Стыр хатыр дæ курын, мæ мад, мæ къæйных ныхæсты тыххæй, фæлæ æз æмæ Долæты чызгæн æнæ кæрæдзи царæн нал и. Мах фæхицæн кæндзæн æрмæстдæр мæлæт.

— Мæ хъæбул! Кæд дыл ссæдз азы сæххæст и, уæддæр нæма æмбарыс, царды бирæ сонт фæзилæнтæ æмæ сæрсæфæн былтæ кæй ис. Нырма мын хъазты кæрон æнæкъæмдзæстыгæй нæма æрлæууыдтæ. Дæ къæхтыл сæрак дзабыртæ нæма скодтай. Хъæды халонау дæ ныййарæгæн иунæг дæ. Иуæн та дыууæ кæддæриддæр æфсад сты. Долæт хъæздыг у, домбай. Ды та йын йæ буц чызджы тыхæй рахæссынмæ хъæвыс. Дæ мады уал дæ фыды фарсмæ бавæр, стæй-иу цæргæстимæ уæларвты тæх, — балхынцъ кодта йæ ныхас Госæда æмæ Æргайнаты ноджы стырдæр сагъæстыл бафтыдта.

* * *

Сылдэнтты ривæд кæнынц Долаты фысвос. Фæрсæй-фæрстæм бадынц къахвæндаг лæзгъæрыл Цæра æмæ Ёргайнат.

— Цæра, бон хистæр мае уæддæр дæ, æмæ мын бахатыр кæн. Фæрсæг сонт ваййы. Зæгъ-ма, нæ хъуыддæгтæ дæм куыд кæсынц дæ хоймæ?

— Мæ фыд æмæ ме 'фсымæртæ раст не сты. Дæумæ фау æрхæссæн ницæмæй ис. Ды мæ хойы цъитийы сæрыл дæр фæдар-дзынæ. Стæй Саучызг тæригъæд у. Нал рæстмæ хæргæ кæны, нал дзургæ. Ёппынæдзух дуарæхгæдæй сынтæджы дæлгоммæ хуыссы. Дысон нана нæ фыдимае фæхыл ис, ацы чызг, дам, йæхицæн исты куы бакæна, уæд, дам, дæ бирæгъау бахсындзынæн. Ноджы ма йын афтæ дæр куы загъта, Ёргайнат дæ авд фыртæй кæмæй цауддæр у, зæгъгæ, уæд æй йæ хъæлæсы ахаста.

— Цæра, Саучызгæн йæ зæрды цы ис?

— Арвæй, дам, мын стъалытæ чи æрхæсса, уый дæр, дам, мæ нæ хъæуы. Кæнæ — Ёрган, кæнæ — мæлæт.

— Цæра, бузныг дын зæгъын, мемæ иузæрдион кæй дæ, уый тыххæй, фæлæ ма мын иу фарстæн дзуапп ратт. Ды мæ бынаты цы бакæнис?

— Бауырнæд дæ, Ёрган, Борæханы кæдæм ахæссон, уый куы зонин, уæд ныккуыйты уадзин ацы фос æмæ афардæг кæнин Бозырты чызджы, фæлæ кæдæм?

— Кæд дæ раст бамбæрстон, уæд мæнæн дæр афтæ кæнгæ у.

— Ёрмæстдæр афтæ! — хъæддых дзуапп ын радта Цæра.

— Мæхи зæрды дæр афтæ бакæнын ис, фæлæ тæрсын, не 'хсæн тут куы ныккæла. Разырдыгæй уæм куы бацæуон, уæд бæстæ гуыпп-гæрах суыдзæн, фæстæрдыгæй та уæм схизæн никæуылты ис.

Цæра уысмы бæрц фæхъус и, стæй загъта:

— Изæры куы 'рталынг уа, уæд æрхæсс даргъ бæндæн æмæ йæ сæвæр куыройы сæрыл. Стæй хъуыддæгтæ мæ бар уадз.

Ууыл ахицæн сæ ныхас. Изæры Ёргайнаты хæлар Хъæрæс сæхицæй фидар бæндæн рахаста. Куы 'рталынг ис, уæд æй йæ амынд бынаты сæвæрдтой, сæхæдæг æд бæхтæ сæхи бафæсвæд кодтой.

“Авд хойы” арвыл дзæвгар куы суадысты, уæд дыууæ æмбалы Халбиаты доны балæгæрстой æмæ къардиуы бынмæ бацы-дысты, бæндæны кæрон ссардтой, æмæ йыл Ёргайнат сбырыд Саучызджы рудзынгмæ. Гæзæмæ йæ бахоста, æмæ йæм чызг мынæг хъæлæсæй радзырдта:

— Кæцы дæ?

— Ма тæрс, æз дæн, — дзуапп ын радта Ёргайнат. — Дæхи арæвдз кæн æмæ цом.

— Ёрган, курын дæ, ма бакæн уыцы ми: фæндырты цæгъдинаг фæуыдзынæн.

— Ды ныртæккæ куынæ рахизай, уæд мæ хъæлæсыдзат ныхъхъер кæндзынæн: “Цы фестут хъал Залымтæ?! Уæ чызджы уын Госæдайы сæмпæрчы фырт фæхæссы!” Уадз æмæ мæ туджы ныккалд уа нæ сыгъдæг уарзты æвдисæн.

Чызгæн ма цы гæнæн уыд, æмæ йæ къух радардта Ёргайнатмæ. Фыццаг кærкуасæнтæ уыдаид, афтæ Гаджийы къахырмаæ схæццæ сты. Бæхтæй иу иннæйы къæдзилыл абаста Хъæрæс, тагъд уæм зындзынæн, зæгъгæ, зæрдæ бавæрдта уарзæттæн æмæ æхсæвы тары аныгъуылд, Ёргайнат æмæ Саучызг та Цæппæр рындзы дæле Бæркады лæгæтмæ сæ ных сарæзтой.

* * *

Хъæрæс Зæйуатмæ схæццæ боныцъæхтыл æмæ хæрзæггугаргаг фæци Госæдамаæ:

— Цæргæбонты кæмæ фæбæллыдтæ, уыцы цины хабар дын æрбахастон! Ёрган Саучызджы аскъæфта!

Госæдайыл цыма исчи фыцгæ дон бакалдта, уыйау фестъæлфыди.

— Ёмæ кæм сты, кæм, уыцы дыууæ æнæнтысты? — æрæджиау бафарста Хъæрæсы.

— Уыдоныл ма тыхс, Госæда: хæйрæг дæр сæ нал ссардзæн. Ёфсати сæ рохуаты нæ ныууадздзæн. Цæхх æмæ сæм кæрдзынæй та мах фæкæсдзыстæм.

— Дæ ныхæстæм гæсгæ кæмдæр хæхты сты, уым та æхсæв узал вæййы, æмæ æнæ хъарм уæладарæсæй уыцы чызг басыдзæн. Нæ сæм хуыссæнгарзæй куы ницы ис, нæ къус, нæ уидыг, уæд куыдтæтæ уыдзысты?

— Алцæмæй дæр ифтонг сты, дæ зæрдæ сæм ма 'хсайæд, — загъта Хъæрæс, сæхимæ батагъд кодта æмæ уайтагъд афынæй.

* * *

Сæумæрайсом Залихан Саучызджы дуар бахоста, фæлæ йæм ничи ракаст. Рудзынгмæ бацыд, æмæ йæ гомæй куы федта, уæд йæ уæрджытæ ныххоста.

— О, мае хъæубæстæ! Кæм стут?! Мае иунæг чызг йæхи доны куы баппæрста, уæд мæм фæдисы цæуыннæ згъорут?! Кæд мын афонмæ йæ цæстытæ сау халæттæ скъахтой, уæд ма цы кæндзынæн, куыд ма цæрдзынæн?! Уæ, мае иунæг Саучызг, дæ зыдыка фыдæн дæ тæригъæдæй йæ дур зæрдæ йæ риуы бампыла, кæд дын цы ми бакодта!

Уыцы хъарджытæм бинонтæ сæ хуыссæнтæй фестадысты æмæ йæм удаистæй базгъордтой. Федтой Саучызджы уат афтид æмæ гомрудзынгæй. Æфсымæртæй иу хъил дурыл сæхъисæй быд бæндæны бастмæ фæкомкоммæ и æмæ сонт фарст акодта:

— Ацы бæндæн кæй у æмæ йæ ам чи бабаста?!

Дзуаппæттæг ын нæ фæци. Мæнгард Долæт бæндæн райхалдта, дыдæгътæй йæ йæ къухы ныххъывта æмæ фæбогъ кодта йæ усыл:

— Банцай æдылы-къоппа. Де 'нæнтыст чызг кæйдæр фæдыл алыгъд! Мае бæх! Рæвдздæр!

Зæйуаты фале Къайлыгъзы цæрджытæм схæццæ и, салам сын радта, æмæ сæ сабырæй фæрсы:

— Ацы бæндæн уæлхиды фæндагыл ссардтон. Кæй уæ у? Ныхасыбадæг адæмæй ничи зыдта бæндæны хицауы. Долæт уырдыгæй ацыд Зæйуатмæ. Уæрыччыты хизгæ баййæфта Хъæрæсы дыууадæсаздыд æфсымæр Хамбийы.

— Дæ фос бирæ, лæггаг!

— Æгас цу, Долæт, — дзуапп ын радта йæ саламæн Хамби.

— Лæппу, ацы бæндæн фæндагыл ссардтон. Цымæ, кæмæй фесæфт?

Хамби бæндæны кæроныл гæркъа куы федта, уæд дисгæнæгау загъта:

— Уый мах бæндæн у. Дада йыл æрæджы бабаста уыцы гæркъа.

— Æмæ кæм ис дæ дада?

— Нæхимæ.

Долæт ссардта зæронд Дзаккойы æмæ йæ фæрсы:

— Ацы бæндæн дæу у?

— Мæн у, фæлæ дæумæ цы ми кæны?

— Æз та дæу фæрсын, мае хæдзары фæсдзæгæт цы ми кодта? Зæронд цы загътаид, уый нæ зыдта æмæ хъусæй лæууыди.

— Хъæрæс та дын кæм и?

— Æргайнатимæ æхсæвæддæ цуаны ацыдысты.

Долæт ын нал хæрзбон загъта, нал æй фæрстæ бакодта, афтæмæй йæ бæх фæзылдта æмæ сæхимæ балæууыд. Йæ авд фыртмæ фæсидт æмæ сын загъта:

— Уæ хойы уын Госæдайы сæмпæрчты фырт æмæ Хъæрæс дысон афардæг кодтой, сымах мæрдфынæй куы кодтат, уæд! Райсом та уын уæ цураей уæ устыты афардæг кæндзысты! Ныр та мын зæгъут, нæ куыдз куынæ срайдта, нæ айнагыл сбырæн куынæ ис, уæд бæндæн хъил дурыл чи бабаста?!

Кæрæдзимæ ракас-бакасы фæстæ æфсымæртæй иу загъта:

— Кæд æй нæ хо йæхæдæг бабаста, мыййаг?

Цæра сулæфыди.

— Уымæн сар йæ сæр кæндзæн, фæлæ сымах афтæ бакæнут. Æхсæвæй, бонæй радыгай зилут Хъæрæсы фæдыл. Уый уæ æнæмæнг бахондзæн се 'мбæхсæн бынатмæ. Æппын ницы, фæлæ сын къæбæр уæддæр хæсдзæн.

* * *

Æхсынцъыйаджы ком Гаджийы къахырмæ æввахс кæм фæуæрæх, уый бынмæ ис Цæппæр рындз. Йæ хæд дæле та — Бæркады лæгæт. Уый афтæ æмбæхст у, цыма æрдзæй Æргайнат æмæ Саучызгæн лæваргонд æрцыд. Йæ фарсмæ пырхæнтæй кæлы Æхсынцъыйаджы дон цæссыгау сыгъдæгæй, æмæ дзы æнæрынцойæ тæлфынц балер кæсæгтæ. Донæн йæ хуссарварс зымæгон ваййы сырды къæбиц. Тæппуд сычъитæ дзы фæхи-зынц къордгæйттæй, хъæддаг хуытæ та — æрдонгтæй. Лæгæты дуар у нарæг хохы скъуыд, йæ бæрзæнд — лæг æмæ æрдæджы бæрц. Уырдыгæй бацæуы хуыккомы хуызæн цалдæр санчъехы, стæй уым ног чындзы уатау фæрайдзаст ваййы. Сæрæй йын æрдз рудзынг æмæ ердойы бæсты цы хуынкъ сарæзта, уырдыгæй йæм кæлы боны рухс.

Æргайнат дзы бæрз хъилтæй сарæзта хуыссæн, Саучызг ыл байтыдта сычъийы хус цæрмттæ. Зæхх уисойæ — хæрзмæрт. Тæгæр бæласы бызычъийæ конд дыууæ къусы æд уидгуытæ — хæрзæхсадæй тæрхæгыл æвæрд, лæгæты фæрстыл — сычъиты сыкъатæй конд рагъæнтæ. Уырдыгæй сырды фыдæн йæ сой тæдзы зæхмæ. Дыууæ уарзон уды ам куы 'рфысым кодтой, уæдæй нырмæ рацыд ссæдз боны. Къуырийы размæ сæм Хъæрæс бæргæ фæзынд, зæрдæ сын бæргæ бавæрдта, тагъд та уæм фæзындзынæн, зæгъгæ, фæлæ нæ зыны.

Иуæхсæв Хъæрæс Госæдамæ бауад æмæ загъта:

— Цæй, цы фæдзæхсис дæ чындз æмæ дæ лæппуйæн?

— Хъæрæс, мæ къона, æмæ мæ чындзы 'фсымæртæ дæ фæдыл куы бафтой, уæд та?

— Ма тæрс, Госæда, алцыдæр мын тæразыл барст у. Фæлтау цы 'рвитинаг дæ, уыдон дзыццамæ ратт, уый йæ цæгатмæ цæуы æмæ сæ йемæ ахæсдзæн, стæй йæм æз дæр зындзынæн, — загъта Хъæрæс æмæ ацыд. Бон куы фæцъæх ис, уæд схæццæ лæгæтмæ.

— Цы фæдæ, ме 'фсымæр?! Афтæ куы фынаей кæнай, уæд дын дæ сау рæсугъды исчи дæ цурæй ахæсдзæн!

— Мидæмæ рахиз, Хъæрæс, Æрган дæ хæдразмæ ацыд сыгътидзуан. Кæрæдзиуыл бацин кодтой, æмæ ныхæстыл фесты. Уæдмæ фæзынд Æргайнат дæр сыгъийы мардимæ.

— Фистæгæй дæ æви? — дисгæнгæ афарста йæ хæлары.

— Мæ бæх цъыхырийы бамбæхстон.

— Лæг дæ, æмæ дæхæдæг, — загъта Æргайнат. Дзæвгар фæныхæстæ кодтой, стæй хордзенты хус дзидзатæ нывæрдтой, æмæ Хъæрæс сæхимæ фæраст и.

— Госæдайы-иу мæ номæй дæ хъæбысы акæн, — йæ фæстæ ма адзырдта чындз.

* * *

Хæхбæсты цæрæг адæмæн уалдзæгæй фæззæгмæ бон нæ, фæлæ æхсæв дæр нæ фаг кодта кусынæн. Уыгæрдæнæй кадавар кæй æййæфтой, уымæ гæстæ сын уæтæртæ уыд фæсхохы: Балцауы, Сæгъгæсы, Сиддоны, Æхсынцъыйаджы...

Цалымæ-иу хос кæрдын нæ райдыдтой, уæдмæ-иу рацыдысты сæ уæтæртæм базицынмæ, æмæ дзы чидæр бафиппайдта, Æхсынцъыйаджы сæрмæ Цæппæр рындзæй райсом фæздæг кæй скæлы, стæй дзы хатгай кæй райхъуысы топпы гæрæхтæ дæр. Уыцы хабар хъус-хъус ацыд æмæ Долæтмæ бахæццæ. Уый йæ фыртты æрбамбырд кодта æмæ сын алывыдтæ акалдта:

— Уæуу, мæнæ цы хæлиудзыхтæ ис! Уæ фыдæй уæм куыд ницы фæци! Уæдæ, цæй æнæчетартæ стут, уæ сæртыл уын чи фæмызта, уый ссарын куыд нæ фæразут?! Цал хатты уын загътон, бахъахъхъæнут куыдзы тугæй æхсад Хъæрæсы, æмæ уый дæр уæ къухы куына бафтыд! Æррæвдз кæнут уæ бæхты æмæ ацæут Гаджийы къахырыл Цæппæр рындзмæ, боны рухсæй уым куыд уат, афтæ! Сæумæрайсом фæздæг кæцæй скæла, уый базонут!

— Цалæй цæуæм? — бустæхуызæй йæ бафарста сæ иу.

— Уе 'ппæты дæр бæргæ арвитин, фæлæ уæ Госæдайы фырт хуыргæрчыты цагъд ныккæндзæн! Уæвгæ, хуыздæры аккаг не стут! Ацæут æртæйæ. Цæра ам баззайæд фосимæ, иннæ Цъаса-дагмæ ацæуæд фыййæуттæм, дыууæйæ та мæсыгамайджытимæ баззайæнт.

Мæйдар æхсæвы æртæ мæстæлгъæд барæджы гарзифтонгæй сæ ных сарæзтой Гаджийы къахырма. Цæра сагъæсы амæддаг фæци. Цы амалæй фехъусын кæна Хъæрæсен Долæты сау фæнд, тæккæ рахизæны тъахтинын йæ лулæ куы пъæртт-пъæртт кæны, уæд? Æппынфæстаг, фыд æмбисæхсæв бацыд йæ уатмæ. Цæра сусæгæй рахъуызыд æмæ уайтагъд Хъæрæсы рудзынг бахоста, тыхулæфтгæнгæ йын радзырдта хабæрттæ. Хъæрæс тагъд-тагъд йæ уæладарæс акодта, фæсдуарæй йæ хъримаг раскъæфта, æмæ, хæрд-уырдыг не 'взаргæйæ, атындзыдта йæ хæлармæ. Йæ сæры уыд æрмæстдæр иу хъуыды: ма байрæджы кæна. Уыппиты ахстмæ куы схæццæ, уæд Бонвæрнон скаст Цæргæсты хохæй. Йæ уд йæ хъуыры фæбадт, афтæмæй боныцъæхтæм къахырма схæццæ Хъæрæс. Сагау сæррæтт кодта дурæй-дурмæ, къуыппæй-къуыппмæ. Зылын рындзæй фæуæле, афтæ хæхты азæлыд топ-пы хъæр. Ныр цъыхырымæ бахæстæг уа, зæгъгæ, афтæ та рай-хъуыст дыккаг гæрах. Йæ хæдфæстæ Хъæрæсы хъустыл ауад Саучызджы удаист хъæр:

— Йæ тæригъæдæй сæрысæфт фæуат, мæ мулкдзаст æфсымæртæ, кæд уын цы кодта æвзарæй?! О, мæ удæй фылдæр кæй уарзтон, уыцы Æрган, ныр цы зæгъдзынæн дæ мæгуыр мад Госæдайæн, куы мæ фæрса, кæм ис мæ иунæг бындар, уæд?! Уæ мæ дурзæрдæ æфсымæртæ, зæрдæхæлд фæуат, цæмæ ма кæсут, цæуыннæ марут мæн дæр, æви не 'мбарут, æз мæхицæн Æрганы фæстæ цæрын кæй нал саккаг кæндзынæн, уый?!

Уыцы зæрдæхалæн хъарæгмæ хъусгæйæ, Хъæрæс йæ нымæт-худæй йæ дзых куы сæхгæны æнгом, цæмæй йыл йæ богъ-богъ гадзрахатæй ма рацæуа. Уæд йæ риу куы ныццæвы йæ дзæккор къухæй.

— Æргайнат! Æз ацы бон дæ туг æртывæрæй куынæ рай-сон, уæд мын Хуыцау иу боны цард дæр мауал раттæд! О Госæ-да, цы Хуыцау мæ федта, цы дын кæнон?! Мæ бон дæ иунæджы бахъахъхъæнын куынæ баци, уæд ма дæм цы цæсгомæй бавди-сон мæхи?!

Фенкѳуысыд йæ бынатæй Хъæрæс. Лæгæты цурмæ нæма схæццæ, афтæ ауыдта æртæ бæхы цѳыхырыый бастæй. Æрдузы галиуæрсты ныуади æмæ фæдта Долæты æртæ фырты æмæ сæ хойы. Уыдон æй бæхтырдæм кæнынц, уый сæ коммæ нæ кæсы. Уæд хъримаг куы сæргъæвы Хъæрæс æмæ Айтегмæ куы ныххъавы, фæлæ не 'рбахæцы мæнгвæдæгыл, мыййаг сæ исчи лæгæтмæ кæнæ цѳыхырымæ куы балидза, зæгъгæ.

“Сырдаен сырды хуызæн сырд уæвын хъæуы”, — скарста йæхимидæг, фæстæмæ ссыд хъæды сæрмæ æмæ æрбадт йæ судзгæ цæссыгæй йæхи æхсгæ. Æдас нæ уыд, йæ хъаймæты хойæн исты фыдбылыз куы скæной йе 'фсымæртæ, уымæй, фæлæ йæ маст фæуæлахиз йæ тасыл. Иуафон æм разындысты æртæ фыдгæнæджы. Хъæдæй дзæвгар куы суадысты, уæд сæ размæ рацъид Хъæрæс æмæ ныххъæр кодта:

— Уæ, Долæты фыдхор фырттæ! Иунæг Æргайнатыл нæ аныгуылдзæн абон йæ хур, фæлæ ма сымахыл дæр!

Фæцыд гæрæх, æмæ йæ саргъæй асхъиудта Дæхцыхъо. Дыккаг гæрах æрфæлдæхта Хадæхцы. Айтег йæ фæсарцæй расхуыста йæ хойы æмæ йæ хъримаг ифтындынмæ фæци.

— Куыдзы тугæй æхсад, дзæгъæлы у дæ фыдæбон! Фервитын дæм Æргайнаты номæй мæ мастисæн нæмыг! — фехъуыста ма Хъæрæсы æртхъирæн Айтег æмæ бæхы рагъæй атахт. Хъæрæс бауад, зæххыл уадзыгæй хуыссæг æнамонд сылгоймаджы йæ хъæбысмæ фелвæста, донмæ йæ бадавта æмæ йын дзы йæ цæсгомыл æркалдта. Саучызг æрчъицыдта. Хъæрæсы йæ уæлхъус лæугæ куы фæдта, уæд йæ цъæх былтæ базмæлыдысты, æмæ фæсус хъалæсæй загъта:

— Кæм уыдтæ нырмæ? Цæмæн байрæджы кодтай? Æрганы мын амардтой...

Йæ цæстытæ цæссыгæй айдзаг сты, æмæ та ногæй бауадзыг и. Хъæрæс æй лæгæты цурмæ ныххаста, цъæх нæууыл æй æрæвæрдта æмæ цæугæдонмæ фæраст, йæ нымæтхуды дзы сисынмæ куыд хъавыди, афтæ дæлгоммæ хуысгæйæ ауыдта Æргайнаты мард. Дыууæ нæмыджы дæр ахызтысты йæ фæсонты.

* * *

Сæгъы цæстау ирд арвыл фæзындысты сау мигътæ. Уайтагъд бастæ сæхгæдтой. Къодоты æфцæджы сæрмæ арвы æрттывдимæ æрыхъуыстысты йæ уæззау цæлхъытæ. Къахырæй фæллæд

галау футтытæгæнгæ æрбацыд дымгæ. Фемæхст тæрккъæвда, фæлæ Хъæрæс æмæ Саучызг сæ бынатæй нæ фæзмæлыдысты. Æргайнаты уæлхъус лæууыдысты кæугæ æмæ дзыназгæйæ. Сæ тыппыртæ куы суагътой, уæд Хъæрæс загъта:

— Саучызг, æз куыд ирон лæджы фырт, афтæ хъуамæ де 'фсымæрты лæгæтмæ æрхæссон, кæннод сæ сырдатæ бахæрдзысты.

— Уадз æмæ сæ бахæрой! Уадз æмæ сын сæ цæстытæ скъахой сынтътæ!

— Уæдæ æз бæхтæм суайон, иуæй бон йæ куыст кæны, иннæмæй уарын не 'нцайы, — загъта Хъæрæс. Æргайнаты сæвæрдта иу бæхыл, иннæмæ сæргъæвта Саучызджы, лæгæтæй рахаста хъриуаг, æмæ сæ ных сарæзтой къахырмæ. Хохрæбынты фыййæуттæй сæхи иуварсгæнгæ хъуызæгау цыдысты. Уæдмæ æрталынг и, фæсабыр уарын. Халбиаты æмæ Сонгуыты цæугæдæттæ кæм баиу сты, уырдаг куы 'рхæццæ сты, уæд Хъæрæс æрхызт йæ бæхæй, æрæргъæвта Саучызджы дæр æмæ йын загъта:

— Саучызг, мæнæн ам цæрæн нал и. Хъуамæ мæ сæр фесафон исчердæм, фæлæ дæу кæмæн ныууадзон?

— Мæныл ма тыхс, ацу, искуы дæхи бафæсвæд кæн. Мах сæрыл фæтудджын дæ, æмæ дыл Æрган хæрзаудæн кæнæд. Цæуыс æбæрæг фæндагыл, æмæ зындзинæдтæ куы 'взарай, уæд ныл-иу дæ тæригъæд ма бафтау, — загъта Саучызг, нымæт иуварс аYSTа, йæ цæнгтæй Æргайнаты тугæйдзаг сæрыл ныттыхсти æмæ сабырæй афтæ бакодта: — Æнæ дæу мæ бон цæрын нæ бауыздæн, мæ хур, æнхæлмæ мæм кæс. Ныббар мын, Госæда, дæ фæлмæн зæрдæ дын кæй фæриссын кодтон, уый тыххæй.

Хъæрæс Æргайнаты Зæйуатмæ сласта, йæ кæстæр æфсымæрты 'вджид æй бакодта æмæ æхсæвы тары аныгъуылди. Саучызг дзæвгар рæстæг йæ мидбынаты дурдаздæй фæлæууыди, стæй къардиумæ ссыди, йæ дзабыртæ айнаг къæйыл сæвæрдта æмæ абухгæ донмæ йæхи аппæрста.

* * *

Æргайнаты марды уæлхъус æрлæууыд, йæ сæдæ азмæ бирæ кæй нал хъуыд, уыцы Дзакко:

— Уæ, хъыггæнæг адæм! Бахатыр кæнут, уæ хорзæхæй... Æргайнат æмæ Саучызджы фыдохмæ чи æрæмбырд, уыдон хъуамæ зоной, дыууæ уарзон уды æнафоны фесаффт Долæт

æмæ йæ фыртты аххос кæй у, уый. Æмæ уын фидарæй зæгъын мæ фæндон: Долæты бинонтыл хъоды бакæнæм! Салам сын мачиуал дæттæд, сæ хæдзармæ сын мачиуал цæуæд, сæ къæбæр сын мачиуал хæрæд, сæхимæ сæ мачиуал хонæд.

Адæм разы уыдысты Дзаккоимæ æмæ йын фæзмыдтой йæ ныхæстæ.

— Ацы лæппуйыл ном æз сæвæрдтон. Æртæ чъирийы æмæ бæгæныйы сыкбайæ æз скуывтон Хуыцаумæ, фæлæ йæм мæ куывд нæ фæхæццæ. Æргайнаты къухы ницы бафтыд, цырт ын чи сæвæра, йæ фæстæ ахæмæй ничиуал баззад. Уымæ гæсгæ мæм ис иу курдиат: Цæгаты бæрзонд хох абонæй фæстæмæ хонын райдайæм Æргайнаты номæй. Сонгуыты æмæ Халбиаты цæугæдæттæ кæм баиу сты, уыцы бæрзонд къардиуæй йæхи аппæрста Саучызг æмæ йæ схонæм Сауцырты был.

Адæм та йемæ сразы сты, æмæ уæдæй нырмæ Æргайнаты хох æмæ Сауцырты был æдзæмæй лæууынц удæгас цыртытау æмæ бæрзондæй æдзынæг кæсынц арф коммæ.

* * *

Цас рæстæг рацыд уыцы стыр бæллæхыл, цас дон аивгъуыдта комы, уый чи зоны, фæлæ иу сæрдыгон бон Бæкъуынайы сæрмæ лæууыдысты дыууæ ифтонг бæхы. Сæ барджытæ бадтысты тигъыл æмæ фæлгæсыдысты персайнаг гауызау алыхуызон дидинджытæй фæлыст æрдзмæ. Нæлгоймаг сылгоймагæн амыдта урс хохы Гаджийы къахырма æмæ йын цыдæртæ дзырдта, стæй сыстадысты æмæ сæ бæхтæ сæ фæдыл ласгæйæ ныхызтысты Зæйуатмæ. Цæугæдоны æртæ зæронд сылгоймаджы æхсадтой фистæлвыд къуымбилтæ.

— Байриат, — салам сын радта нæлгоймаг.

— Æгас цæут, уазджытæ, — раарфæ сын кодтой устытæ. Уæд нæлгоймаг йæ идон феуæгъд кодта æмæ сылгоймагтæй иумæ йæхи баппæрста.

— Дзыцца!

— Хъæрæс! Мæ хъæбул! — сдзырдта мад æмæ йæ хъæбысы ныккодта. Фемæхстысты цины цæссыгтæ. Мад æмæ фырты кæуынмæ скуыдта Хъæрæсы бинойнаг, асыяг чызг, Нерят дæр.

Хъæрæсы æнæнхъæладжы фæзынд уайтагъд ахæлиу Гæлиат, Дымтæ, Къæмынтæ æмæ Дзуæртты рагъы цæрджытыл. Иууылдæр æм цыдысты уынæг æмæ йыл цинтæ кодтой. Уæд,

зæгъынц, сабаты Хъæрæс æмæ Нерят куы ныххæссынц уæлмæрдтæм дыууæ кæрдзыны, куы сæ схæлар кæнынц Дзакко, Госæда, Æргайнат, Саучызг, Хъæрæсы фыд Асæхмæт æмæ Адæбейæн, куы сыл авæрынц сæ къухтæ. Саучызгæй та ингæн дæр нал баззад... Хуыцаубоны та гал куы аргæвдынц æмæ цæлхæмбырдæй нартон бадт куы фæкæнынц, авд сыхы æмæ æртæ хъæуы цæрæг адæм стырæй-чысылæй кафын-симын куы райдайынц. Уæд, зæгъынц, Нерят Хъæрæсмæ куы бадзуры:

— Бар мын ракур ацы рæсугъд дзыллæйæ, цæмæй ацæгъдон, зынгуыст Æргайнат æмæ Саучызгыл цы цагъд скодтон, уый. Хъæрæс хъазт бауromы, æмæ йе 'мбæстæгтæм 'рхаты:

— Ирыстоны ис æлдæрттæ, Кæсæджы — кънийæзтæ, Асыйы та — хантæ. Уæ фарн фынай уæд, фæлæ мæ бинойнаг афтæ зæгъы: — Æргайнат æмæ Саучызг кæд кънийæзтæ, æлдæрттæ æмæ хантæ нæ уыдысты, уæддæр сæ уарзт уыдонæй тыхджындæр, хъæздыгдæр æмæ рæсугъддæр уыди, æмæ сыл æз скодтон фæндырдзагъд.

Æхсæрдæстæнон фæндыр æм раттынц, уый йæ аивазы æмæ ханты цагъд ныккæны. Фæсивæд хъазтмæ рахизынц, æвзонг цæргæстау сæ къабæзтæ бæрзонд сисынц æмæ уæздан кафт кæнын райдайынц. Чызджытæ æмæ чындзытæ уайтагъд куы рацахсынц Неряты цагъды æмбисонды зæлтæ æмæ сæ куы ахæлиу кæнынц Ирыстоныл.

Кæд ацы цагъд Неряты зæрдæйы сæвзæрд, уæд боны рухс та федта цалдæр æфцæгыл æрбахизгæйæ æмæ дзы цæрдзæни, цалынмæ зæххыл иу ирон цæра, уæдмæ.

ЭНЕЙ АЕМÆ ДИДОНÆ

Æгæрон фурд йæ фæлгæтæй нæ хызти,
Æдæрсгæ йæм уæддæр нæ уыд кæсæн.
Олимпы сæрæй расыг худын хъуысти —
Мæлæт кæмæн нæй, уыдон нуæзтой сæн.

Бæрзонд арв æмæ ирд хур кодтой саутæ.
Ныссау æмæ уыд сау ингæнау дон.
Лæууыдысты фæндагифтонгæй наутæ.
Æрныгъуылди æрвгæрон Илион.

Зынди дзæбæх æгъуыстаг амонд хæрдæй —
Йæ фæд, йæ фæд æваст фæлидзæг бон.
Олимпæгтæй нæ зыдта къаддæр зæрдæ:
Уыдзæни ам быууат æмæ сыгъдон...

2001

ЦЫМЫДИС

Ног азы къæсæрыл
Цыппар фæндаджы астæу
Гуылвæндтæ кодтой
Цыппар æмæ цыппар дымгæйы.

Тæхуды, байхъус уыдонмæ,
Фæлæ фæндагыл —
Изæрмилты нарæг тагыл —
Цæхгæрма хуыссыди
Хъулон хъалагъур —
Урс-сау аргъонахъ.

Зарæгæй куыдзы асайдтон,
Худгæ йæ сæрты ахызтæн,
Асты ныхæстæм байхъуыстон...
Ницы сын бамбæрстон...

2004

ЧЫСЫЛ БАТРАДЗЫ МАСТ

Фæныкгуыз фехста фат,
Æмæ дын Хусдзæгатмæ,
Фæснартæм фат фæтахт,
Уæлкъæсæр уым ныссагъд.
Хорз Сослан кодта загъд,
Фæлæ йæ цин — æмбæхст:
«Ай нын æрра у, ай!»
Кæстæрæн уыд аккаг,
Уый — фат æвзарæггаг —
Сæндæгъта русæн иу.
Адæймаг уа?! Æвдиу?! —
Авд хохы сæрты — дзæхст,
Лæппу — хъæмæ: тæргай!
Ай нын æрра у, ай!

Къонайы раз — гуыбыр,
Къусбæрттæй хъазы тыр.

2006

ТЪÆНДЖЫ МÆЙ

Хур цы пайда у ныр?!
Фæлæ хуры тын хуссæртты кафы,
Æмæ фыййагæй чъизи мит хафын,
Æмæ разыны уыр.

Арв — бæрзонд æмæ цъæх,
Фæлæ зæрдæ цæмæндæр æнкъард у.
Уæлдæф хъарм у дзæбæх,
Æмæ уалдзæг та афтæмæй дард у.

Уын фынтæ, у æнцад,
 Æмæ, хæрис, дæу ма сайæд митхъарм —
 Сыстад арвгæрон уад
 Æмæ дары дæ къуышамæ их-арм.

Зары тæдзынæг, хин.
 Уарзын алцы йæ афон, рæстæгыл.
 Кафы нæзыйыл тин.
 Хъуысы хъæдхойы къуыпп-къуыпп хæстæгæй.

Уæлдæф хъарм у дзæбæх,
 Æмæ уалдзæг та афтæмæй дард у.
 Арв — бæрзонд æмæ цъæх,
 Фæлæ зæрдæ цæмæндæр æнкъард у.

2007

ГОДЖЫЦИАН-ЧЕЛДЫТЫ Надя

ХУРЫ ТЫН

Уæлдæфы аныхст цæхæркалгæ тын,
 Уафы цъæх тæбынæй уалдзыгон фын:
 Дидинфыст нæуыл æртхуры лæппын
 Хъазы æмбæхстытæй кауы рæбын.

Уалынмæ раргом æмдымбылæй хур,
 Абадт уæлвонгæй Хъазыбеджы цур.
 Арвыста узал æхсæрдзæнмæ зынг,
 Хуры лæппынты хъазт их доны стынг.

Уыгæрдæн айхъуыста цæвджыты 'хситт, —
 Фехъуыст Хуыцаумæ нæ хосдзауты сидт
 Хъæзыл ныггуыпп кодта 'мбойны цъæх арт.
 Дуне ысулæфыд — райдыдта цард!

2006.05.07

ЗÆРÆМÆДЖЫ

Ам нарæг к'яхвæндагыл — рагфыдæлты фæдтæ,
Ам дурджын бæрзондыл тæссаг — гæмæх зæйуæттæ,
Тыхдымгæйы пырд саухъулон æврæгътæ...
Цæст дисæн нал фены уысмы бæрцмæ сæ фæд дæр.

Ды Ос-Бæгъатыры уæнгдых фæдонты ахстон,
Цæй, ракаен, раргом кæн дæ зæрдæйæн йæ рыст...
Æз дын дæ ц'æх рæгътæм зæрдæдзургæйæ кастæн:
Цымæ цæмæн ыстæм нывгъуыз кæмттæй сæрхызт?

2006.05.08

* * *

Цæстсайæн науыл цины тынтæй тайгæ
Хуыздæрæнхъæл фæленк кæны нæ фæсмон.
Сæйгæ æвзаджы сау х'æдгоммыл райгæ
Кæйдæр фидæн фæндыр цæгъды — æвдтæнон.

Фæдисы х'æр бæргæ кæнæм æрвылбон.
Тæхгæ æфсургъ ма уромæм идонæй.
Нæ «ирвæзæн нау», оххай-гъе, фæдæлдон,
Хуыцаумæ ма нæ чи скувдзæн иронау?

Мах не 'взаджы раз не стыр хæс нæ фидæм,
Æрæнпой кæндзæн не уæхскыл нæ фидæн...

2006.13.05

ДЫУУÆ МАДЫ

Æцæг цау

Хуссар Ирæй лидзæг адæмæй чи кæм ард-та бынат, уым-иу æрфысым кодта. Цæгаты дæр змæст рæстæг уыди. Хицауады адæмы тыхст цардмæ æркæсынмæ нæма æвдæлди.

Тыхст адæммæ уæлдай уæздандæрæй ракастысты Чырыстонхъæу æмæ Хъарман-Сындзыхъæуы.

— Чырыстийы базыры бын цæрджыты хуызæн уыдыстæм: æфснайд, æдас, къусай, хæринагæй, бæстыхайæ, суанг ма уæладарæсæй дæр — иумæйаг, — арæх фæдзуры, уæд æнахъом чи уыди, ныр та царды дзывыр уæззау хæххытæ кæй цæсгомыл ныууагъта, уыцы Беллæ.

Алы хатт дæр куыд вæййы, афтæ та ныр дæр бынæттон æмæ æрлидзæг фæсивæд сæ кæрæдзи тагъддæр бамбæрстой, уайтагъд бахæлæрттæ сты.

— Кизгæ, лæхъуæн, уæс, тикис, къразгæ... — ранымадта-иу Беллæ æмæ-иу йæ цæсгомыл фæзынди фæлмæн мид-былхудт.

Беллæ Чырыстонхъæуы цы цыбыр рæстæг ацард, уыцы бонты дзы айрох сты лидзæг адæймаджы тухæнтæ. Фæлæ йæ фæстæмæ здæхын бахъуыди гуырдыз-йæгты фарсмæ æрцæрынмæ. Цымæ ма ис-куы фембæлдзæн, аныхас ма кæндзæн,

тикис, къразгæ, лæхъуæн, кизгæ дзурын æй чи сахуыр кодта, худæгæй иу кæимæ бакъæцæл, уыцы ахуыргæнджытимæ?

...Лезо фыццаг хатт федта, урс зачъеджын нæлгоймæгты разæй æгъдауы тыххæй сылгоймаг æрбалæууыд, уый.

Лезомæ æнкъардæй каст йæхи хуызæн урс дадали саударæг мад. Уый цæсгомыл дæр бæрæг дардтой æгъатыр хъысмæты уæззау къухæй адæймаджы фыдхуызгæнæг фæдтæ.

— Мæ хо, ду ка-а-адæ? — сабыргай, ризгæ хъæлæсæй, хъарæггæнæгау æй бафарста сылгоймаг.

Беллæйæн уыцы дыууæ ныхасы йæ зæрдыл æрбалæууын кодтой Чырыстонхъæуы цард.

Адæймагæн Хуыцау йæ царды фæндæгтæ мысын куы нæ балæвар кодтаид, уæд, цымæ, цахæм цæрæгой уыдаид? Хъæздыгдæр ницы ис дунейыл хъуыдытæ æвæрæн къæбицæй. Беллæ йæ царды уæззау æргъом æрæвæрдта йæ хъæбулты руаджы, срæст кодта йæ астæу, арф сулæфгæйæ, скаст сыгъдæг арвы риуыл худгæ хурмæ. Æмæ цæуылнæ! Йæ æртæ фырты æмæ чызг — æнæниз, куыстхъом, æд бинонтæ, йæ цоты сывæллæтты зæронд нана дæр у! Цы ма вæййы бæллиццагдæр! Йæ сывæллæттæй-иу сæ кæцыфæнды дæр æмбалимæ куы 'рбацыд сæ хæдзармæ, уæд-иу уый Беллæйæн бæрæгбоныл нымад цыди. Йæ кæстæртæ адæмы кæстæртимæ цæрынмæ арæхсынц, ис сын зæрдæдаргæ æмбæлттæ. Нæлгоймагæн та цал зæрдæдаргæ æмбалы уа, уал лæджы у, — уый Беллæ никуы рох кодта.

Лезо, мæнæ ныртæккæ кæимæ ныхас кæндзæн, уый лæппу, Хасаны фыццаг хатт йæ кæстæр хъæбул Маратимæ сæхимæ куы федта, уæдæй фæстæмæ нал хицæн кодта нæдæр йæ хъуыдыйæ, нæдæр йæ цæстытæй. Æвæццæгæн сылгоймаджы — ный-йарæджы зæрдæ рагацау банкъары хъысмæты æгъатыр гуымиры тæрхæттæ...

— Чындз, ацы лæппу Хасан хуыйны, иумæ ахуыр кæнæм, — загъта Марат йæ мадæн, æмæ Хасан адджын, зæрдæбынæй хуыдыйæ нал æфсæст.

— Чындз! — худти Хасан, — кæцæй дын счындзи дæ мад?

Марат ахæм фарста фыццаг хатт Хасанæй нæ хъуыста, æмæ йæм дзуапп рагæй æвæрд уыди:

— Æз мæ фыды мыггагæй дæн, мæ мад та æндæр мыггагæй у, æмæ кæд нæ мыггагмæ чындзы æрцыди, уæд уый мæ чындз у!

— Уымæ ма хъус, — загъта Беллæ. — Мæ тиутæ æмæ мæ мæ

ходыгъдтæ Чындз, зæгъгæ, хуыдтой, æмæ мыл адон дæр уыцы номæй сахуыр сты...

Хасан иу дзæвгар цæуылдæр хъуыды кæнгæйæ алæууыд, стæй, йæ мидбыл зына-нæзына бахудгæйæ, бафарста:

— Мæнæн дæр бар дæттыс, цæмæй дæ æз дæр иннæты хуызæн «Чындз» хонон, уымæн?

— Æндæр ном мыл фидаугæ дæр нал скæндзæн, дæ нывонд фæуон, æмæ ма ды дæр дæхи иннæтæй уæлдай цы хъулон кæныс? — загъта Беллæ, æмæ йын Хасан йæ кæлмæрзæны кæронæн куы апъа кодта, уæд ын акуывта.

— Лæгтыдзуары уазæг у, дæ ныййарджыты фæндиаг!..

— Дæ фæндиаг нæ Хуыцау уадзæд! — сразы Хасан.

Марат уыд партион куысты лæуд, Хасан та хъæууон хæдзары. Бакодтой бинонты кой, фæзынди сын цот дæр. Æмæ, кæд сæ кæрæдзи æрвылбон нал уыдтой, уæддæр арæх фембæлынд Чындзы, кæнæ Лезойы хæдзары.

Цард адæймагмæ кæддæриддæр дур æмбæхстæй дары йæ роны. Æнхъæл кæм нæ ваййы, уым фæкæлы, йæ бæрзæй асæтты. Раст уæрæх фæндагыл, адæймаг исты бæллæх æрцæуынмæ кæм никуы æнхъæлмæ фæкæсы, уым. Мараты рог машинæ коммæ ныццафта, йæ уромæнтæ кæмæн нал куыстой, фыртæссæй цы кæна, уымæн чи ницуал зыдта, ахæм æрыгон шофыры машинæ. Марат ма æртæ боны ахаста... Чындз уæлхъæдæй, адæм æмæ бинонты цæстыты раз тад, хус кодта, æмпылд бындзарæй тынд æмæ хурмæ æппæрст дидинæджы хуызæн.

Алы адæмтæм дæр сæхи фыдæлтæй баззайгæ æгъдæуттæ. Ирон адæммæ уартæ нæ дард рагфыдæлтæй баззад: кæд æнæбары дæр иу искæмæн исты фыдбылыз æрхастай, уæлдайдæр та лæг амардтай, зæгъгæ, уæддæр адæмы раз мæрдджынæй туджы хатыр ракур! Беллæйæн гыццыл уæз нæ уыд, йæ хъæбулы йын чи бабын кодта, — уадз æндæр æвзагыл дзурæг, æндæр æгъдæуттыл хъомыл, фæлæ уæддæр адæм сты! — уыдонæй йæм иу адæймаг, уæд та!.. Нæй, нæ сæм разынд ахæм уæздандзинад.

Йæ зæрдæ ма-иу чысыл фæлæууыд, йæ маст ма-иу цъус фæсабырдæр, Хасаны ма-иу куы федта, уæд — йæ хъæбулы мондæгтæ дзы иста...

Фыдбылыз иунæгæй нæ цæуы, зæгъгæ, æмбисондæн баззад. Зæрдæхалæн диссаг: Марат цы хуызы байсæфт, раст ахæм уавæры уæзласæн хæлд машинæйы цæфæй фесæфт Хасан дæр.

Мады зæрдæ зонаг у.

— Куыд æрæгмæ нæм цæуы Хасан? — тыхстæй-иу бинонты афарста Чындз. Дыккаг цæфæн нал бафæраздзæн, уый æмбæрстой, æмæ-иу ын куы улæфынмæ ацыди загътой, куы йæ кæдæмдæр куысты охыл арвыстой, — алы хуызты-иу æй афæлывтой. Фæлæ сылгоймаг, рафæлив-бафæлив æй кæй кæнынц, уый æмбарын райдыдта. Æмæ — куыннæ: Хасан-иу улæфынмæ, кæнæ куысты фæдыл балцы цæуа, уæд ацæуыны размæ, чи зоны, йæ ныййарæг мадмæ раздæр нæ бауадаид, фæлæ иу:

— «Чындз, гъеуырæм цæуын æмæ гъеуырæм цæуын, гъеуæд æмæ гъеуæд æрыздæхдзынæн, дæ зæрдæ-иу мæм ма 'хсайæд»...

Уæдмæ Лезойы кæртмæ Хасаны бабын гæнæг бинонтæ æмæ сæ мыггаг, сæ хæстæджытæ æртæ хатты нырвыстой Ирыстоны дзырddзæугæдæр лæгты хатыр курæг, бафидауæм, зæгъгæ. Саударæг мадмæ уыдис иунæг дзуапп: «Бафидауæнт дыууæ мыггаджы, кæм сæ фæнды, уым. Мæ хæдзармæ сæ фидауыны охыл мачи æрбакъахдзæф кæнæд».

Уыдис хуыцаубон, рæсугъд райсом. Хур кæд арвыл дзæвгар стылди, уæддæр йæ тæвд тынты бон нæма баци дысон хæхтæй æртæхæг мæцъæл уæлдæфы кæронмæ басур кæнын. Фæлмæн, уымæл адгæнæг уæлдæф Чындзы гом рудзгуытæй мидæмæ ленычтæ кодта. Сылгоймаг фæстаг бонты кæддæрау раджы нал фесты, хъæуа нæ хъæуа, уæддæр йæ лæппуты сæ хуыссæнтæй сæумæраджы нал рахизын кæны: «Уæлæмæ сыстут, удæгас адæймаг сыгъдæг уæлдæфæй куынæ афсада йæхи, уæд уый рынчын у!» — уыдис-иу йæ æрвылрайсомы домæн, уартæ йæ йæ цардæмбал хæрз æрыгонæй идæдзæй куы ныууагъта, уæдæй нырмæ.

«Мæнæ дын æртæ лæппуйы æмæ чызг уадзын, — дзырдта йын, — чызджы хъомыл кæн, куыд зоныс æмæ арæхсыс, афтæ, фæлæ лæппутыл хур хуыссæнмæ æркæсын макуы бауадз, ницы дын сæ рауайдзæн... Æмæ дыккаг: искæй кæртæй сын давæггаджы охыл къæцæл æрбахæссын дæр макуы бауадз! Нæ фыдæлтæй нын нæ баззад сусæггаг, нæ нын фæччы. Радавдгыццыл дзаума дæ стыр истæмæй фæхъæудзæн...»

Маст, фыдбон æмæ фыдбылызæй дымст зæрдæ ацæргæ сылгоймагæн фæлмæн хъарм хуыссæн адджындæр кæнын райдыдта. Куыд æнхъæл нæ уыд, афтæ æруæззау сты йæ уæнгтæ.

Бонай-бон хивæнддæр кодтой. Йæ фæндиаг йæ коммæ кæддæрау нал кастысты.

Ус касты гом рудзынгæй, арвæй йæм цы уаццаг зынди, уымæ, цыма йæ фыццаг хатт уыны, ахæм цымыдисæй: æнæкæрон, æнæбын, цъæх-цъæхид, бæгънæг тыгъд быдыр...

«Ирд бон, хорз бон, хъарм бон, райдзаст бон, хур бон... ахæм бон хъуамæ исты хорз, æхцондзинад æрхæсса... дзæгъæлы, æнæ исты пайдайæ йæ Хуыцау куыд аныгуылын кæндзæн», — йæхицæн ныхæстæ кодта Чындз. Нæ йæ фæндыди æндæр истæуыл, æгæр стæм, Хасан кæм ис, ууыл хъуыды кæнын дæр. Боныл цинæй нæма бафсæст, афтæ уынгæй... О Хуыцау, о стыр æмбал кæмæн нæй, уыцы дунейы хицау! Уынгæй... Хасан-иу йæ машинæ кæм баурæдта, дыууæ æнгуз бæласы астæу, уырдыгæй æрбайхъуысти рог машинæйы хъæр. «Хасан, о Хуыцау, Хасан! О Лæгтыдзуар. Хасан! О Мадымайрæм, Хасан! О фыдбылызтæ сафæг дзуæрттæ!» — куыд арæхсти, йæ дарæс афтæ тагъд-тагъд кæны. «О-о-о, æрцыд Хасан, æрыздæхти Хасан, о мæ хъæбул... æрцыд!.. Нæ, нæ мæ сайдтой мæ бинонтæ, кæмдæр улæфыди, куысты фæдыл кæдæмдæр ацыд... Куысты æхсæны лæг, бæрнон адæймаг... æмæ æрцыди... Ныр хъуамæ бирæ рæстæджы дæргъы макуыдæм уал ацæуа... æгъгъæд у... Ныр та-иу арæх æрбауайдзæн...» Ныр та-иу, Хасанмæ кæстгæйæ, уый фарсмæ уындзæн йæхи тугæй равзæргæ лæппу Мараты дæр, æмæ та кæддæрау уыдзæни амонджын, йæ зæрдæ та байдзаг уыдзæн цинæй...

Йæ дарæс конд куы фæци, уæд рудзынгæй ракаст æмæ — æцæг, Хасаны машинæ. «Æрцыд!» — хъæр кодта Чындзы зæрдæ. Цастæ йæ бон уыди, афтæ ратагъд кодта уынгмæ.

Хасан, кæд йæ кæстæр лæппуйы карæн у, уæддæр нæлгоймаг у, æфсæрмы дзы хъæуы, æмæ, цалынмæ йæ дзыккутæ сæ уагыл æфснайдта, уæдмæ йын фадат фæци кулдуары æдде ныхæстæм байхъусын.

Æнæзонгæ сылгоймаджы хъæлæс: Никæмæ хъусы уыцы ус... Хатæг, фидауæджы охыл чи ныццæуы, уыдонæй мидæмæ бацæуыны бар никæмæн дæтты... Фæлæ мын хорз адæм дæ мадæй загътой, уымæ, дам, байхъусид...

Сæхи лæппу: Тамарæ Султаны чызг...

Сылгоймаг: Султаны чызг ныууадз, æгъгъæд мын у, Тамарæ...

Лæппу: Бахатыр кæн, Тамарæ, нæ мад не 'фсымæры фæстæ

кайдæр мардмæ куы ацæуы, уæд уый мыстæйæ, йæхи бахæры, къуыригæйтты хуызæнæн нал вæййы... Бауырнæд дæ, Тамарæ, Хасан та йын йæхи сæфт хъæбулæй ницæмæй хицæн кодта, æмæ...

Сылгоймаг: Æмæ дзы кæдмæ æмбæхсдзыстут Хасаны хабар?

Лæппу: Нæ зонын...

Цыппар хатты туджджынты чи бафидауын кодта, уый цахæм у...

Нал фæлæууыд, ахызт уынгмæ. Йæ цæстысыгтæ æнæ схæкъуырцц, æнæ кæугæйæ гæр-гæр кодтой.

— Мæ дыккаг хъæбулы дæр та мын айста, уæдæ Хуыцау, нæ? — Тамарæмæ бакаст... баздæхт æм, æндæр кæсынтæн уыд... — Ды та, дæ нывонд фæуон, йæ ингæн мын фенын кæн... Абон Хуыцаубон у, фæлæ сабаты, мæрдты бон... Кæд ма уæдмæ уæдгас уон, уæд... Хасанæн мын дунейы рухс чи фенын кодта, уыцы мадимæ дæр аныхас кæндзыстæм уæд...

Сабаты дæр та арв сыгъдæг уыди. Бæстæ цыма истæмæ хъуыста, уыйау ныссабыр, мæргътæ дæр ныхъхъус сты. Лезо йæ зыдта, хатджытæ та йæм кæй æрцæудзысты, уый.

— Мæ хæдзармæ сæ хæстæг мачи æрбацæуæд, нæ туджджынтæ фидауæнт, кæмдæриддæр сæ фæнды, уым! — бафæдзæхста, сæ сыхæгтæй æрцæуæг адæмæн дзуапп радтынмæ сæ размæ чи рахызтаид, уыцы лæгты.

— Лезо, æмæ куы 'рцыдысты...

— Æмæ ма мæ уæдæ цæмæн фæрсут?..

— О, загътам сын, фæлæ сæ разæй дæуау саударæг сылгоймаг ис, æмæ дæ уый куры, цæмæй йæм ракæсай, уыцы хатыр...

— Сылгоймаг лæгты разæй цæуы?! Æмæ кæмæй у, йæ ном цы хуыйны?..

— Мах дæр æй бафарстам, фæлæ нын дæуæй афтæ, уымæн, дам, зæгъдынæн, чи дæн, уый.

«Сылгоймаг... фидауæг... нæлгоймæгты разæй?...» — дис кодта йæхинымæр Лезо.

Зыдта Мараты, куыд нæ уарзта йæ хъæбулы иузæрдион æмбалы. Хасанæй-иу арæх хъуыста Мараты мад Чындзы кой. «Уый, дам, афтæ загъта, уый, дам, афтæ ракуывта стыр куывды, кæнæ чындзæхсæвы. Æртæ фыццаг рæгъы бирæ ран ракувы Чындз адæмы курдиатмæ гæстæ...»

Æмæ Лезо ныр фæдызардыг: «Ау, уый уа Чындз?! Саударæг ус, дам... Йæхицæн йæ туг йæ цæстытæй куы кæлы, афтæмæй дыууæ туджджын мыггаджы астæу, нæлгоймæгты

разай æрбалæуу хатæг — фидауæджы охыл, уæд уый куыд уайы?..»

Лезойы зæрдыл æрбалæууыд фыдæлты фæдзæхст: «Адæмы кад æмæ æгъдауæн æгъдау æмæ кадæй дзуапп дæттын хъæуы».

— Уыцы сылгоймаджы афтæ аздахæн нæй, — æрæджиау сдзырдта Лезо.

Кæстæртæ йын дуæрттæ гом кодтой, хистæртæ йæ фæстæ цыдысты, афтæмæй уынгмæ рахызт.

Дыууæ саударæг сылгоймаджы фæстæ лæууæг нæлгоймæгтæ дыууæрдыгæй дæр æнхъæлмæ кастысты, фыццаг сæ чи цы зæгъдзæн, уымæ. Фæлæ уыдон кæрæдзи комкоммæ, цыртыты уазал дуртау, æмырæй лæууынц.

Бæргæ нырдиаг кæниккой, фæлæ лæууынц, быхсынц — афтæ домы фыдæлты карз, фæлæ хъæугæ æгъдау.

— Мæ хо, ду ка-а-дæ? — хъуамæ фысым раздæр сдзура уазæгмæ — æгас нæм цу, зæгъгæ, æмæ Лезо йæ хæс сæххæст кодта. Фæлæ йæ комкоммæ лæууæг адæймагæн дзæвгар рæстæг нæу йæ бон сныхас кæнын, йæ хъуыр æхгæд у хъарæджы ныхæстæй. Бынтон æрæджиау сфæрæзта:

— О, æз æнамонддзинады — дæ хо, æмæ дæ разы дæр уымæн лæууын. Æз дæм зонд амонымæ не 'рцыдтæн, уайдзæф кæнынмæ дæм æрцыдтæн. Ды раст фæндаг нæ амоныс дæ кæстæртæн. Хъысмæты ныхмæ тох кæнынæн иунæг мадзал ис æрмæст: кæугæ, дыназгæ, æрмæст уæддæр царды сæрыл тох. Мæн фыдохтæ сахуыр кодтой уæззау æргъæмтты бын хъæрзгæйæ цæуын æмæ фæразын, мæ царæг хъæбултæн нымд кæнгæйæ. Хъысмæты карды цæфыл сразы у ды дæр, дæ цардæгас хъæбулты номæй æрфидау де 'буалгъы фыдбылызимæ. Æцæгдзинадмæ æндæр фæндаг нæй æмæ йæ ма агур. Цы 'рцыди, уый ничима аивта. Хъуыды кæнын хъæуы, цы уыдзæн, цы 'рцæудзæн райсом бон, ууыл. Мах, сылгоймæгтæ, арынггомæй фæныкгоммайæ дарддæр никуыдæм цæуæм, нæлгоймаг та балцы цæуынæн райгуырд, æрвылбон адæмтимæ æмбæлынæн. Дæ лæппутæ дæр æндæртау цины хъуыддагмæ дæр цæуынц, æмæ марды фынджы уæлхъус дæр æрбадынц, сæ фæндаггаджы къæбæр дæр, æвæццæгæн, иунæгæй нæ бахæрынц. Æмæ дæ цæмæн фæнды, кæмфæнды дæр йæ фарсмæ бадæг, кæнæ лæууæгмæ дызæрдыггагæй кæса: мæ къæбæр кæд мæ туджджынимæ хæрын, кæд мæ туджджынимæ ныхас кæнын, кæд мæ

туджджынимæ худын, кæд мæ туджджынимæ нуазын мæ сыкъа... Туг тугæй чи æхсадта, уыдонæй хайырджын никуы ничи фæци. Барвæндæй адæймаг амарын — дзыллæйы цæсгомыл цъыф бакалынай уæлдай нæу, адæмы ницæуыл нымайыны нысан. Æмæ уыцы хабарæн ис адæмы сæрылхæцæг æхсæны, тæрхоны лæгтæ, уыдонæн баргонд у уыцы æбуалгъ ми бакæнæджы, азымджыны карз бафхæрд... æнæбары æнамонддзинад та... Мæнæн дæр дæуау, мæ къона кæйдæр æгуыдзæгдзинады аххосæй фехæлд, æмæ мæм хъæды халон дæр не 'рбауасыд хатыр ракурæджы охыл. Дæумæ, акæс-ма, Иры дзыллæйы разæгъды урсхил нæлгоймæгтæ къордгæйттæй цæуынц хатæг. Ды та сын, хъуыдагыл кæронмæ æнæ ахъуыды кæнгæйæ, сæ фæндаг æхгæныс...

— Ду ка-а-дæ? — хæрз æрæджиау та бафарста Лезо.

«Æмæ, æцæг дæр, чи дæн?» — йæхи афарста сылгоймаг æмæ дзуапп дæр тагъд ссардта:

— Дæ хъæбул æфсымæры цард кæимæ кодта, Хасаны йæхицæн лæппу чи хуыдта, иу азарæй дыууæ дæр кæмæн нал сты, уый. Мараты мад...

Лезо йæ къæхтæй йæ сæрмæ ныррызти, бадзой-дзой кодта æмæ ма хъæрзæгау сдзурын бафæрæзта:

— Чы-ындз? Ду Чындз дæ?!

Цыбыр рæстæг, цалынмæ Лезо йæ лæмæгъ ризгæ къухтæ йæ кæлмæрзæнмæ иста, уæдмæ адæммæ афтæ фæкаст, цыма сæ сæрмæ арв нæры, зæхх сæ къæхты бын змæлы, цыма æнæхъæн æнус лæууынц...

Æмæ та ногæй фехъуыстой Лезойы ныхæстæ:

— Чындз... Куыд æрæгмæ цыдтæ, æз дæм афтæ æнхъæлмæ кастæн, афтæ... Марат æмæ Хасаны мад — Чындз!

Дунетæ кæуын нæ зыдтой, уый йеддæмæ...

ГАДЖИТЫ ГЕОРГИ: 75 АЗЫ

МÆРЗОЙТЫ Сергей

ÆЗ ЦАРДÆЙ ÆНЦОЙАД НÆ ДОМЫН...

Поэты хъысмæтыл æнæфæзынгæ нæй йæ хæдбындур курдиатæн, йæ æрдзон сфæлдыстадон хъару, йæ зондахаст, цы рæстæджы цæры, уый хæрзтæ æмæ комуæфтæн. Æцæг поэт æмæ йæ дуг арф уидæгтæй ваййынц баст, нæй сын кæрæдзийæ фæиртасæн.

Гаджиты Георгийы цард æмæ сфæлдыстад систы фæндзайæм-æвдайæм азты литературон процессы иу хай. Хъыгагæн, нæ хорз хæлар, стыр курдиаты хицау, бирæ нæ фæцард, фæлæ йæ бон баци ирон литературæмæ ахъаззаг æварæн бахæссын. Йæ поэतिकон хъæлæс уыд сыгъдæг, хихуызон, зæллангтæнæг. Йе сфæлдыстадон фæлтæрæнтæ равзæрдысты йе 'мзæххонты сагъæстæ æмæ бæллицтæй, национ культурæ æмæ мадæлон æвзаджы хæзнатæ йын бахсыстой йæ зæрдæ, йæ зонд, йæ бирæварсыг сфæлдыстад. Лæспуйæ фæбæрæг суинаг поэты курдиат, æмæ Кировыхъæуы скъола каст куы фæци сызгъæрин майданимæ, уæд æй Фысджыты цæдисы сæрдар Мамсыраты Дæбе ахуыр кæнынмæ арвыста Мæскуымæ, Горькийы номыл Литературон институтмæ.

Уырыссаг поэзийы номдзыддæр минæвæртты сфæлдыстадон семинарты базыдта

поэтикон дæснийады сусæгтæ, дунеон литературæйы хъæздыг-дзинæдтæй сифтонг, æмæ йæ райгуырæн бæстæмæ сыздæхт æххæст лæгæй, дæсны поэт æмæ критикæй, дзырдаивады удæл-дай фыдæбон кæнынмæ чи бавнæлдта, ахæм сæрæнгуырдай.

Къорд азы иумæ фæкуыстам «Мах дуджы» редакцийы. Георгийы бæрны уыдысты критикæ æмæ публицистикæйы фарстатæ, фæлæ уыцыиу рæстæг прозæ æмæ поэзийы уацмыстæ дæр цæттæ кодта. Йæ арæхст, йæ фæлтæрд журналы мидисыл рæстырдæм фæзынд. Уый фæстæ куыста театры литературон хайады хицауæй, Фысджыты цæдисы консультантæй, цæдисы сæрдары хæдивæгæй. Бирæ хъарутæ хардз кодта æхсæнадон куыст æмæ хъуыддæгтыл. Нæ уарзта æвæлмон архайд, нæ барста гæды митæ, ахсджиаг хъуыддагæй йæхи иуварс никуы аласта, æгад йæ сæрмæ не 'рхастайд. Фысджыты къорд æмæ йын кæстæртæ стыр аргъ кодтой йæ æмбаргæ ныхас, йæ цæстуарзон фиппаинагтæн, йæ поэзийы сыгъдæгдзинад æмæ æхсæнадон темпе-ментæн.

Поэты сфæлдыстадон авналæнтæ уыдысты ахадгæ, цæст-уынгæ, бæллиццаг. Хæларæй цард, æмзондæй куыста театралон æмæ музыкалон аивады дæсны архайджытимæ, никуы никамæн бавгъау кодта йæ зонындзинæдтæ. Алыхуызон жанр-ты нывæста йæ уацмыстæ, фæлæ йæ царды дæр æмæ йе сфæлды-тады сæйрагдæр уыдысты поэзи, критикæ æмæ драматурги.

Георгийы фыццаг чиныг мыхуыры фæзынди 1956 азы. Уый фæстæ иу иннæйы фæдыл рауагъта æмдзæвгæты цалдæр æмбырд-гонды ирон æмæ уырыссаг æвзæгтыл Дзæуджыхъæуы æмæ Мæскуыйы — «На солнце и в тени», «Æмгары зæрдæ», «Под-снежки на Казбеке», «Гутон æмæ стъалытæ». Йе 'мдзæвгæтæ-иу арæх фæзындысты Уæрæсейы газеттæ æмæ журналты, йæ бирæ хæлæрттæ сæ ивтой гуырдыаг, украинаг, цæцæйнаг, бол-гайраг, венгрияг æмæ æндæр æвзæгтæм.

Йæхицæй дæр æмæ йе 'мбæлттæй дæр домдта ныхасы фарнæн лæггад кæнын, уымæн афтæ арæх фыста рецензитæ æмæ кри-тикон уацтæ нæ поэттæ æмæ прозаикты чингуытыл. Йæ ра-ныхæстæ фысджыты æмбырдты, йæ критикæ æмæ публици-стикæйы Георги йæ зæрдæ никуы сивта царды рæстадыл, фыс-сæджы дæснийад æмæ нывгæнæджы граждайнаг нысаниуæгыл. Йæ зæрдыл цас дардта дунеон классикты уацмыстæй, уый алкæй дæр дисы æфтыдта. Цы бакастайд, уый дзы никуыуал

ферох уыдаид. Уый уыдис йе сфæлдыстады куырдадз, æмæ дзы дзæбуг æмæ хъæсдарæг азæлыдысты.

Йæ курдиат æмæ дæсныад Георги паракхатæй равдыста аивадон тæлмацты дæр. Бирæ раивта ирон æвзагмæ классиктæ æмæ нырыккон поэтты, драматургты уацмыстæй. Уый дæр ма зæгъын æмбæлы — йæ зæрдæ æхсайда, алыхуызон заманты чи цард, алыхуызон сфæлдыстадон нысантыл хæст чи уыд, уыдон литературон бынтæм, æмæ-иу сæ сдзурын кодта йæ мадæлон æвзагыл, зæллангæнаг ирон ныхасы-иу бауагъта дардбæстаг поэтты уацмысты азæлд.

Пушкин, Лермонтов, Блок — Георгийы уарзон поэттæ дзурын байдидтой рагон аланты æвзагыл. Иннæ ахæм драматургийы классиктæ: Островскийы «Хъæд», Лопе де Вегайы «Кæфтыты ахуыргæнæг», Пиранделлойы «Виолæ» кæнæ Чингиз Айтматовы «Мады быдыр», Нодар Думбадзеы «Тихалæг дымгæйы æвджид», Уруймагты Езетханы «Арвнæрды агъомæ», стæй ма советон поэзийы æрингуырдтæ Николай Тихонов, Расул Гамзатов, Хъайсын Кулиев æмæ æндæрты уацмыстæ Георгийы курдиаты фæрцы систы хицон ирон кæсджытæн.

Георгийы курдиат бирæварсыг кæй уыд, уымæн ма ноджыдæр иу æвдисæн — йæ драматурги. Райдидта чысыл формæтæй — фыста иуактон пьесæтæ телеуынагæн, аивадон хихъæппæрисадон коллективтæн. Уый фæстæ рахызти драматургийы стырдæр хуызтæм, тынгдæр комедийы жанрмæ. Плиты Христоворимæ иумæ сфæлдыстой цалдæр музыкалон комедийы. Театрдзаутæ æмæ хъусджыты зæрдæты базадысты сæ дæсны арæзт сюжеттæ, сæ цардбæллон мотивтæ æмæ сæ хæрзаив мелодиты руаджы.

Иу æвзагæй дзырдтой поэт æмæ композитор æмæ сæ къухы бафтыд стыр æнтыст, нæ аивады ног хуыз фыццаг къахдзæфтæ куы кодта, уæд. Сæ комеди «Нæ усгур алыгъд»-ы сын раивтой нæ бæстæйы адæмты бирæ æвзæгтæм, сæвардтой йæ æфсымæрон республикæты театрты. Георгийы иннæ комеди «Зары Терк»-æй та байгом 1972 азы нæ музыкалон театры сезон.

Поэты сфæлдыстадон портрет нывæст у аивады хæрзтæй, ирд ахорæнтæй, бæллиццаг æнтыстытæй. Хуымæтæджы-иу дзы нæ раппæлыдысты уырыссаг поэзийы разæгъды минæвæрттæ Николай Тихонов æмæ Ярослав Смеляков, Михаил Светлов æмæ Михаил Дудин. Хуымæтæджы-иу нæ тæлмац кодтой Георгийы

æмдзæвгæтæ зындгонд поэтæ Марк Максимов, Вероникæ Тушнова æмæ æндæртæ.

Йæ фыццаг чиныг «Æхсæрдзæн» цæсты ахады лирикон хъайтары æнкъарæнтæ æмæ сагъасты сыгъдæгдзинадæй. Æмдзæвгæты ис царды рæстад, стыр æцæгдзинад, æнæнцой хъуыдытæ адæймаджы хъысмæтыл, æфсармыл, æрыгон фæлтæры зынтæ æмæ цинтыл.

*Искæд бон мæм удисæг фæзындзæн,
Дурзæрдæ мын ахæсдзæн мæ уд,
Фæлæ мын уæддæр мæлæт нæ уыдзæн,
Искæмæн та райгуырзæн лæппу.*

Поэт йæ фæлтæры хъысмæт уыны æхсæрдзæны размæбырсты, цъитидоны тахты, табу кæны ныййарæг зæххæн: «Фыдыбæстæ, — мæ цард æмæ мæ бон», «Ды, Ирыстон, судзгæ хсидав дæ». «Нæ фæндаг зын у, æмгар, даргъ у, нæ цард та æнæуый цæй цард у?» — фæрсы поэт. Йе 'мдугонтæм фау хæссы, уæгъдидонæй куы адзæгъæл вæййынц, уæд:

*Циу, цы 'рцыд? Уæ поэзи куыд бастад?
Хъуамæ уæ куыд фæуыдаид рох,
Карз хæсты цы стыр рæстдзинад байстам,
Уый сæрыл кæй нæма фæци тох?*

*Бюрократтæн не сыскъуыд сæ мыггаг,
Мещантæ нæма фесты æвæд...
Æви уый æппындæр нæу уæ хъуыддаг? —
Аппарут уæ фыссæн систæ уæд!..*

Уыцы азты уарзондзинадыл куыддæр уайсадæгау дзырдтам. Георги уый йæ сæрмæ не 'рхаста. Æвæлмæцгæйæ фыста адæймаджы рæсугъд æнкъарæнтыл. Афтæ зæгъæн ис, æмæ йæ фыццаг чиныджы поэт снывæста уарзондзинады кадæг, йæ уды арф æварæнтæ хурæргомай равдыста йе 'мдзæвгæтæ «Дæу фарстон», «Уæд чидæртæ», «Райсом», «Бурдзалыг чызг», «Зымæгон дæ федтон», «Ехх, мæ зæрдæ», «Ды хъусыс», «Цæмæн мын къахыс мæ фæлмæн зæрдæ» æмæ æндæрты. Цыбыр дзырдæй, поэт йæ фæлтæримæ дзуры æргомай, цæстуарзонæй, лæгæй-лæгмæ, сæрыстырæй.

Цыппар поэтикон циклаёй арæзт у Георгийы чиныг «Æмгарты зæрдæ». Нæ аивта йе сфæлдыстадон уаг, царды йын цыдæриддæр зынаргъæй уыди, уыдон снывæста лирикон хъайтары

сураты. Фыццаг циклы æмдзæвгæты тематикæ рауад фæйнæхуызон, фæлæ сæ кæрæдзийыл бæтты поэты дунæмбарынад. Нæма банцад хæсты азæлд саби æмæ мады зæрдæты — «Мæ фæлтæр», «Мад», дуды зæрдæ æмгары сæфтæй — «Æмгары мæлæт». Йæ маст сабухы фæлынд æмæ мæнгард адæймаджы уындæй — «Фырт». Фыдыбæсты сæраппонд чи фесгуыхт, уый цæра кæны — «Сæйраг конструктор».

«Сусæг уарзт» — афтæ схуыдта поэт чиныджы дыккаг цикл. Цыма Георги йæ фыццаг чиныджы мотивтæ дарддæр анывæста æмæ дзæвгар фæхъæздыгдæр сты. Æмдзæвгæты ис юмор æмæ ирони, уарзты цæхæр æмæ æрхæндæг сагъæстæ, сæнттæ æмæ бæллицтæй дæр хайджын разынд лирикон хъайтар, адæймаджы уды сконды цыдæриддæр ис, уый йæ æндавы. Ноджы ма иу хорзæх: æмдзæвгæтæ афтæ аив сты, æмæ кæсæгмæ фæзыны æнахуыр хъуыды — уацмысты музыкалон ахастæй æнæмæнг равзæрдзæн зарæггæнæг поэт, æмæ æцæгæйдæр афтæ рауад. Фæстæдæр бирæ зарджытæ ныфффыста Георги.

Æртыккаг цикл «Нæ фыдæлты тугвæд» сси чиныджы бындур, йæ фидар цæджындз, йæ мидисы уæз ууыл æнцыйы. Циклы ныхас цæуы нæ адæмы историйыл: йæ уæззау хъысмæтыл, йæ царды хъуырдухæнтæ æмæ удæвзарæнтыл. «Хæрзбон, хæхта!», «Алайнаг фæйнæгфарс лæппутæ», «Аланты саударæг чызджытæ», «Фыдæлты æгъдау», «Зæронд хæстон» æмæ йæ иннæ балладæты тæлфы нæ рагфыдæлты цард, йæ уаг æмæ историон колорит бæрæг дарынц.

Поэт зоны историйы рыгæйдзаг сыфтæ кæсын, стæй нырыкон адæймаджы зонахастæй ивтонг кæй у, уый амыдта раст фæндаг йе сфæлдыстады, уый йæ æркодта рæстаг хъуыдытæ æмæ хатдзæгтæм.

*Сахъ фыдæлтæм хорз æгъдæуттæ уыд,
Иутæ нын дзы — абон дæр фæзминаг,
Хъуамæ скæуой буц ныййарæг, фыд
'Рмæстдæр ууыл, чи вæййы кæуинаг.*

«Фыдызæхх мæ никуы уыд рох», — зæгъы поэт, дард балцæй æрыздæхгæйæ. Чиныджы цыппæрæм цикл дæр афтæ схуыдта. Фæндаггон лæг дун-дунетыл фæзылд, бирæ диссæгтæ федта, бирæ сагъæстæ йæ æвдæрзтой, хъæмæ æрыздæхт уæззау уаргъимæ — æнахуыр хъуыдытæ æмæ æнкъарæнтимæ. Париж, Копенгаген, Стамбул, Каир... Кæдæмфæндыдæр æй ахаста йæ

даргъ фæндаг, йæхи æнкъары ирон зæххы минæварæй, ирон лæгæй.

Уæззау куыстæй чи баруад, уыцы магуыртæ судзаг маст бауагътой поэты. Ныййарæг зæххæй чи фæиппæрд æмæ йæм дардæй чи кувы, уыцы æмзæххонты катыйæ ныккæрзы. Парижаг ирон, туркаг ирон — куыд ма ваййы уымæй æгаддæр хъысмæт. Мастдыппыр сты ацы æнахуыр ныхæстæ, адæймаджы зонд сын зынтæй раиртасы сæ æлгъыстаг мидис.

Йæ зарджытæ Георги чиныгмæ фыццаг хатт бахаста 1982 азы, йæ равзæрст уацмыстæ «Гутон æмæ стъалытæ» куы рауагъта, уæд. Гутондары фырт æмæ поэт, йæ чиныгæн ма хуыздæр ном кæм ссардтаид? Цæуыл фыссы, цæуыл зары Иры иузæрдион хъæбул? Хæрам æмæ поэзи хъамалвæстæй фидауынц, æмæ поэт табу кæны поэзийæн, хæрамыл зынг æфтауы:

Гъей-джиди, цæй тыхджын дæ, поэзи,

Гъей, магуыр, цæй æдых дæ, хæрам!

Поэт зары райгуырæн зæххыл, Фыдыбæстыл, хæхтæ æмæ æхсæрдзæнтыл, йе 'мбæстон адæмыл, Къостайыл, зынаргъ ын цы у æмæ фæстагæттæн цы фæдзæхсы, ууыл.

Куы ма йæ загътам, чиныджы бирæ ис зарджытæ. Хæларæй цард поэт Бериты Алыбегимæ, Плиты Христофоримæ, Кокойты Асланимæ, Суанты Федыримæ, Хаханты Дударимæ. Йæ зарджыты-иу бавæрдта йæ сыгъдæг уды хъарм, йæ рæдау зæрдæйы цæхæр, йæ фæлмæн сагъæсты азæлд, йæ рæсуг сæнттæ, æмæ-иу сæ композитортæ иттæг разæнгардæй раивтой лирикон музыкайы æвзагмæ.

Эстрадæйы артисттæ арæх фæзарынц Георгийы зарджытæ, фæлæ йын йæхи кой никуы скæнынц. Æгайтма йæ зарджытæ царынц æмæ цæрдзысты, æрмæст сæ авторы ном дæр рохгæнгæ нæу. Куыд и, мæнæ ахæм рæнхъытæ чи ныффыста, уымæн йе сфæлдисæджы ном нæ зæгъын:

Иу изæр куы нæ фенай дæ уарзоны, —

Æхсæв дæм фæкæсдзæнис æнус.

Дард балцы куы цæуа, уый куы базонай, —

Атайдзæн дæ сау цæстыты рухс.

О мæ зæрдæ, ма райхал дæ карз фæндтæ, —

Сусæг удхар раппæлинаг нæу.

О, фæлтау куы нæ уаиккой уарзæттæ,

О, фæлтау куы нæ федтаин дæу.

*Урс бәрз бәлас цады былыл мәйрухсы
Къулсәрәй зыд уыләнтәм кәсы...
Искуы мын куы бауарзай әндәр чызджы...
О мә кьона, уымәй дын тәрсын.*

Сәрмагондәй зәгъын әмбәлы Гаджиты Георгийы критикон уацты чиныг, «Лирикаә әмә базырджын азтә», зәгъгә, уый тыххәй. Чиныджы ахадындзинадән бамбарән ис, мыхуыры кәд фәзынд әмә критик кәй сфәлдыстад иртасы, уый зәрдыл куы дарәм, уәд. Чиныг рацыди 1963 азы. Уәд ма стәм уыдысты нә литератураиртасджыты монографитә, критикты фәлләйттән та сә кой дәр нә уыд, ома сә хицән чингуытыл цәуы ныхас.

Ахсджиаг хәс райста йәхимә Георги, ныффыста Плиты Гришы, Цәрукъаты Алыксандры, Джусойты Нафийы, Плиты Хадойы әмә Калоты Хазбийы литературон портреттә. Зонады абоны бәрзәндтәй фәлгәсгәйә, очерктә алцыәппәтәй әххәст сты, афтә зәгъын, әвәццәгән, нә бон нә бауыздән. Ныхас ууыл нә цәуы. Фыццаг фәлтәрәнтә уыдысты әмә цәсты дәр уымән ахадынц. Бирә дзы ис рәстаг хатдзәгтә әмә хъуыдытә, цымыдисаг фиппаинәгтә.

Нә поэзийы зәрингуырды сфәлдыстады хәдбындур миниуджытә иртасы цәстуарзонәй, бацамоны алкәмәндәр йә бынат вазыгджын литературон процессы. Уый дәр ма зәрдыл дарын хъәуы, әмә Гришы нә къуымых вульгаризатортә бирә азты дәргъы скаст нә уагътой, тугтә йыл мысыдысты, әмә Георги загъта нывыл ныхас йә куырыхон хистәры тыххәй. Уәдә Алыксандры поэзимә дәр хъусдард нә уыди, фәсвәды йә гуыдырәвәрдәй дардтой, йә кой йын нә фехъуыстаис мыхуыры дәр, әмбырды дәр. Георги уыцы әнәрәст хъуыддагыл йә къух систа әмә стыр поэты ном рәгъмә рахаста. Калоты Хазби әмә Джусойты Нафийы сфәлдыстадыл дәр аккаг ныхас әппәты фыццаг загъта Георги.

Бәрнон цәстәй касти Георги редакторы куыстмә дәр. Иу әмә дыууә фыссәгән нә баххуыс кодта, цәмәй сә уацмыстә рухс федтаиккой. Санаты Уарийы курдиат алкәй дәр дисы әфтыдта. Куырм фыссәг хорз зыдта нә разәгъды ләгты тох әмә хъысмәт. Чермен әмә Бәтәйы фыртты таурәгътә уымәй фехъуыстам. Дзырдаивады рәбинаг уыд, йә хъайтарты фәлгонцтә нывәста дәсныйә, хъәздыг, нывәфтыд ирон әвзаджы

æвæрæнтæ æмæ хæзнатæ уырзæй æвзæрста. Зынджы стæлфæнтау — йæ ныхасы уаг, цæхæркалгæ — йæ дзырднывæст. Фæстагмæ фыссæг рахызт нырыккон цардæй ист сюжеттæм, æмæ йын, кæй зæгъын æй хъæуы, кусын фæзындæр. Ныффыста дыууæ уацауы — «Партизантæ» æмæ «Тугвæндаг». Рухс федтой Георгийы æххуысæй. Уый сыл бакуыста, уый руаджы раргом куырм фыссæджы курдиат æнæ хъыгдардæй, йе стилистикæ нæ фехæлд. Уари Уарийæ баззад. Ахæм фæлмæн к'уых уыди Георгийæн.

Георги йæхи зондæй, йæхи хъаруйæ сарæзта æрыгон фысджыты стыр к'орд. Æнæхъæн Цæдисы куыст йæхимæ райста. Чызджытæ æмæ лæппутæ фыстой дыууæ æвзагыл, арæх-иу фæзындысты сæ фыццаг чингуытæ. Арæзта сын литературон изæртæ æмæ фембæлдтытæ сæ кæсджытимæ. Йæ ныхас, йæ уынаффæтыл дыууæ никуы ничи загъта, æнувыд ыл уыдысты се 'ппæтдæр, уымæн æмæ сын æмбæрста сæ зæрдæйы уаг, сæ курдиаты миниуджытæ. Абон дæр ма йæ хорзæй мысынц. Алы фыссæг дæр йæ фæстæ ахæм фæд куы ныууадзид, уæд арфæйаг уайд. Поэт æй йæхæдæг куы загъта:

*Кæстæр дæм кæстæрау куы хъуса,
Куы 'мбара дæ зæрдæйы рис,
Дæ фарсмæ уæхскуæзæй куы куса, —
Хуыздæр амонд царды цы ис?*

Уый уыд поэты бæллиц, æмæ йæ æххæст дæр скодта йæ удвæллойæ.

*Куы бафидон дæ буц рæвдыд дæуæн,
Фыдыбæстæ, мæ удæнцой, мæ бон!
Мæнæн æнæ дæу иу бон цард дæр нæй,
Мæнæн æнæ дæу рухс дуне — зындон.*

Уый уыд поэтæн йæ цард æмæ сфæлдыстады стырдæр нысан æмæ мидис.

*Поэт мæнгард дзырдтæ куы фысса,
Куы нæ уа табугонд йæ ном,
Уæд уый нæу дзыллæйы тырыса,
Уæд уый нæу дзыллæйы цæсгом.*

Уый та уыд Гаджиты Георгийæн йæ фæдзæхст, йæ ныстуан фæстагæттæн.

Æдзардæй ахицæн не 'хсæнæй. Йæ ном рох нæу æмæ никуы фæрох уыдзæн.

МÆ СЫХАГ ЧЫЗГÆН

Цæй фыдуаг уыдтæн! Терчы был мæ хъултæй
Æз кодтон ихыл тохси хъултæ пырх,
Фæлæ-иу ды куы рацыдтæ нæ цурты,
Уæд-иу мæ уæнгтæн асастис сæ тых.

Нæ барстон сонт ми, суцца ныхас иуæн,
Мæ цахъхъæнтæн сæ фыдуагдæр уыдтæн,
Фæлæ-иу ды куы загътай: «Цом нæхимæ!»,
Дæ фæдыл уæд сæргуыбырæй цыдтæн.

Цыдис мæ цард зынтæ 'мæ цинтæ 'взаргæ,
Ды мын æндæры амæддаг фæдæ,
Дæ чындзæхсæвы адæм кодтой заргæ.
Æз та нæхимæ сабийау — кæугæ.

Æмбæрстон æй, мæ хъысмæтæй кæй цæуыс,
Уæддæр ыскарстон рухс амонд дæуæн:
Уæд арфæйаг, ды а зæххыл кæй цæрыс
Æмæ кæй худыс дунемæ фæлмæн.

ДЫ МЫН ДЗЫРДТАЙ

Т. Зумакуловойæ

Ды мын дзырдтай, кæй дæн дæ уд, дæ цæст,
Ды мын дзырдтай, мæ номæй ард кæй хæрыс,
Уæдæ ныр ды æнæ удæй куыд цæрыс,
Гъеуый ма мын куы зæгъис ды æххæст.

Ды мын дзырдтай: «Æрмæстдæр мæм фæсид,
Æмæ дæ фæстæ сау ингæнмæ уайын».
Мæ риуы та дæ рæсугъд сурæт тайы,
Куыд тайы уалдзæг хуры хъарммæ мит.

Ды мын дзырдтай: «Мæ къона дæ, мæ арт
Æмæ мæ фенд кæй рухс кæны дæ зæрдæ».
Уæд ныр куыд арыс талынджы фæндагтæ,
Æнæ къона куыд æрвитыс дæ цард?

Ды мын дзырдтай: «Æз цалынмæ цæрон,
Уæдмæ ды маст нæ фендзынæ, мæ къона».
Уæдæ мæ уд ныр чи кæны тыхтона,
Мæнæн мæ артыл чи ауагъта дон?

Ды мын дзырдтай: «Хæрын дын зæххæй ард
Кæй уарздзынæн æрмæстдæр дæу æнусмæ,
Кæй цæрдзынæн æрмæст дæ цæсты рухсмæ»...
Уæд ныр куыд у æнæ рухсæй дæ цард?!

ЗАЗ БÆЛАС

Цымæ, ныр цас рацыд — æнус? —
Дæуæн куы ахуыссыд дæ зынг.
Æмæ дæ ингæны уæлхъус
Куы калы заз бæлас цæссыг.

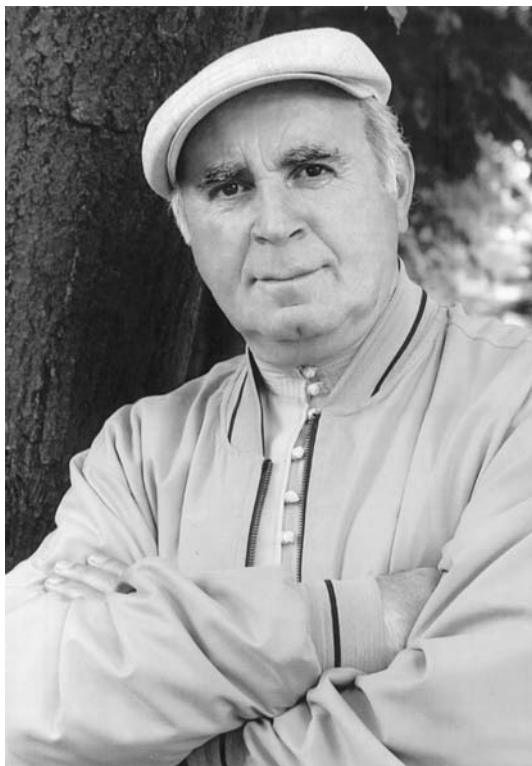
Фынгæн нын дардтай ды дæ арм,
Куыд фенæм къаддæр тухи, маст,
Дæ чызджытæм куыд уа æфсарм,
Дæ лæшпутæ куыд уой ныфсхаст.

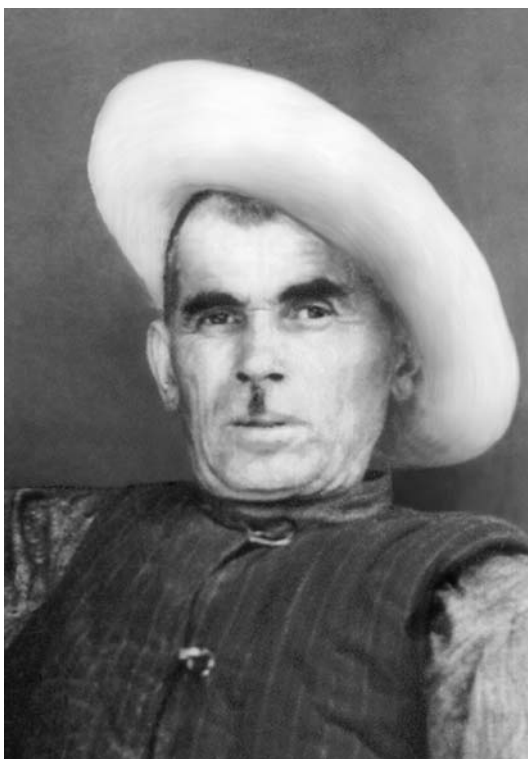
Куы рауад лæшпутæй лæгтæ,
Дæ дыууæ чызджы та — чындздзон, —
Ды дард балцмæ уыдтæ цæттæ,
Дæ раздахын нæ уыд нæ бон.

Дæ фырттæм кодтаис мæсты, —
Сæ иу куы æрхастайд чындз,
Уæд ныр дæ ингæны уæлхъус
Ирон рæсугъд чызджы бæсты
Нæ калид заз бæлас цæссыг...

ЧЕДЖЕМТЫ АХСАР: 70 АЗЫ

Їхсары фыд Зæкæриа.

Мæ кьона акæнай...

Бинонты кьорд.

НЫФСЫ МÆСЫГ

ЦАРДЫ ФИДАУЦ

Хурагурæг чи цæуы мæйдары,
Бонмæ бакæс, райсоммæ фæлæуу.
Царды фæндаг сонт рæдыд нæ бары,
Царды зилдух мады зæрдæ нæу.

Баззади фæрныг æмбисонд ахæм,
Зондæн æххуыс, уалдзæгмæ фæндаг:
«Саргъыбæх хъæздыг хæдзарæй балхæн,
Хорз хъæубæсты бацагур чындзаг».

Араз цард рæсугъд зæрдæйы уагыл,
А зæххыл нæй растдзинад æндæр.
Хорз бæх дæ нæ ныууадздæн фæндагыл,
Хорз сылгоймаг — амæндты хуыздæр.

Хорз æфсинæй бузныг вæййы уазæг:
Дары йын йæ рæсугъд арм фынгæн.
Хорз æфсин у царды фидауц, уалдзæг,
Бинонтæн фæлмæн хуры хуызæн.

Цардуарзон сылгоймагæй, тæхуды,
Амонджын кæй ыскодта хъысмæт.
Хорз æфсин йæ мидбылты куы худы,
Бахуды бæрзонд уæларв дæр уæд!

Баззади фæрныг æмбисонд ахæм,
Зондæн æххуыс, уалдзæгмæ фæндаг.
«Саргъыбæх хъæздыг хæдзарæй балхæн,
Хорз хъæубæсты бацагур чындзаг».

МÆН ФÆНДЫ

Зонын æз, йæхи æгъдау ис цардæн;
Уалдзыгон фæлмæндæр вæййы зæхх.
Уарзгæйæ æмхуызон ысты адæм,
Уды рухс, зæрдæйы кондæй зæгъ.

Мæн фæнды дæ цæстытыл æууæндын,
Мæн фæнды дæ цæрайæ цæрын.
Хур цыма цы рæсугъд тын нывæнды,
Райхæлд уый мæ зæрдæйы рæбын.

Æмæ ныр кæцырдæмфæнды акæс,
Бæстæ цыма райдзастдæр фæци.
Ехх, кæм уыди ацы боны сагъæс,
Ехх, кæм уыди ацы боны цин!

Арвы кæрон февзæрди ыстъалы,
Ферттывтæ, стæй атаhti æваст.
Æз мæ цин ыстъалыйыл нæ барын,
Стъалыйæ рæсугъддæр у мæ уарзт.

Мæн фæнды дæ цæстытыл æууæндын,
Мæн фæнды дæ цæрайæ цæрын.
Хур йæ тын мæ фæндагыл нывæнды, —
Æз дæ размæ цингæнгæ тырнын.

Æмæ ныр кæцырдæмфæнды акæс, —
Бæстæ цыма райдзастдæр фæци.
Ехх, кæм уыди ацы боны сагъæс,
Ехх, кæм уыди ацы боны цин!

ХÆХХОН ДИДИНÆГ

Рæсугъд зæрдæйы ирон фæлмæн дзырд —
Хæххон дидинæг — арвы хæрæфырт.
Хæххон дидинæг — æрвхуыз ыстъалы,
Нæ ирон зæххыл тæмæнтæ калы.

Фæскъæвда хур бон уалæ Мызуры
 Хæххон дидинæг мæ сагъæс суры.
 Арвы æрдыны авд алы хуызтæй
 Мидбылты худы рæсугъд фæлыстæй.

Æз кæй агуырджон æдзых мæ фынты,
 Æз кæй агуырджон бæрзонд уæларвты,
 Нæ хæхты дзуæрттæй цы амонд куырджон,
 О, мæнæ диссаг, уый зæххы ссарджон.

Хæххон дидинæг, хæхты хъæбысы,
 Æз дæ куы ссарджон зарæджы хуызы.
 Зарæгимæ та — фæндыры зæлтæ,
 Зарæгимæ та — ме 'рыгон зæрдæ.

Хæххон дидинæг — æхсызгон уазæг,
 Дæуæй райдыдта мæ царды уалдзæг.
 Амонды нысан — зæрдæйæ уарзын,
 Хæххон дидинæг, мæ амонд разын.

ФÆНДАРАСТ, МÆ ХУР

Фыдæлтæй нын фæрныг æмбисонд баззад,
 Уырныдта-иу йæ растдзинад мæн дæр:
 Зæрдæйæ, дам, куы узæлай, куы уарзай,
 Уæд хус бæлас дæр рафтаудзæн сыфтæр.

Фæзындтæ ды сæууон хурау мæ сæрмæ,
 Фæлæ мæ цин æрбайсæфти æваст;
 Дæ иу ныхасæй фергом и мæ зæрдæ,
 Дæ иунæг дзырдæй баталынг мæ уарзт.

Ныхасы тых... Уый диссаг у, хæлæрттæ,
 Ныхас кæддæр ныфсы мæсыг уыдис.
 Ис иунæг дзырдæй сдзæбæх кæнæн зæрдæ,
 Зæрдæ асæттæн иунæг дзырдæй ис.

Зымæгон бæлас амонджын кæд вæййы,
Уæддæр куыд хорз у иу боны рæвдыд.
Дæ сау цæстыты уалдзыгон бæстæйы
Мæн дидинæгау райхæлын фæндыд.

Мæ сæрд фæци, мæ фæззæг дæр фæвæййы,
Мæ размæ хатын зымæджы къæсæр.
Сыгъдæг зæрдæты уалдзыгон бæстæйы
Мæ дидинæг нæ райхæлди уæддæр.

Фæндараст, мæ хур... Атæх уæдæ, атæх,
Дæ ном уæддæр мæ зæрдæйы хæссын.
Æмæ дæ лæвар к'уухдарæнмæ арæх
Мæ сабыр уаты джихцæстæй кæсын.

ЧЕГЕМ

Хуссары фидауц — Асыйы бæстæ,
Мæ уд дзы ахсы ирон ныхæстæ.

Кæддæр ирон дзырд Чегемты комæй
Уарийау тахти базырæнгомæй.

Чегемы хъæлæс мæ х'устыл уайы,
Хурæртæх цыма мæ удыл тайы.

Цæй амонджын у, зæрдæйы фæндйаг,
Зæххыл кæмæн ис фыдæлты уидаг.

Толдзгуны рæгътыл — Чегемты æрдуз,
Мæ рагфыдæлтæн сæ артдзæсты рухс.

Ацы нæртон зæхх æд тулдз бæлæстæ
Чегемæн уыдис йæ уды бæстæ.

Ардыгæй х'уысыд бæрзонд уæларвмæ
Кæстæрты зарын, хистæры арфæ.

Цæй амонджын у, зæрдæйы фæндйаг,
Зæххыл кæмæн и фыдæлты уидаг.

Фæрæскъæтты дæр — Чегемты хуымтæ,
Фыдæлты дзуæрттæн — сæ хоры хуынтæ.

Сæ рагон нæмттæ рох не сты абон:
Чегемты адаг, Чегемты суадон.

Зæххыл зæрин хур йæ тын куыд уафы,
Фыдæлты ардзæст мæн афтæ тавы.

Цæй амонджын у, зæрдæйы фæндйаг,
Зæххыл кæмæн ис фыдæлты уидаг.

Ивгъуыд заманты Хъæрмæдонгомы
Уыд аст Гæналы, чи ма сæ зоны?

Сæ фæндырдзагъдæй Чегемты мыггаг
Ам хæхтæн дзырдтой сæ зæрдæйы уаг.

Фæлæ фыдбылыз — хъысмæтæй æрвыст,
Иу бон цыл æрцыд фыдусы æлгъыст.

Урс цъити ракалд æхсæвы тары,
Уым фесæфтысты уæд авд Гæналы.

Фыдбоны цъити нал æмæ нал тад;
Æстæм Гæнал та дурцæндæй баззад.

Гæналы тигъыл — æрдæгхæлд мæсыг,
Зæронд Чегемы — æрхæндæг цæссыг.

Уæддæр нæ фесæфт Чегемы уидаг,
Хуыцауы фæрцы — зæрдæйы фæндйаг.

Уæдæ цы хорз у фыдæлты уидаг,
Кæмæн ис царды зæрдæйы фæндйаг.

ИУНÆДЖЫ ЗАРÆГ

Цардмæ бæлгæйæ кæй хур аныгуылд,
Кæй зынг ахуыссыд йæ рагуалдзæджы,
Тæхуды, уый ном, тæхуды, уый ном
Æнусмæ бавæр æнкъард зарæджы.

Арыхъы рагъыл — Мысосты фæндаг,
Цæгат-хуссæрттыл — Сабихы хуымтæ.
Дæ хорз фыдæлты ирон æгъдауæй,
Хъуысаты Мурат, цæй рæсугъд уыдтæ!

Цæй рæсугъд уыдтæ зæрдæйы уагæй,
Æрхъуыдыдзинад, ирон æфсармæй.
Цæй бирæ ысты дæ цыбыр царды,
Ды кæй батавтай дæ уды хъармæй.

Бæрзонд институт — лæджы лæггæнæг,
Уымæй райдыдта дæ царды фæндаг.
Ацыран райхæлд дзырдаивады
Дæ зæрдæйы цин, дæ зæрдæйы уаг.

Йæ курдиатæй уæд чи гом кодта,
Уæд чи гом кодта зæрдæйы дуæрттæ,
Хъуысаты Мурат, дæу мысынц абон,
Дæу мысынц абон дæ хорз æмгæрттæ.

Зæрдæйы ныхас зæрдæ агуры,
Дæ цардуалдзæджы дæу амонд хъуыди.
Цымæ дæ фæдыл, æфсармыгæнгæ,
Аивæй чи каст, кæй буц чызг уыди?

Бæркаджын фæззæг дæ цины бонмæ
Кæмæн æвæрдтай зынаргъ лæварæн
Æрвидинаæгау тæмæнтæ калгæ
Æрвхуыз къухдарæн, æрвхуыз къухдарæн?

Дурджын бæрзондæй нæ урссæр хæхтæм
Цы быдыр айтынг, цы зæхх ныззылди,
Уым номдзыд лæгау, уым номдзыд лæгау
Дæ ирон æгъдау дæ разæй цыди.

Æцæг ирон уд, цæй тынг рæсугъд дæ
Зæрдæбын ныхас, ирон дзырдимæ!
Кафгæйæ, Мурат, куыд хорз фидыдта
Де уæнгты фезмæлд фæндырдзагъдимæ!

Фæлæ цæрынмæ æвддæс уалдзæджы
Цæй гыццыл ысты, цæй гыццыл ысты!
Дæ рæсугъд фæндтæ æрвдидинджытау
Царды фæндагмæ æрызгъæлдысты.

Бæрзонд уæлæрвтæй дæ æнкъард уатмæ,
Æхсæв куы 'ркæсы къæлæтæрфыг мæй,
Дæ зæрдæрыст фыд гъе уæд цы кæна,
Кæдæм фæлидза йе 'нкъард хъуыдытæй?

Фырбуцæй-иу дæ уæд хур чи хуыдта,
Уый мад у, Мурат, дæ ныййарæг мад.
Нырæй фæстæмæ цæргæ-цæрæнбон
Фæллад уыдзæни, цæссыгæй фæллад.

Цардмæ бæлгæйæ кæй хур аныгуылд,
Кæй зынг ахуыссыд йæ рагуалдзæджы.
Тæхуды, уый ном, тæхуды, уый ном
Æнусмæ бавæр æнкъард зарæджы.

ЦÆЙ, ХÆРЗБОН

Санахъоты Альбертæн

Цæй, хæрзбон, фæцæрут мын хæларæй,
Хæстæгæй, хионæй, æмгарæй.
Уæ цард сымахыл бонхуыздæрæй ивæд.
Ис æрдзы сконды диссаджы æгъдау:
Цыфæндыйæ дæр раст уды тæригъæд
Лæгмарæгæн нæ ныббардзæн Хуыцау.
Фæлæ уæм Хур кæд цины уац æрхæсса,
Мæ фæстæ ноггуырд рантысдзæни кæд, —
Æфсымæрæн уын искæд бон куыд бæзза,
Мæн та мæрдтæм дæр ахæм амонд уæд.

ÆФСАТИЙЫ ЧЫЗГ БАДЗИНÆЙЫ ЗАРÆГ

'Фсатийы буц чызг Бадзинæ...
Уымæй рæсугъддæр кæм уыд!
Иу бон æм арвы зæдтимæ,
Уастырджи курæг фæзынд.

Барджыты цин æмæ дугъæй
 Кæрдæг æмризæджы рызт.
 Уастырджи урсбарц æфсургъæй,
 'Фсатийы дуармæ æрхызт.

Хурварс Æфсати кæм бадти,
 Зæдтæ уым сарæзтой хъазт.
 Узджытæм зæронд Æфсати
 Мидбылты худгæйæ каст.

Симынц нæртон симдæй зæдтæ,
 Хур сæм бæрзондæй кæсы.
 Рог дымгæ арвы кæрæттæм
 Фæндыры зæлтæ хæссы.

Разгæмтты рацыд Бадзинæ,
 Диссаг, йæ бакаст, йæ конд.
 Зæдтæ сæ ног чындзы цинæй
 Систой сæ зарæг бæрзонд.

Циндзинад — зарæгæй кадджын,
 Йе 'гъдауæй — фидауы лæг.
 Хуры фырт — чындзы æмдзуарджын,
 Уацилла — къухылхæцæг.

Арвы зæрин Мады Майрæм
 Чындзæн фæндараст зæгъы.
 Зæдтæ 'мæ дауджыты зарæг
 Абон дæр Ирмаæ тæхы.

Уыцы бон Иры цы 'гъдау уыд,
 Уый нæ чындзæхсæвты уæд.
 Цард нæ йæ сызгъæрин науыл
 Амонды фурдмæ хæссæд.

Уыцы рæсугъд боны хъармæй,
 Зæхх цыма хъарм у ныр дæр
 Зæдтæ 'мæ дауджыты фарнæй
 О мæ Ир, цæр æмæ цæр.

АЦÆГЪД МЫН, МÆ МАД

Галуаты Сосланы номарæн зарæг

Хæдзары амонд, хæдзары фидауц —
Йæ хорз кæстæртæ.
Бирæ чи уарзта йæ райгуырæн зæхх,
Кæй рæсугъд зæрдæ.

Мæнæуы зад хуым цæй тынг нызмæлыд
Æрвнæрын афон.
Уæд чи тагъд кодта йæ Фарныхъæумæ,
Кæй буц фæндагтон.

Галуаты Сослан, Галуаты Сослан
Афтæ бадзуры:
Æз фыны федтон мæ развæндагыл
Ныгуылгæ хуры.

Æнхъæлдæн æмæ, балцы цæудзынæн,
Æнкъардæй ма кæс.
Марадз-ма, мæ хо, мæ урс хæдон мын
Мæ уатæй рахæсс.

Амонджын чи у, уый тархъæды дæр
Хæрзамонд ары.
Нæ кæрты дуармæ курага бæлас
Дидинæг калы.

Уый уалдзæг æрцыд, фæлæ мæ номыл
Чындзæхсæвы рад
Ныр нал æрцæудзæн, ныр нал æрцæудзæн,
Мæ ныййарæг мад.

Мæ царды фæндаг — хъысмæтæй нывгонд,
Цæй цыбыр уыди.
Ныббар мын, мæ фыд, мæн алырдæм дæр
Тагъд кæнын хъуыди.

Тагъд кæнын хъуыди ме 'мгæртты астæу
Рæсугъд цæрынмæ,
Нæ Фарныхъæуы нæ буц хистæртæн
Æгъдау дæттынмæ.

Ирон фæндырдзагъд ме 'рыгон зæрдæ
 Цы уарзтæй уарзта!
 Мæ уды цин мын йæ рæсугъд зæлтыл
 Уæлæрвтæм хаста.

Галуаты Сослан, Галуаты Сослан
 Афтæ бадзуры:
 Ацы æнкъард бон мæ тагъд машинæ
 Цæй сабыр тулы.

О ме 'фсымæртæ, хæрзæбон та уын
 Цæуылнæ загътон?
 Æз уын мæ фæстæ цæссыгæй дарддæр
 Ницы ныууагътон.

Мæ иунæг буц хо — ысуинаг дохтыр,
 Дæ кусæн уаты,
 Тæхуды æмæ, дæу чи уындзæни
 Дæ урс халаты.

О, ма ку, мæ мад, ацы сау зæххæн
 Йæ хъарм хъæбысы
 Мæ уæззау цæфтæ, мæ уæззау цæфтæ
 Ысдзæбæх ысты.

Дæ фæндыры цагъд йæ сау ингæнмæ
 Уæд чи фæмысы?
 Къахы уæлфадмæ цы зæл нæ хъуысы,
 Уый мæрдтæм хъуысы.

Ацæгъд мын, ацæгъд, мæ ныййарæг мад,
 Дæ сау фæндырæй.
 Æз дæм хъусдзынæн уæлмæрдты кæрон
 Æдзæм быдырæй.

Дæ фæндырдзагъдмæ мæ фæллад зæрдæ
 Удæнцой ардзæн.
 Нæ кæрты дуармæ курага бæлас
 Дидинаг калдзæн.

ТОМАЙТЫ Мисурхан

МÆ ЛИТЕРАТУРОН ФЫД

Дæвиттон, æхсайæм азты, Хрущевы хицау-
дзинады рæстæг, скъола каст чи фæцис,
уыдоны, дарддæр ахуырмæ бацæуыны
размæ, бакусын хъуыди дыууæ азы. Мæ
мад æмæ мæ фыд дæр тыхстысты мæнæн
куыст ссарыныл. Ныртæккæ кинотеатр
«Дружба» кæм ис, уый фарсмæ уыди
даргъ ныллæг хæдзар, «Дом колхозни-
ка» йæ хуыдтой, йæ хицау та — Томай-
ты Ладемыр. Мæ фыд уымæ ныццыди.

Ладемыр, искæй бафæрсдзынæн,
зæгъгæ, уыцы дзуаппимæ рарвыста мæ
фыды. Афтамæй райдыдтон кусын, уæд
Кировы æмæ Орджоникидзеы ном чи
хаста, уыцы музейы æмæ дзы сæмбæлдтæн
поэт Мыртазты Барисы бинойнаг Мэри-
имæ. Уый уыди музейы наукон кусæг.

Райсомраджы-иу æрцыдтæн мæ куыст-
мæ, бафснайдтон-иу, æмæ ма-иу мын цы
рæстæг баззад кусджыты æрбацыдмæ,
уым та мæхи ахуыр кодтон машинкæйыл
æмæ фыстон мæ радзырдтæ.

Нæ секретарь, ме 'мгар чызг Светæ йæ
куы базыдта, радзырдтæ фыссын, уый,
уæд æм диссаг фæкаст, æмæ йæ фæс-
тæдæр Мэрийы ныхæстæй бамбæрстон,
хабар ын радзырдта, уый. Дæ радзырдтæ
ма мæм ратт æмæ сæ бакæсон, зæгъгæ,
Мэри куы загъта, уæд дзы фефсæрмы
дæн, зынгæ фыссæджы бинойнаг кæй уыд,

уый зонгайæ, фæлæ мæ уæддæр сразы кодта æмæ йæм цалдæр радзырды радтон. Æрмæст сæ-иу Барисмæ ма равдис, зæгъгæ йæ бафæдзæхстон.

Цалдæр боны фæстæ мын афтæ, Барис, дам, дæ радзырдтæ бакаст æмæ загъта: «Ацы чызгæн баххуыс кæнын хъæуы».

Æз уый размæ фысджытæй никæй ма зыдтон æмæ мын иуæй æхсызгон уыдысты Мэрийы ныхæстæ, фыссæгимæ сæмбæлыны хабар, иннæмæй та æфсæрмы кодтон.

Мэри мын цы бонмæ загъта, уыцы бон сæм бацыдтæн. Æдзухдæр аив уыди Мэри, фæлæ мæм хæдзары фæлгонцы та ноджы дзæбæхдæр фæкасти. Мидæмæ мæ бакодта. Æз фырафсæрмæй цæуын дæр нал зыдтон.

Уынгмæ йын стыр рудзынг, ахæм уаты фыссæн стъолы раз бадт, уый размæ йæ кой кæмæн хъуыстон, йæ æмдзæвгæтыл арæзт зарджытæ æдзух радиойæ кæмæн лæвæрдтой, уыцы поэт. Бирæ ныхæстæ мын фæкодта Барис, æхсызгонæй сæм хъуыстон, куыд ницы мæ дзы фæрох уа, ууыл архайдтон æмæ сæ цыма иууылдæр мæ зæрдæйы рахастон, афтæ мæм касти. Цæуын цы саби нæма фæзаны, уымæ дæ къух куы бадарай æмæ йыл йæ гыццыл æнгуылдзтæй фидар куы ныххæца ахауынæй тæрсгæйæ, уымæй уæлдай нæ уыдтæн æз дæр. Барис мын загъта, мæ радзырдтæ кæдæм бахæссын хъæуы, уый. Раздæр уырыссагау фыстон, æмæ мæ уымæ гæсгæ барвыста газет «Молодой коммунист»-мæ.

Уыцы газеты редактор мæм байхъуыста æмæ мын райста мæ радзырд «Амондджын». Ацы радзырд уыди ме стыр уарзондзинады æвдисæн Индийы бæстæмæ. Равзæрд, йæ диссаджы аивадимæ йын куы базонгæ дæн, чингуытæ куы бакастæн, кинонывтæ куы фæдтон, уæд. 1954 азы Индийы киноты фыццаг фестиваль уыд нæ бæстæйы, æмæ æппæт адæм дæр уыцы бæстæйы аивады уацары бахаудысты. Æз буцдæрæн цы дидинаг ныссагътон æмæ йæм зылдтæн, уый æнахуыр уыд, æмæ редактор бирæ нæ ахъуыды кæнгæйæ, мæнæн комкоммæ нæ, фæлæ æндæр адæймагæн загъта, радзырд уый фыст нæу, зæгъгæ. Цæвиттон, уарзондæр мын чи уыд, уыцы уацмыс мын æнæнхъæлæджы маст æрхаста æмæ фæрынчын дæн. Мæ мад æмæ мын мæ фыд фæтарстысты æмæ мæ фыссын нал уагътой. Мэри мæ басабыр кодта. Ногæй та мæ къухфыстытæ райстон, æмæ Барисы фæдзæхстмæ гæсгæ, фыссын райдыдтон иронау.

Уырыссагау фыст чи уыд, уыдон раивтон. Афтамæй мæ радзырдтæ мыхуыры цæуын райдыдтой «Рæстдзинад»-ы, «Мах дуджы», лæвæрдтой сæ радиойæ. Базонгæ дæн иннæ фысджытимæ дæр — Цæрукъаты Алыксандр, Цæгæраты Максим, Цæгæраты Гиго, Дзесты Куыдзæг, Мæрзойты Сергей, Дарчиты Дауыт, Бесаты Тазе, Саламты Алихан, Гаджиты Геуæрги æмæ иннæтимæ. Куыд мыл-иу бацин кодтой, уымæй бæрæг уыди, хорз цæстæй мæм кастысты, уый. Се 'ппæтæй дæр хъуыды кæнын цæстуарзон ныхæстæ, фæлæ-иу уæддæр Мыртазты Барисмæ ракастæн фæстæмæ, ома, дарддæр та куыд, зæгъгæ.

1960 азы, мæ радзырд «Фырт» рацыд æрыгон фысджыты чиныг «Къахвæндæгтæ»-йы. Уæдмæ ахуырмæ бацыдтæн педагогон училищейы графика æмæ ныв кæныны хайадмæ: фыссынæй дарддæр ма дыккаг хъуыддаг уарзтон — ныв кæнын.

Чидæр мæм рауагъдадæй мæ радзырды корректура æрбахаста æмæ афтамæй, мæн агургæйæ, иууылдæр базыдтой, фысгæ кæнын, уый, æмæ сæм диссаг каст.

Мыртазты Барис та уæдмæ ацыди ахуыр кæнынмæ Мæскуы-йы Уæлдæр Литературон курсытæм. Раздæр Фысджыты цæдисæн йæ фæндон загъта, Литературон институтмæ мæн дæр куыд арвитой, уый тыххæй. Цæдисы правленийы уæнгтæ дæр сразы сты, æмæ мæ равзарын бахъуыд, мæ зæрдæ иуварс æрæвæрын кæй нæ куымдта (ныв кæнын), уый ныууадзын æмæ Литературон институтмæ ацæуын.

2001 аз, мартъи

БАЗАРЫ

Сахары цы стыр базар и,
Уым цынаехуызон халсар и,
Уым цынаехуызон дыргъ и!
Чи бауromдзæн йæхи,
Чи фæлæудзæн апельсинтæм,
Чи фæлæудзæн мандаринтæм,
Чисмис, финиктæм, æхсæртæм?
— Абар-ма мын дзæбæхдæртæ!..

Сæнæфсиртæ — урсæй, сауæй,
Алтæми, фæткъуы, чылауи,
Дзæндзырмен кæрдо нырхæндæг.
— Охх, куы нæ фæуа æлхæнæг...

— Цæй-ма, балхæ мын банан,
— Иу ран мæ ныуадз, Алан!..

Хъалгъæн, саунæмыг, хъæлæрдзы,
Баклажантæ, булкъ, уырыдзы.

Ай та — пъамидорты сых,
Алырдыгæй дарынц сырх.

Джитъритæ, хъæдындз цæхæра,
Хъыцъы, басгæрдæг, хъонтхора,
Къабуска æмæ картоф —
Æфсинтæ кæнынц хæлоф.

— Цæй, кæдæй лæууыс йæ цуры?
Не ссардзынæ ахæм нуры...

Иу зæронд ус нас æвзары,
Батыхсти: — Æгæр хъазар æй...

— Диссаг дæ, нæ мады хай,
Ницы дæ исын уæлдай.
Ракæс-ма йæм: нас у, нас!
Цæй, асламдæрæй йæ айс...

Иннæрдыгæй — машинæтæ
Харбызтæ 'мæ неситимæ.

— Демæ мыл бæллæх и, не 'фсин,
Куыд ма хæссинаг дæ неси?..

Радзур-бадзур, равзар-бавзар —
Дзолгъо-молгъо кæны базар...

БАСИТЫ Зæлинæ

ФЕМБÆЛД

Нырма æрæджы фембæлдыстæм демæ,
“Æз уарзын дæ!” — нæ загътон дын нырма.
Фæлæ æнкъарын, зæрдæйы цыма
Æвишпайды ыссыгъди рухс арт, гъемæ
Фæлмæн цæхæртæй батавта мæ цард,
Цыма мæ риуы ауагъта йæ тынтæ
Сызгъæрин хур, æмæ мæ рыст, мæ зынтæ
Фæсырдта ног сыгъдæг æнкъарæн дард.
Æхцон бæллицтæй байдзаг и мæ зæрдæ,
Фæкаст мæм, цыма рагæй зонын дæу.
Зæгъын фæндыд мæ рæстæгæн: “Æрлæуу”,
Куы схæццæ сты нæ ныхæстæн сæ зæлтæ.
Æмæ дæ цæстытæм кæсгæйæ уæд
Сындæггай аныгъуылдтæн æз сæ арфы,
Æмæ нæ сæрты тар æхсæвы арвы
Цыма ыстгъалыйæ фæцæйтахт зæд.

ДЫ 'РБАЦЫДТÆ МÆ ФЫНТÆЙ

Куы бафæрсай: цæй тыххæй уарзын дæу,
Æдзухæй дæм цæмæн тырны мæ зæрдæ?
Уæд дын зæгъдзынæн: “Сусæгдзинад нæу,
Ды а зæххыл — мæ удæнцой, мæ зæрдæ.

Æз рухс амондæн банкъардтон йæ ад,
Æрмæст дæуыл куы фембæлдтæн мæ царды.
Мæ хъизæмар фыццаг митау æртад,
Куы ныгъуылдтæн сыгъдæг уарзтæн йæ пады.

Æнусон хурау уарзондзинад раст
Мæ фæлмæст уд ысхъарм кодта йæ тынтæй.
Æмæ мæм уæд æвиппайды фæкаст:
Ды 'рбацыдтæ мæ сагъæстæй, мæ фынтæй...”

НЫФСДÆТТÆГ

Хæрхæмбæлд иу фæндагыл фестæм,
Уый рагтæрхонгонд уыд нæ царды.
Ныр а зæххыл мах иунæг не стæм,
Ныр мын ныфсдæттæг ис мæ зарды.

Дæ цæстæнгас мæ уд рæвдауы,
Æмæ мын бон ысвæййы рухсдæр.
Дæ фæлмæн къух мæ дзыкку дауы,
Дæ улæфт андæвы мæ рустыл.

Цæуылнæ фембæлдыстæм раздæр?
Уыдтæн æз амондæй æнæхай.
Æнæ дæу уыд мæ цæссыг карздæр,
Æнæ дæу уыд мæ цард æнæрай.

Хæрхæмбæлд иу фæндагыл фестæм,
Уый рагтæрхонгонд уыд нæ царды.
Ныр а зæххыл мах иунæг не 'стæм,
Ныр мын ныфсдæттæг дæ мæ зарды.

ДЫУУÆ ЗÆРДÆЙЫ

Мæнæн мæ зæрдæ у ныгуылæн,
Дæуæн дæ зæрдæ у уæларв.
Мæнæн у денджызы цъæх уылæн,
Дæуæн у денджызæн йæ арф.

Мæнæн мæ зæрдæ у цъæх быдыр,
Дæуæн — рæвдаугæ хур, фæлмæн.
Æнæ дæ зæрдæ нæй æппындæр
Мæ зæрдæйæн цæрæн.

ДАУЫРÆ

АФТÆ У ÆВИ НÆУ?

— Ис нæ бур хъугæн къæлæу.
Афтæ нæу?
— Афтæ нæу.
— Бирæгътимæ хъазы цæу.
Афтæ нæу?
— Афтæ нæу.
— Пылæн, дам, йæ хуыз сырх у.
Афтæ у?
— Афтæ нæу.
— Судзины бырынкъ цыргъ у.
Афтæ у?
— Афтæ у.
— Гæды хизыномæ цæуы.
Афтæ у?
— Афтæ нæу.
— Кæсаг, дам, хъæрæй кæуы.
Афтæ у?
— Афтæ нæу.
— Теуайы рагъ, дам, лæгъз у.
Афтæ у?
— Афтæ нæу.
— Фаст хъæдæн йæ ном фæхс у.
Афтæ у?

- Афтæ у.
- Хъæды цæрæг фос сырды у.
- Афтæ у?
- Афтæ у.
- Цæфхадсадзæг та куырды у.
- Афтæ у?
- Афтæ у.
- Суинаг коммæгæс гуырды у,
- Уый нæ бæстæйæн фырт у!

ФУТБОЛÆЙ ХЪАЗДЖЫТÆ

Гыццыл Гида сбырыд цармæ,
Бафтыд мыстыты хæдзармæ,
Исдугмæ сæм дардæй каст, —
Мад-мыст лæппынтæн фæтарст.

Гида бабырыд йæ фазыл,
Схуыссыд мыстытæн сæ базыл,
Размæ аивæзта сæр, —
Къуымы ауыдта æхсæр.

Кæс, фæгæпп кодта ныр базæй, —
Гыццыл порти тулы разæй.
Ферох мад-мыстæй йæ тарст,
Бацайдагъ сыл уайтагъд хъазт.

Хъазынц ныр æхсæвæй-бонæй
Иу гыццыл æхсæр — футболæй.

КЪАМИСÆГ

— Фосæй, маргъæй — се 'ппæт ам!
Цæй-ма, сисон уын уæ къам! —

Гогыз рауад кафгæйæ,
Базыр зæххыл хафгæйæ.

Комкоммæ ныккастис бæх:
— Къамы уайын æз дзæбæх!

Ралæууыдис карк æд цъиутæ:
Буртæ, саутæ сты сæ иутæ.

Кæрты астæу куыдз ныддæргъ,
Балæууыд йæ фарсмæ дзæргъ.

Фысы хъусы дзуры сæгъ:
— Цу-ма хæрæгæн дæр зæгъ!

Уый адыл дын бæх фæмæсты:
— Слæууæд цъæх хæрæг мæ бæсты!

Сызмæст кæрт. Нæ рауад къам.
Хæрæг ц' аххосджын у ам?

АДÆЙМАГ ÆМÆ АДÆМ

Уацы иу хай цыбыртæй

*И*ухатт æрыгонæй егъау науы цыдтæн Буэнос-Айресæй Испанимæ. Бæлццæтты æхсæн разынди цалдæр америкаг рæсугъд чызджы. Мæ зæрды æппындæр, семæ фæлымæн уон, уый нæ уыд, фæлæ уæддæр сæ алкæимæ дæр уыцы хуызы дзырдтон, йæ рæсугъддзинад йæ тæккæ тæмæны кæмæн бацыд, ахæм сылгоймагимæ нæлгоймаг куыд ныхас кæнид, афтæ. Фæлæ дын дзы уалынджы иу чызг йæхи куы фæтызмæг кæнид, пихылæйттæ куы скалид: ды, дам, дæхи махимæ куыд дарыс, ды цы хъæлæсыуагæй ныхас кæныс, уый комкоммæ Америкы Иугонд Штатты цæрæджы æфхæрæн ми у. Линкольн, дам, уый охыл нæ фæуæлахиз нæ хæдбардзинады сæрвæлтау хæсты, цæмæй мæнæ ныр цавæрдæр хъуымыздзых лæппу немæ, сылгоймæгтимæ дзурæгау, дзымандытыл схæца.

Уæд ма америкаг сылгоймæгты стыр зæрдиагæй уырныдта, цыма цыдæр ахæм ис, цыдæр уæлтæмæн ахæм, æмæ сылгоймаджы номæй бирæ каджындæр цы у. Гъемæ мæ чызг цæхгæр бадомдта: «Дæ хорзæхæй, дæхи немæ, адæймæгтимæ куыддæриддæр фæтчы, афтæ дар!»

Хъуыддаг цæй мидæг ис, уый мын цы бамбарын хъуыд, æмæ йын афтæ зæгъын æз дæр: «Сеньорæ, фæбæлвырддæр ма йæ кæн,

адæймаг цы хоныс, уый. Мæнмæ гæсгæ, уый у кæнæ сылгоймаг, кæнæ та нæлгоймаг. Æмæ иугæр мæ амонд афтæ кæм ацыд, æмæ мæнæ дæуыл кæм сæмбæлдтæн, сылгоймагыл, ноджы ма ахæм бæсты рæсугъдыл, уым æз мæхи, нæлгоймагыл куыддæр-риддæр æмбæлы, уыцы хуызы дарын».

Ацы зæдæнгæс чызг уыд уæды рæстæджы рационалистон хъомылады амæддаг — афтæ сæ ахуыр кодтой колледжты.

Сылгоймаджы буары нывкарст нæлгоймаджы гуырыскондæй цæмæйдæрты æддаг бакастæй хицæн кæй кæны, уый фаг нæма у, цæмæй сæ иуы сылыстæг схонæм, иннæйы та лæг. Уæлдайдæр та уымæн, æмæ нæ уыцы цæстуынгæ хицæндзинæдтæ хъыгдарыңц сылгоймаджы удысконд раст бамбарыны хъуыддаджы.

Нæлгоймагимæ йæ æнгæсæн цы буары хæйттæ кæнынц, тынгдæр уыдонæй аразгæ сты йæ удавæн рухс, йæ зæрдæвæлмæнгæнæн æнгас.

Уымæ гæсгæ буары, гуырысконды æууæлтæ нæ, мæнæ мах фыццаг бакастæй дæр сылгоймаджы спецификон бæрджытау кæй раиртасæм, уыдон нæ фæбæлвырд кæнынц уыцы удгоймаджы æнахуыр модус — лæгæй йæ цæхгæр хъауджыдæргæнæг цы у æмæ мах та, «сылгоймаджы» модус у, зæгъгæ, цæмæй фæзæгъæм, фæлæ хъуыддаг бынтон æндæр цæйдæр мидæг ис: буары æппæт хæйттæ иумæ æмæ хицæнтæй дæр сæ кæрæдзийы фæрцы ахъаз сты уыцы цавæрдæр уды табуйаг миддуне бамбарынæн. Махæн уыцы уд у — сылгоймаг. Æмæ мах, уыдон йæ удавæн рухс, зæрдæвæлмæнгæнæн æнгасы миниуджытæ сты, зæгъгæ, цы схуыдтам, уыдæттæ хæрзырдæм сахадынц йæ буары æууæлтыл, æмæ буар уыдоны фæрцы свæййы сылгоймагон. Тынг зын бауырнæн у, фæлæ æцæгдзинады сæрты нæ ахиздзынæ — сылгоймаджы буар нын нæ сæргом кæны «сылгоймаджы уд», фæлæ нын нæ цæстыты цур «сылгоймаджы уд» ацы буар сылгоймагон скæны.

Æрдзон æгъдауæй ахæм фарст сæвзæры: нæ разы сылгоймаг кæй ис, уый цавæр бæрджытæм гæсгæ рахатæм, цахæмтæ сты йæ алæмæты сылыстæгдзинады æууæлтæ-миниуджытæ?

Æппæтыл кæй бон у аххæссын, æрмæст дзы æртæ бацамондзынæн.

1. Куыддæр нæ цæст сылгоймагыл æрхæцы, афтæ йæ бамбарæм, нæ разы цы адæймаг ис, уымæн йæ миддунейы арæзт бынтон æбæрæг кæй у, нæлгоймаджы миддунейы скондæн ныхмæвæрд, йемæ контрастон. Æз ын уый ома йæ цæстмæ нæ

дарын — йе 'рдзон мидбæрджытæ-æууæлтæн рахатæн кæй нæй, æнцон бамбарæн кæй нæу йæ мидысконд, уый сылгоймагæн йæ аиппыл дзурæг нæу: уæд раст афтæ уайд, мæнæ нæлгоймаджы, базыртæ дын цæуылнæ ис, зæгъгæ, уый фæдыл азымы куы дарис. Стæй нæлгоймагæн, зæгъæм, ахæм арфæ ракаенæн дæр ис, æмæ цæмæй цæргæс кæнæ зæдау тæха, фæлæ сылгоймагæй та, бамбарæн дын куыд уа, ахæм ма у, зæгъгæ, куы бадомис, уæд уымæй æдылыдæр ми ницы уайд. Сæххæст дын кодта дæ курдиат, ныр ын бамбарæн ис, сусæггагæй дзы ницуал баззад, зæгъгæ, уæд та сылгоймаг нæ цæсты фыццагау табуйаг нал уайд, дисы нæ ницæмæйуал æфтауид. Нæлгоймаг та, куы йыл басæттæм, уæд армы тæппæнау æргом у, йæ мидæг алцыдæр, зæгъæн куыд нæй, афтæ бæлвырд у.

Нæлгоймаг цæуылдæриддæр хъуыды кæны, уыдон, æвæццæгæн, ницытæ æмæ мацытæ сты, фæлæ йын сæ уæддæр фæрсæйкæсæг тынг ирдæй уыны. Нæлгоймаджы миддуне у бæлвырд нывтыл карст, алцыдæр ын хъуамæ бæстон æмæ бæрæг уа, биноныггонд. Сылгоймаг та иудадзыг дæр изæрмилты цæрæг у, цы йæ хъæуы, цы йæ фæнды, уый нæ зоны, рагацау æй нæ зæгъдзæн, исты сараздзæн æви нæ: стæй, цы скæна, уымæй дæр разы уыздæн, фæсмон ыл кæндзæн, æви нæ зæгъгæ, йæ уыдæттæй дæр ма фæрс. Сылгоймаг нæдæр бон у, нæдæр æхсæв — айдагъ изæрмилтæ, дыууæизæрыастæу, изæрдалынгтæ... Æмæ уыйадыл сусæг у, æмбæхст, æбæрæг, уыци-уыци.

Хъуыддаг уый мидæг нæй, æмæ сылгоймаг йæ æнкъарæнтæ æргом не 'вдисы, кæнæ сæ кой дæр нæ кæны — нæ; уæдæмæ сæ йæ бон зонын нæу. Æмæ йæхицæн дæр уыцы уавæр цымыдисаг у, сусæг, йæхæдæг дæр æй не 'мбары. Амæй аразгæ сты йæ «уды» æмлæгъз формæтæ — лæгтæ йæ сылыстæджы удысконд хонынц. Лæгты дуне контрастон у, хъулон-мулон, сылгоймаджы арф æфснайд миддуне та уæзбын ахорæнтæм æмхиц у. Æбæрæг, æбæлвырд цы у, уый та æврагъау фæлгæттæ нæ зоны. Гъемæ уæдæ сылгоймаджы буары мидамад, мидарæзт дæр уæздан, уæзбын нывгарстмæ тындзы, мæнæ итайлæгтæ *morbidezza** цы хонынц, уымæ...

2. Сылгоймаджы буары цы тæмæссаджы дуне ис, æмæ, сылгоймаг, зæгъгæ, цы хуындæуы, уый нæм йæ уынд — йæ кондæй кæд адæймаджы фисынтыл амад кæсы, уæддæр æй царды

* Фæлмæндзинад

къæпхæнтыл нæлгоймагæй дæлдæр æвæрæм. Гъе, ахæм у дыккаг сæйраг æууæл, сылыстæджы фæлгонц бæрæггæнæг.

Нæ цæст сылгоймагыл æххæст нæма æрæвæрæм, афтæмæй дæр цæттæ вæййы нæ хатдзæг: кæд уартæ уый дæр адæймаг у, уæддæр нæлгоймаджы æмсæр нæу, йæ дæлвæндаг лæууы. Сылгоймагæй фалæмæ та æндæр ахæм цæрæг уд нæй, æмæ, иуæй, адæймаг дæр куыд уа, иннæмæй та уæддæр нæлгоймаджы æмбæрц чи уа адæймаджы ном хæссыны аккаг. Лæгæн дæр дын ахæм хорз ракæнай — йæ фарсмæ æрцард, йæ кад ын уæлдæр чи кæны, уыцы сылгоймаг.

...Ныхас дардыл нывæзы, фæлæ афтæ зæгъæн дæр ис: сылгоймаджы хъысмæт — «иугæр дунейыл нæлгоймаг ис, уæд хъуамæ ды дæр уай».

Ацы формулæ ууыл нæ дзуры, æмæ сылгоймаг сæрибар кæй нæу. Кæддæриддæр адæймаг уыйбæрц сæрибар вæййы, йæхи йæ хъысмæтырдыгæй цас сæрибар фенкъары. Кæнæ разы дæ хъысмæтæй, кæнæ та йæ ныхмæ æрлæууыс, сыстыс, ома, æндæр хуызы дзургæйæ, кæнæ дæ хъысмæтимæ æнгом баст дæ, кæнæ — нæ. Хъысмæт та, цы уыдыстæм раздæр æмæ ныр цы стæм, æрмæст уый нæу. Ома айдагъ нæ ивгъуыд цард нæу, фæлæ ма, нæ ивгъуыд нымайгæйæ, фидæнæй нæхи æнхъæлцау цæмæй нымайæм, уый дæр у нæ хъысмæт.

...Нæ ивгъуыды сæдзæгау нæ ныккæнæм мыггагмæ, уым нæ баззайæм — хъуыддаг бынтон иннæрдæм вæййы: нæ ивгъуыд нæ уымæ фæразæнгард кæны, цæмæй нæ сомбон сæрибары сфæлдыстад уа. Уымæ гæсгæ мин хатты раст ысты рагфыдæлтæ: *Fata ducunt, non trahunt* (Хъысмæт нæ йæ фæдыл кæны, фæлæ нæ сыфцæй нæ ласы).

...Сылгоймаг, зæгъгæ, кæмæй фæзæгъæм, уый æрдзы сконд цыдæр нæу, фæлæ, мæнæ аивадæн куыд у истори йе сфæлдисæг, афтæ уый дæр у цардæн йæхи æрхъуыдыгонд табуйаг хæзна.

...Æмæ куыддæр адæймагмæ уыцы хуызы кæсын райдайæм, афтæ ссæрибар вæййæм æмæ не сфæлдыстадон куыстæн сæрæвæрæн скæнæм. Æмæ кæуылты пайдадæр у сылгоймаджы дæр литературон жанрау иртасын, кæнæ та аивадон традицияу, зоологион æгъдауæй йæ равзар-бавзар кæныны бæсты.

...Сылгоймаджы тыххæй хъуыдыты куы ацæуæм, уæд ын æппæты фыццаг нæ зæрдыл дарæм йæ лæмæгъдзинад. Уый æнæмæнг афтæ у, æмæ йыл дзурын дæр нæ хъæуы. Аристотель афтæ куы загъта: «Сылгоймаг у рынчын нæлгоймаг», уæд ын йæ низты кой нæ кæны, фæлæ, сылгоймаджы æрдзы цы

лæмæгъдзинад ис, ныхас ууыл цæуы. Æцæг ам дзырд «рынчын» цыма йæ бынаты нæй: нæ фидауы, уымæн æмæ уæд афтæ уайы, цыма сылгоймаджы æнæниз нæлгоймагимæ барстæуы.

Уыцы æууæлимæ, ома лæмæгъдзинадимæ, комкоммæ баст у, сылгоймаг царды къæпхæнтыл, лæгимæ абаргæйæ, дæлдæр кæй лæууы, уый. Æмæ — диссаг: йæ дæлдæры ранг ын свæййы уæлдай кад æмæ намысы гуырæн нæлгоймаджы цæсты. Йæ лæмæгъдзинады фæрцы нын амонд хæссы, стæй йæхæдæг дæр йæхи амонджын фæхоны, йæ лæмæгъ æрдзысконд кæй æнкъары, уыйадыл. Æппынфæстагмæ та афтæ рауайы, æмæ нæлгоймаджы йæ лæджы бынаты сбæстон кæны, сфидар нæлгоймагæн йæхицæй лæмæгъдæр цы удгоймаг у, уый. Æмæ ома уый охыл нæ, æмæ йæ сылгоймаг курдиатджындæрыл кæй нымайы, алы хуызы дæр сгуыхæг æмæ æнтыстджын гуырдыл. Нæ! Уый йын фыццаджыдæр йæ лæджы номæн аргъуыц кæны. Нæ алыхуызы лæгдзинадтæн нын амæй-ай зæрдиагдæрæй чи аргъ кæны, цыфæнды уæлæуæз кæй цæсты æвæрд стæм, уыдон дæр нын нæ хъарутыл уыйбæрц нæ бафтаудзысты, афтæ нæ не сныфсвидар кæндзысты, нæхиуыл нæ уыйас нæ баууæндын кæндзысты, уарзон сылгоймагæн уыцы хуызы цастæ бантыса. Уый та уымæн афтæ у, æмæ æрмæстдæр сылгоймаг арæхсы æмæ æрмæстдæр уымæн радта Хуыцау ахæм уарзты хъомыс, ахæм хъомысджын уарзт — æрмæстдæр сылгоймаг атайы йæ уарзны мидæг.

3. Сылгоймаг куыддæр æбæрæг, æбæлвырд кæй у, зынбамбарæн, уый, зæгъæн ис, æмæ баст у йæ лæмæгъдзинадимæ — уый фæстиуæг ын у.

...Арæх айрох вæййы иу ахæм хабар: сылгоймаджы буары мидцард нæлгоймаджы буары мидцардæй бирæ вазыгджындæр æмæ хъæздыгдæр у. Нæлгоймаг йæхимæ хъусгæйæ уыйас бæлвырдæй ницы рахаты, сылгоймаг та дуне цыдæртæ. Уый дын, уæлмонц дисы нæ цы 'фтауы, кæсынæй цæмæ не 'фсæдæм, уымæн йæ æвидигæ суадон — сылгоймаджы æнгæсы, йæ алы фезмæлды удтавæн рухс, зæрдæвæлмæнгæнæн æнгас...

Нæлгоймагæй хъауджыдæр сылгоймагæн йæ цæсты йæ буар кæуылты фылдæр ахады. Лæгæй рох вæййы йæ дыккаг «æз» — йæ буар. Уæвгæ дæр ын ис, уый йæм нымады нæу, цалынмæ йын ахъаззаг не сриссы, науæд та йын æгæрон цинхæссæгæй нæ басгуыхы, уæдмæ.

...Гъе, уымæ гæсгæ сылгоймаджы æппæт психикон цард дæр, нæлгоймаджы цардимæ абаргæйæ, бирæ æнгомдæр баст фæцис йæ буаримæ. Æндæр хуызы дзургæйæ, сылгоймаджы

уд «буарджындæр» у нæлгоймаджы удæй, æмæ уый тыххæй йæ буар дæр æнцондæр агайæн у йæ уды хабæрттæн.

Æмæ уæдæ афтæ: сылгоймаджы буар уддзыддæр у лæджы буарæй. Уыцы хуызы сылгоймаг æнæмæнгæй уæлдæр лæууы лæгæй — йæ буар æмæ йæ удысконд сæ кæрæдзи хуыздæр æмбарынц, хуыздæр фидауынц сæ кæрæдзиимæ. Лæгæн та йæ уавæр бынтон æндæр у: йæ буар æмæ йæ уд хорз зонгæтæ не сты, се 'хсæн фидыд нæй, коммæгæс не сты сæ кæрæдзийæн, æмæ сæ, бафидауыны амал кæмæн нæй, ахæм знæгтæ куы схонæм, уæд, чи зоны, раст уыдзыстæм.

Манæ кæм ис, мæнæ, мæнмæ гæсгæ, адæмты историйы гæрзæй-гæрзмæ чи ахызт æмæ суанг абонмæ дæр цы æнусон, цы сусæг фæзынд нæма у æмбæрстгонд, уый рахæцæн! Мæ ныхас ам, сылгоймæгтæ цæргæ-цæрæнбонты алы аивгæнæнтæ-дидитæ æмæ хæрзарæзты фæлыст — дарæсмæ сæ быцъынæг кæй тонынц, ууыл у. Цытæ фæнымадтам амæй размæ, уыдæттæ хынцгæйæ, зæгъæм: хъуыддаг æндæрхуызон уæвгæ дæр хъуамæ ма уыдаид — йæ физиологон фисынтыл амадмæ гæсгæ сылгоймаг фæцалх веййы йе 'ргом æнуыдæй йæ буармæ здахыныл, йæхимæ æппынæдзух зылыныл. Йæ цæугæ царды йын уымæй ахсджиагдæр ницуал баззайы.

Æмæ иугæр культурæ кæд æндæр ницы у, адæймагæн сæйраджы дæр йе 'ргом здахын цæмæ æмбæлы, уый зонынæй дарддæр, уæд сылгоймаг дæр сфæлдыста буары бæрзонд культурæ. Уыцы культурæ историйы дæргъы рацыд ахæм эволюцион рæзты фæндагыл: аивгæнæнтæ-дидиты фæстæ бахсыст уæладарæсы карз фæлварæнты æмæ дзы æппынфæстагмæ сылгоймаджы генион æрхъуыдыйы фæрцы рауад алы фезмæлдæн дæр йæ афон æмæ бынат зонæг культурæ.

Сылгоймаг иудадзыгдæр йæ буары уавæрмæ уыцы цырдазастæй йæ хъус кæй дары, уыйадыл дзы йæ уд раст ахъарæгау кодта, ома йæ буар бауддзыд. Æмæ уыцы алæмæты буары ардыдæй фæкъæпп кæны нæ зæрдæ дæр йæ лæмæгъдзинадмæ. Уый та уымæн, æмæ буары тых æмæ йæ фидар кондимæ абаргæйæ уд у мæнгæфсон цыдæр, æнæбон æмæ æдых. Кæронбæттæн та уый зæгъинаг дæн, æмæ нæ йæхимæ эротикон хуызы сылгоймаджы буар не 'лвасы — афтæ нæ аскеттæ ахуыр кодтой, ацы хъуыддаджы мур дæр чи ницы 'мбæрста, уыдон, фæлæ мах сылгоймагмæ уымæн бабæллæм, æмæ йæ буар у — йæ уд.

Гусалты Барисы тæлмац

ШАНДОР ПЕТЕФИ

Аивадон тæлмац —
уарзондзинады саби

Рагæй мæм афтæ кæсы: поэт йæ мадæлон æвзагмæ æндæр адæмты поэтикон уацмыстæ ивы æрмæст уарзондзинады охыл. Чи зоны, искаммæ раст нæ фæкæса ацы нымад. Уым диссагæй ницы ис. Фæлæ æз ирон æвзагмæ æмдзæвгæтæ ивын райдыттон уартæ 1939 азы, — ома æмдзæвгæ æмæ тæлмац цы сты, уый рæстмæ зонгæ дæр куы нæма кодтон, уæд. Раст уæд фæцайдагъ дæн уырыссагау чингуытæ кæсын дæр. Гъе, æмæ уæд фыццаг бакастæн дыууæ чысыл чиныджы — белоруссаг классик Максим Богдановичы æмæ украинаг гени Тарас Шевченкоы уырыссагау.

Уыдон мæ зæрдæмæ афтæ тынг фæцыдысты, æмæ мæ бафæндыд иуæй-иу уацмыстæ иронау дæр куы сдзуриккой. Уый уыди уарзондзинадæй равзæргæ фæндиаг. Æмæ мæ удрæбын абон дæр тæлфы уыцы хуымæтæг хъуыды: аивадон тæлмац у уарзондзинады саби. Æндæр истæй охыл тæлмац кæнын дзырдаивады зиуон хъуамæ йæ сæрмæ хæстæ дæр ма кæна.

Нæ зонын, цæй тыххæй бауарзтон венгрияг стыр поэт Шандор Петефийы уацмыстæ, фæлæ мыл ацы диссаг раджы' рцыд, æмæ ныр æрдæг æнусы дæргъы кæсын Петефийы поэзи, стæй уымæн йæ цард æмæ йе сфæлдыстадыл фыст уацтæ æмæ чингуытæ.

1969 азы фæззæджы уыдтæн Венгрийы æмæ иу бонрæфты бацыдтæн, поэтæн Будапешты астау цы стыр цырт ис, уымæ. Мæ сæрæй йын акуывтон, йæ дæлфад цы къæйау ис, уый рæбын æрæвæрдтон уардиты дæстæг æмæ мæ миднымæр дзырд радтон: поэты лирикайæ мæ удмæ æввахсдæр цы зарджытæ уой, уыдон ивдзынæн ирон æвзагмæ, кæд Ирыстоны дæр адæймаджы зæрдæ раид Петефийы аив дзырды тавс æмæ рухсæй..

Уæдæй бирæ рæстæг рацыд. Ивтон поэты иуæй-иу æмдзæвгæтæ. Мыхуырмæ сæ никуы радтон, — цæрæнбон мæм æгæрон каст. Фæлæ ныр ныгуылды бон æрæввахс æмæ загътон: мæ сомы сæххæст кæнон, науæд зæрдæхудтæй зайын поэты раз, афтæмæй та худинаг у цæрын дæр æмæ мæрдтæм цæуын дæр. Бакуыстон ногæй мæ раздæры тæлмацтыл, бафтыдтон сæм ногтæ æмæ сæ дæттын «Мах дуг»-мæ. Зонын æй, мæ фæстæ сæ исчи хуыздæр раивдзæн, фæлæ уал уæдмæ мæ куыст рæгъмæ рахæссын дæр аипп нæ уыздæн. Алы поэты зæрдæйы дæр, стæй уæлæуыл дæр æмæ мæрдты дæр, цæры иу æвидигæ фæндиаг — куы йæ кæсиккой алы адæм дæр, зæххы къорийыл чи цæры, уыдонæй алчи дæр. Гъе, æмæ Петефийы дæр æнæмæнг фæндыдаид, ирон адæм дæр ын куы зониккой йæ зарджытæ. Поэты ахæм фæндиагæн дзуаппы хуызы рæгъмæ хæссын мæ бирæ азты чысыл куыст. Æндæр цæмæй ссарон йæ ном мæ уарзон поэтæн, ахæмæй ницы ис мæ армы.

УДЛÆУУÆН

ФЫДЫЗÆХХЫЛ

Нæ тыгъд быдыр! Дæ зæрин мæнæу — зад,
Йæ сæрмæ урс фæлм цæсты гагуы сайы..
Æз цин кæнын, фæлæ мæ зæрдæ 'хсайы:
Мыййаг мæ ды кæд нал зоныс, мæ мад?..

Кæддæр æз уарзтон даргъдзогты рæхснæг,
Сæ бынæй кастæн арвмæ, — фæндаг бонцау.
Уым сажилæгæй, ромаг нымæц фондзау,
Нæ зæрныджытæ тахтысты фæззæг.

Сæумæцъæхæй нæ хæдзарæй æз дæр
Цыдтæн. Мæ мадæн «Хорзæй баззай!» загътон.
Мæ зæрдæ мын йæ рухс арфæтæ къахтой,
Фæлæ фæлыгъдтæн цардагур уæддæр.

Æгъатыр рæстæг азæй-азмæ цыд, —
Бон иннæ боны ингæнмæ æвзылдта,
Æз, рог барæгау, дунейыл фæзылдтæн,
Фæлæ нæ ардтон амонд æмæ цыт.

У царды уаг йæ равзæрдæй тызмæг,
Æз дæр æхсадтон а дуне мæ хидæй.
Ныр базыдтон: цыфæнды йыл фæхитай,
Уæддæр уызæн дæ къахвæндаг дæрзæг.

Уый зонын ныр, нæ мæгуыртау, æз дæр, —
Фæхаттæн бирæ мастæлгъæдæй, хастау.
Хъыцъыдонæй мæ уды дойны састон, —
Мæ армы уымæй ницы уыд хуыздæр.

Хъыг, маст мæнмæ лæууыдысты уырдыг,
Фæлæ сæ ам кæд басудзин цъæх арты.
Мæхи хуыздæрæн раппæрстон æз ардæм, —
Кæд цины цæссыг аласид мæ хъыг.

Нæ уæзæгау зæхх никуы у фæлмæн, —
Мæн ам мæ мад йæ дзидзийæ фæхаста.
Кæсы мæм ныр уæларвæй хур сæгъдзастæй
Æмæ рæвдауы, сонт хъæбулау, мæн.

Дунавече, 1842

ДОЙНЫ ЛÆДЖЫ САГЪÆСТÆ

Сæр ныддæнгæл! Сæр фæтоны!
О, фæдæн уæймæ æз ласт
Хæдзары фæллоу уæрдоныл,
Фæлæ ууыл нæу мæ маст.

Дзых, афтид цъайау, ныссур и,
 Ме 'взаг нал тасы, ныддур и...
 Ис ма иу хос, — уый у сән! —
 Ис ын хорз сәнәй ныхсән.

Æтт, уæд та куы уарид арвæй
 Сән, сырх сән мæ дзыхмæ царвау,
 Уæд бæргæ уайд дзæбæх, —
 Арвæй сән кæнид сæх-сæх!

Уыд мæнæн кæддæр сæндон дæр,
 Фæлæ уый дæр ме стыр зондæй,
 Раст сырх сæнау, нозт фæдæн, —
 Уастæн, атона мæ тæн!

Мæн нæ сæнуæйгæнæг зоны, —
 «Къупри!» мæ уæгъды нæ хоны, —
 Поджы карздæр та йæ фау, —
 Нал, дам, дæттын сән æфстау.

Цæй-ма, мауал кæн хынджылæг,
 Æз мæгуыр нæ дæн, цытджын лæг!
 Дзыппы, 'цæг, капекк дæр нæй,
 Ме 'фсины сæрбæттæн — уæй!

Æтт, мæ зынгыл, ме 'фсин мард у,
 Ныр йæ ног сæрбæттæн дард у, —
 Йемæ, уый куы 'вæрдтой, уæд
 Сæрбæттæн æрцыд ныгæд!

Охх, мæ удлæууæн, охх, ме 'фсин!
 Дæу мæ бон фæдарын не сси,
 Æмæ мысын дæу, мæлын, —
 Мизы цæстысыг, кæлы...

Æтт, мæ цонг хаудæй, тæхуды,
 Цæстысыг куы фестид сән!
 Уæд зæрдæрыстæй дæр худин, —
 Уый мын хорз уайд ныфсән!

Дебрецен, 1844

МÆ ИНГÆН

Æз куы фервæзон мæ цардæй,
Цырт мæнæн кæм уыдзæн уæд?..
Иу хъæдын дзыуар æнкъардæй
Амондзæн — кæм дæн ныгæд.

Нæ, куы фестиккой уым дуртæ
Ме стыр маст, мæ рис, мæ хъыг,
Уæд мæ ингæныл сæ муртæй
Арвмæ сырæзид мæсыг.

Дунавече, 1844

ЦАРД ÆМÆ МÆЛÆТ

Ис иу нысан, — бæллицпаг, уаз, —
Лæг дæ, уæд фест цъæх арт:
Чызгайы уарз, сырх сæн ныуаз,
Ратт адæмæн дæ цард!

Пешт, 1844

МЕ СТИХТÆ

Уыд мæ цард поэзийы нымд бæлас,
Ме стихтæ — йæ къалиутыл сыфтæр.
Гъе, фæлæ тызмæг уады куы 'вдæла,
Уæд йæ сыфтæй нал уыдзæн ныв дæр.

Ау, уæдæ сыл æз дзæгъæлы тайын, —
Арвмæ нæу мæ уды зын нымад?
Нæй, нырма мæ бæлас нæу уæлдайаг, —
Судзы хур, уæд й' аууоны æрбад!

Пешт, 1844

НЫСТУАН ХУРМÆ

Хур, нымай мæ утæхсæн,
Ма мæм кæн ысхъиуд джыззы.
Уый бæсты дæ рухс тавсæй
Ратт мæнæн дæр иучысыл!

Бон-изæрмæ мигъ-цæндтыл
 Ды хæтыс дæ джих хаттæй,
 Афтæмæй мæ ныккæнды
 Ды нæ уыдтæ иу хатт дæр!

Талынг къуым... Æхгæд уат у,
 Сулæфт нæй йæ уæлдæфæй.
 Басгар æй тæхгæ уадæй,
 Гъестæй цу дæ фæд-дæ фæд!

Æз поэт дæн — сау лæппу,
 У мæ цард æмдзæвгæтæй;
 Уас, мæ амонд атъæпп уа,
 Кæд нæ дæн цъæх цæнгæтæй!

Хур, куы цагътай арфæйыл
 Ды кæддæр фæллад æрттæй
 Хъал Зевсæн, — уæларвæй йæ
 Цалынмæ нæ ратардтой!..

Гъемæ фен мæ утæхсæн, —
 Æз дæумæ дæн арвмæдзог, —
 Æмæ ратт дæ рухс тавсæй
 Ныр мæнæн дæр армыдзаг.

Пешт, 1844

ЦИНТЫ 'ХСÆВ

Цæй хорз æхсæв у! Дыргъдæттæ — цъæх-цъæхид,
 Мæ уд фыр цинæй арвмæ дæр ыстæхид,
 Мæ сау рæсугъд!.. Хъæу сабыр. Куыдз ысниуы
 Кæмдæр сындæг...
 У арв сыгъдæг,
 Ыстъалытæ йыл пиллон уадзынц иууыл.

Мæнæй рæстмæ нæ рауайд ыстъалы, —
 Дзæнæтæй дæр æз алы изæр, алы,
 Тындын дæумæ нæ хъал зæдтæн сæ карзæй.
 Тæхин дæумæ
 Фынæй хъæумæ,
 Мæ хуры цæст, мæ удлæууæн, мæ уарзон!

Пешт, 1844

САГЪÆС ХЪÆЛДЗÆГ ФЫНГЫЛ

Мæ хæлæрттæ, ыстут кæддæрау хъæлдзæг, —
 Мæнæй мæ царды раджы фæрох цин.
 Мæнæй уæ бадты мацы ут æнхъæлцау, —
 Ныр мын сырх сæн дæр нал ыскæндзæн хин!

Нæу сагъæс хорз, йæ фарн дæр — ницы-мацы,
 Сæнтдзæфы гакк у, ууыл ард хæрын,
 Фæлæ нæ фынгыл цин йæ тарфы бацыд,
 Уæд мæн мæ хъуыды фидæнмæ тæры.

Мæнгард Фидæн! Фæхæсдзæн тымыгъ иугай
 Мах алы рæттæм — иппæрд æмæ дард, —
 Нæ кæрæдзи куы нал фæуынаем иугæр,
 Уæд иунæг вæййы алкæмæн йæ мард...

Кæд басгуыхæм, — цæрдзысты ма нæ нæмттæ, —
 Зæгъгæ, сæхæдæг — тар ингæнмæ хаст..
 Цæй цард у уый?.. Цæмæн дзы ис хæрæмттæ,
 Йæ раттæг æй цæмæн айсы æваст?!

Пешт, 1845

ВЕНГРИ

Фыдызæхх! Фыд халон дæм уасы, —
 Дæ цардыл нæ фæдæ дзырдхъом:
 Бынæй нын дæ физонæг басыгъд,
 Уæлейæ та — иууылдæр хом.

Нæ хъалтæ исуилынц сæ хъултæ,
 Афтææрынц дæ хъаймагъ зыдæй, —
 Дæ магуыр, дæ дарæг хъæбултæ
 Сæ фарсмæ фæмæлынц сыдæй!

Эперъеш, 1845

САУ ДЗУЛ

Уый цæуыл нырхæндæг дæ, мæ мад?
 Кæд дæ дзулы сауыл у дæ хъыг,
 Уæд дзæгъæлы: нæу мæнмæ нымад,
 Искæй кæрдзын урс кæй у, фæрныг.
 Ма тыхс ууыл, уæ мæ мад, ды дæр, —
 Д' армæйдзаг мын адджын у, зынаргъ.
 Мæн нæ хъæуы искæй урс къæбæр,
 Æз нæ уарзын хъал лæгты гæнах.

Салксен.мартен, 1845

МÆ ЗÆРДÆЙЫ ХЪЫГ

Куыд базыдтай ды рухс дуне фæлдисын,
 Мæ уарзты дуне?! Хурау судзы уым
 Мæ сонт зæрдæ, æмæ æдзых æвдисы,
 Ды йын кæй дæ Хуыцауы 'мсæр фысым.

Ды мæн нæ уарзыс... Фæлæ æз нæ сæттын, —
 Æрмæст мæ уадз, мæ уарзтæй ма кæ хъаст.
 Уый нæй, уæд мæн нæ дунейыл цы бæтты,
 Уый аскъуыид, хуыйæндагау, æваст.

Фæци мæ уд фыд хæрамæн йæ ахæст,
 Мæ зæрдæйы æрцард фыдæх, фыд рын,
 Æмæ дунейæн расидтæн уæззау хæст,
 Æрмæст дæуимæ фидыдæй цæрын.

Дæ цæсты рухс, æргъæу тынтæ нывæндгæ,
 Мæ тар къæсмæ йæ айвтæ хæссы.
 Раст афтæ хаттай ахæсты ныккæндмæ
 Чысыл рудзынгæй хуры тын кæсы.

Æз уарзын дæу. Æниу æй зонын, зонын,
 Нæ рантысдзæн фæндиаг дзырд дæуæй.
 Фæлæ мæн царды уал масты æвзоны, —
 Дæ фаутау сæ æппын фæиппæрд нæй.

Æнæдзуаппæй цæй хъызæмар у уарзын!
 Фæлæ цы кæнон, — у мæ амонд сыгъд.
 Чырыстийау мæ хъыг тыххæй фæразын, —
 Уыдзынæн уыйау уарзты дзуарыл тыгъд.

Пешт, 1845

МÆ ФЫНЫ ФЕДТОН ХÆСТ

Æз иу æхсæв мæ фыны федтон хæст, —
 Мадьярты кодтой хæцæнмæ æмгуыраей.
 Хъæуи-хъæу хастой тугдзых цирхъ, æлвæст, —
 Куыд цæуой хæстмæ бонджынаей, мæгуыраей.

Куы-иу федта лæг уыцы кард цæстæй,
 Уæд ын æдзæугæ нал уыди фæдисы.
 Сæрибарыл куы хæцы, уæд мыздæй
 Цы кæны лæг, — йæ цæф дæр ын нæ риссы.

Раст уыцы бон — нæ чындзæхсæв... Тыхсæм
 Нæ цыбыр циныл фæдисонтæн с' астæу.
 Фæцыдтæн хæстмæ хызисæн æхсæв,
 Фыдызæххæн мæ сæр нывонд æрхастон.

Хæрамыл уайд хъуамæ уый нымад, —
 Йæ чындзæхсæвæй хæстмæ лæг куы афта,
 Фæлæ — фæдис, цæудзынæн уæд салдат,
 Куыд ацыдтæн ызнон мæ фыны, афтæ.

Салксентмартон, 1845

УÆДЫ ХУЫЗÆН НАЛ ДÆН

Кæддæры хуызæн нал дæн, нал дæн, —
 Мæ удвæтк райвта æваст.
 Мæн нал фæзонынц ме 'мкар хъалтæ,
 Фæлæ сæ æз нæ кæнын хъаст.

Уæд хъардтон алкæмæн мæ зæрдæ, —
 Уыдтæн æдылыдзæф, нæртон, —
 Мæ армыдзыхъхъы уыд æвæрдæй
 Уæд алкæмæн лæвар бынтон.

Ныр мын мæ зæрдæ исчи куры,
 Кæнын уæд тардзæгъдæн хъæрæй;
 Æцæгау уæд мæнг ныхас дзурын:
 Мæнæн зæрдæ æппындæр нæй!

Æз раздæр чызджыты куыд уарзтон!
 Хуыдтон сæ, рухс хурау, сыгъдæг,
 Æрвон зæдтыл сæ райгæ барстон, —
 Æнхъæлдтон сæ æрвон æцæг.

Ныр æз нæ сылтæй уый хымпырын,
 Кæй ысты зинтæй дæр фыддæр:
 Сæ иу мыл ку' акъуыры йæ бырынкъ,
 Мæ уæлхъус балæууы æндæр...

Фыдызæхх уарзтон æз, мæ къæсау,
 Мæ рухс хурæн уыди йæ цæст.
 Ныр базыдтон, мæнмæ кæй касы
 Уæларвæй, салд мæйау, æрмæст.

Кæддæр-иу а царды æфхæрдæй
 Мæ зæрдæ стонинаг уыдтæн,
 Ныр нал тæрсын кæйдæр фыд хъæртæй, —
 Дзырдхъом, хæцынхъом лæг ысдæн!

Уыдтæн æлыг, — фæлмæн нæмынæн,
 Сæрфæн кæйдæр къæхтæн бынæй.
 Ныр айнæг фестадтæн нæмыгæн, —
 Фæстæмæ асхъиуы мæнæй!

Уыдтæн æз бурдзалыгтæй разы,
 Цъырдатон-иу урс сæн бон ныфсæн.
 Ныр тары сау рæсугъдты уарзын,
 Æнцъухгæ та кæнын сырх сæн.

Салксент-мартон, 1845

МÆН БАФÆНДИД...

Мæн бафæндид нæ дунейæ фæцæуын, —
 Кæлмхъулон у, мæ зæрдæмæ нæ цæуы.
 Тæргай фæлидзин тар хъæдæн йæ тарфмæ,
 Кæсин-иу уым зæрдæрайæ уæларвмæ.
 Уынин, — цæуынц дзæгъæлдзу мигътæ балгай,
 Æмæ дзы зонин æз цæсгомæй алкæй.
 Уым цъиуты зардмæ бон-изæрмæ хъусин,
 Уынин, рæудымгæ бæлæсты куыд узы,
 Изæр куыд тулы хур фæсхохмæ, дурау.
 Ыстæй уæд иу хатт аныгуылин, хурау.

Салксентмартон, 1846

ХЪЫСМÆТ, ФÆНДАГ МЫН РАТТ!

Хъысмæт, уæрæх фæндаг мын ратт!
 Хæрзгæнæг адæмæн æнхъæлын
 Мæхи, — мæ риуы судзы арт
 Æмæ кæд н' ахуыссид дзæгъæлы!

Мæ дадзинты фæйлауы арт,
 Мæ зæрдæ риу ныххойы рисгæ, —
 Кæд адæмтæн цæуид сæ цард
 Мæ фæндиаг хæрз чысыл искуы!

Тæхуды, тохмæ дæр æвзыгъд
 Куы уаиккам, — æгъгъæд у дзурын! —
 Уæд уадз Голгофы 'рцæуон тыгъд,
 Хæрзæгау, адæмæн сæ цуры!

Дзыллæтæ амонджын куы уой,
 Уæд цин у уый охыл мæлын дæр!
 Нæ хъæуы уæд лæгæн сæ кой
 Зæххон чысыл цинтæн æппындæр!

Уыдзæн кæд уый хуызæн мæлæт
 Мæ хай, уæд æз разы æппæтæй, —
 Мæхæдæг самайдзынæн уæд
 Мæхицæн тындзæн хъæд фæрæтæй.

Пешт, 1846

САУЦÆСТ РÆСУГЪДÆН

Федтон сау рæсугъды, сауцæст чызджы абон, —
 Фесæфтæн æмбойны, нал зонын, цы ма уон...
 Уæ, Хуыцау-фæлдисæг, дунейы ыскæнæг,
 Уадиссаг куыд рацыд сау рæсугъд, дæ зæнæг?
 Æз йæ иу фæкастæй саугуырмау куы бадæн,
 Уæд кæдæм фæцæуон, ам куырмæй куыд бадон?
 Æви хитон иу ран, дунемæ уырзæй баст,
 Арф уæрмы ныххауон, уым фæуон бæрзæйсаст?
 Цæй, уæддæр ызмæлон, — балæуу ды мæ разы, —
 Æз дæ цуры былæй хауыныл дæр — разы!
 Иу хатт дыл мæ к'уухтæй ку' атыхсин, мæ боныл,
 Уæд — разы! — мæ цæнгтæ бахуыскъ уæнт æмбойны!
 Нæй, уæддæр нæ хъæуын дæу, — цæуыс мæ цурæй...
 Исчи дыл тыхсдæни, æз лæудзынæн дурау...
 Чи уа цымæ?.. Тагъд дæм хъуысдзæн уæд мæ зæйласт!..
 Хаугæ мын у уæрмы, — уадз фæуон бæрзæйсаст!..

Пецел, 1846

ЛÆГ ДÆ, УÆД У!

Лæг дæ, уæд у лæгау лæг!
 Æмæ дæ ма уæд мæт, —
 Гыкынайау дæу хъысмæт!
 Хъæбатыр лæгмæ царды
 Куы 'рхауы искуы рад,
 Хъысмæты хъæр æм нæу уæд,
 Куыдзы рæйдау, нымад!

Лæг дæ, уæд у лæгау лæг!
 Нæу дзураг лæг хъайтар:
 Дзырдæй хъуыддаг уæлдæр у,
 Гъеуый дæ зæрдыл дар.
 Ызнаджы тæр дæ разæй,
 Хæсс æм æдзух фыдæх, —
 Фæци дæ хъуыддаг арæст,
 Уæд уадау арвмæ тæх!

Лæг дæ, уæд у лæгау лæг!
 Уæд у рæстагæй хъал, —
 Рæстдзинады сæраппонд
 Æхсидгæ туг ныккал!
 Дæ къух дæ номыл ма сис,
 Фæлтау дæлдзæхты джиу, —
 Куы фесафай дæ намыс,
 Уæд ма дæ цард дæр циу!

Лæг дæ, уæд у лæгау лæг!
 Æмæ лæгау æвæр
 Нæ дунейы хæзнатæй
 Дæ сæрибар уæлдæр!
 Æлгъаг у лæг, куы 'рцæуы,
 Цагъайрагау, æлхæд, —
 Фæлтау цæргæ-цæрæнбон
 Мæгуыргурæй фæхæт!

Лæг дæ, уæд у лæгау лæг!
 У тохы бон уæндон, —
 Хъысмæт æмæ ызнагæн
 Уæд ницы у сæ бон!
 Ысу зæрдæйæ тулдзау,
 Хъазуаты уыйау хæц:
 Уый хатт хъæлтæ фæхауы,
 Фæлæ нæ кæны къæдз!

Пешт, 1847

ЗЫНГ

Мæн, фæрвау, нæ фæнды цъыфы
 Джиуын: цъыфæй — чъизи, чъиллон.
 Хъуамæ тулдзау, — сыгъд æрвдзæфæй,
 Арвмæ фесхъиуа мæ пиллон.

Æз зынг уарзын. Доны, цæдты
 Бадæнт хæфсытæ минасы.
 Семæ поэтты быдзæутæ
 Уадз æмæ фырбупцæн уасой.

Зынг мæнæн фæци зæрдæхцон!
 Мæн куы хъуыд фыд хъызты ниуын,
 Царды их бонтыл ныхъхъæцын,
 Сыгъд уæддæр цъæх арт мæ риуы.

Æй, чызгай, мæ судзгæ уарзтæн
 Дзуаппау радт дæ зæрдæ судзгæ!
 Науæд райгæ у дæ хæрзтæй,
 Цу мæнæй, дæ цæссыг дуцгæ!

Æй, сæндуцæг! Цу, æрдав-ма
 Фынгмæ сæн. Æрмæст дæ сæныл
 Дон кæд ис, уæд дзаггарз-дзаума
 Зилгæ сæмбæлдзæн дæ сæрыл!

Хъуамæ нуаза, хъуамæ уарза
 Лæг, — куы уа, лæгау, йæ сæрæн,
 Æмæ зарын сиса, мардзæ, —
 Нæй æнæзарæг фæцæрæн!

Сис рæсугъд зарæг хъæрдæрæй!
 Чи нæу зарæгæй нæ дарæг,
 Фод йæ хъæлæсæй æнæрай
 Æмæ бамыр уæд йæ зарæг!

Мæн, фæрвау, нæ фæнды цъыфы
 Джиуын, — цъыфæй ахуырст, чъиллон.
 Хъуамæ, тулдзау, — сыгъд æрвдзæфæй,
 Арвмæ фесхъиуа мæ пиллон.

Пешт, 1847

ÆРМÆСТДÆР ДЫ...

Мæ уд уæлæрвтæм ку' атæхы цæргæсау, —
 Фæразыс йемæ иунæг ды хæтын.
 Дæ зæрдæ хурау дунемæ куы кæсы,
 Уæд ын æрмæст æз фæуынын йæ тын.
 Лæгæн фæцæрын не скæнæг куы скарста,
 Кæрæдзийæн нывгонд ыстæм уæдæй.
 Нæ удтæ нын Хуыцау мыггагмæ сбаста, —
 Лæгвæндæй сын фæхицæнгæнæн нæй.

Æцæг кæнынц фыд хъыгмæ махмæ 'ртхъираен,
 Фæлæ хæрамæн у йæ цирхъ къуымых,
 Æмæ йын уарзт æгъуыстаджы рæу хъилæй
 Сæтты æдзух йæ кард æмæ йæ ных.
 У уарзондзинад уды тых, ныфсхастæй,
 Хæрамыл та фæтых вæййы фæрнæй.
 Нæ удтæ нын Хуыцау мыггагмæ сбаста, —
 Лæгвæндæй сын фæхицæнгæнæн нæй.

Нæ риуты судзы уарзты зынг, цъæх артау,
 Нæ зæрдæтæ фыццаг митау — сыгъдæг.
 Дæуæн — гуырцæй, мæ уон ыссæнар царды,
 Ныр у дæ фæрцы ирд арвау быгъдæг.
 Дæ уарзт нæу уаз, уæд æй дзæгъæлы ма стау,
 Кæд ахæм у, уæд æй фæхæсс фæрнæй.
 Нæ удтæ нын Хуыцау мыггагмæ сбаста, —
 Лæгвæндæй сын фæхицæнгæнæн нæй.

Ды — мæн, æз та дæу дæн нырæй æнустæм,
 Æмæ нæм кæд хæрамы маст фыцдзæн,
 Уæддæр нæ цыд — куы сындзытæн сæ хустыл,
 Куы та дзæнæты дидинтыл уыздæн.
 Мах батондзыстæм алцы — цинæй, мастæй, —
 Æмзæрдæ царды ницы и зынай.
 Нæ удтæ нын Хуыцау мыггагмæ сбаста, —
 Лæгвæндæй сын фæхицæнгæнæн нæй.

Эрдед, 1847

ТЫРЫСА

Уый цы 'мпъузыс, усай, ды?
 Нæу дæ судзингуыст æнтысаг,
 Уæд мæн ног цыдæр фæнды, —
 Не 'фсин, бахуый ма тырыса!

Хатын æй, — уыздæн цыдæр.
 Цы, уый чи зоны дырысæй,
 Фæлæ 'рцæудзæнис уæддæр,
 Æмæ хуый, æфсин, тырыса!

Бирæ нал баззад рæстæг, —
 Кæд рæхджы лæгвæдис хъуыса,
 Уæд мæ удæн уый — хæстæг,
 Æмæ хуый, усай, тырыса!

Уый нæ фæдæттынц лæвар, —
 Рухс Сæрибар у нæ нысан!
 Тугæй аргæ у хæдбар,
 Фæлæ хуый, æфсин, тырыса!

Хуый, зæрдиагæй йæ хуый!
 Уадз уæлахизы бон мысай,
 Барвæндæй кæй хуыдтай уый..
 Тагъддæр хуый, æхсин, тырыса!

Пешт, 1848

ÆЗ УАРЗЫН ДÆУ!..

Æз уарзын дæу, æз уарзын дæу, —
 Æрвон зæд бацыди дæ хуызы!
 Мæ бон мæ фæнд ысдзурын нæу,
 Нæдæр мын йе 'мбæхсын æнтысы.

Мæ дзырдмæ не хъусыс æппын,
 Нæдæр мæ сомытыл æууæндис..
 Нæй, денджызау, мæ мастæн бын,
 Кæрон — дæ мадзура дывæндæн.

Бæргæ куы уаин æз хъæздыг,
 Мæ сæр уæд дзæгъæлы нæ сæттин, —
 Налхъуыт-налмасæй дын фæрдыг
 Дæ алы сулæфтæн ныббæттин.

Куы фестин сахъ паддзах нывыл,
 Мæ номы худ уæд дардмæ фехсин,
 Цæмæй цыты хъамбыд мәныл
 Дæхи армæй æркæнай, ме 'хсин.

Кæнæ та арвы рон фæдæн,
Уæд æз хæрзаудæн хæрзмийæн
Йæ тынтæ схай кæнин дæуæн,
Цæмæй сæ хъулон бос ысбийай.

Куы уайд хур уæвын мæ бар,
Дзыллæтæн райдзаст бон нывæндын, —
Хæссин дын дун-дуне лæвар,
Æрмæст ысразы у мæ фæндыл.

Пешт, 1848

РАЙЫ УД...

Уардийы дæлкъутæр даугæ,
Æз зæрдæрайæ кæсын:
Цыма уарзты зæд, рæвдаугæ,
Хауд сыфтæй æхцон хæссы.

Уарзты булæмæргъ мын зары, —
Райы зæрдæ, айсæфт мæт.
Уый мын зарæгæй фæлвары
Скæнын а зæххыл дзæнæт.

Райы уд, цыма ныббастой
Уымæн уарзты кæхц рæдау.
Кæд йæ нозт, цъæх балау, маст у,
У уæддæр адджын, мыдау.

Райы уд, мæ сæрмæ арвыл
Уарзты урс мигътæ лæсынц.
Уый мын уаз цытæн сæ арфæ
Зæдтæ, урс зæдтæ, хæссынц.

Цин кæнын, мæхи куы тухын
Мæйы уарзты рухсы, уæд, —
Уымæй айсæфы мæ тухæн, —
Сонт, мæгуыр лæджы фыд мæт.

Пешт, 1848

ФÆЗЗÆГ ТА АРЦЫД

Фæззæг бацыд ног йæ тыхы,
Уый мæ удæн у æхцон:
Уарзын æй, фæлæ цæй тыххæй,
Уымæн чи зоны æфсон?

Цæстытæ йæ уындæй хъауынц,
Зилынц а бæстыл цæрдæг.
Хъусын, сыфтæртæ куыд хауынц
Зæхмæ къалиутæй сындæг.

Хур рæвдауы арвы къусæй
Зæхх йæ рухсдзæсгом тынæй, —
Мад цыма рæуавдæн узы,
Саби дзы кæны фынæй.

Зæхх æцæг фынæй нæ кæны,
Сабыр райгондæй хуыссы:
Гонтæм хоры зæй æвгæны,
Хъæутæм цардамонд хæссы.

Зæхх йæ зæлдаг дарæс ласы,
У йын райст-бавæрд, нымад:
Уалдзæг та куы сиса уасын,
Раст уæд та уыдзæн йæ рад.

Уæдæ кæн фынæй, нæ дарæг,
Уалдзæгмæ, ыстæй сындæг
Раст... уæдмæ та сау мæйдары
Уын зæрдæрайæ фынтæ.

Æз мæ фæндырæн йæ хъистæм
Сабыр бавналын уырзæй, —
Кæд æхцон зарæджы систæй
Раскъуыид хуыссæджы зæй.

Сау рæсугъд, æрбад мæ цуры,
Фæлæ аныхъуыр дæ дзырд,
Кæд ныууадзид уадымс дзурын,
Хъæдмæ нал хъуысид сыбыртт.

Пъа дәр ма кәнәм әфсәрмәй,
Абон аивәм нә уаг,
Науәд сонт пъаты уынармә
Хъәд куы райхъал уа мыййаг.

Эрдед, 1848

ЕВРОПÆ БАМЫР

Ныхъхъус Европæ, бамыр и бынтон,
Йæ бартыл тохæй алаууыди хибар.
Æлгъыст фæуәд! Йæ адæмтæн сæ бон
Нæ бацц байсын се знæгтæй сæрибар.

Фæлыгъдысты, ныууагътой мах æваст
Хæрз иунагæй, — ныккодта ныл тыхст заман.
Ысты сæ къухтæ сау рæхыстæй баст,
Æрмæст ма ис мадыры армы хъама.

Цы кәнәм ныр? Нæ зæрдæтæ нын мæт
Уынгæджы бон æвдæрза æмæ къаха?
Нæ уарзон зæхх, цыфæнды сау бон уәд,
Уæддæр нæ ныфс нæ асæтдзæни махæн!

Æмæ нæ кәнәм карды бын дәр сар, —
Мадяр йæ уды тохвæлтæрдæй буц у.
Нæ сыхæгтæ — фынай, у æхсæв тар,
Фæлæ нæ цырагъ дун-дунейæн судзы.

Фыдæхсæв арв куына уынид нæ рухс,
Зæгъиккой уæд æрвон зæдтæ æвзæрæн:
Планетæ зæхх нычъчъырцæ и, ниххус,
Æмæ фæци йæ уæлмæрдтау æдзæрæг...

Сæрибар! Ды нæ адæммæ æркæс,
Дæ цæстæй фен, цы 'взарæм мах фыд тохы.
Тæшпудты 'хсæн нæ адæм у цæргæс, —
Йæ цæссыг нæ, йæ туг калы дæ охыл.

Куыд равдисæм æндæр уæдæ, дæ уарт
Кæй ыстæм мах, дæ ралæудмæ кæй кувæм?
Куы сарæх ысты сайæгой, мæнгард,
Уæддæр кæй ыстæм мах дæуыл æнувыд!

Дебрецен, 1849

МÆ МАД ÆМÆ МÆ ФЫДЫ МÆЛÆТ

Федтон уæ... Уæ фендæй
Зæрдæ сау, рæсыд у.
Сайраг уыд нæ фембæлд, —
Маст мæ хъуырма ссыди...
Ацыди мæ хорз фыд, федтон ма йæ мардæй.
Донайдзаг цæстæй ма федтон æз йæ табæт.
Уый фæстæ мæ мады бавæрдтон æнкъардæй.
Иумæ сты мæрдты дæр, — нал сæ хæрдзæн сау мæт.

Фесты мын ныгæды,
Хур — ныгуылд мыггагмæ...
Æз кæсын сæ фæдыл,
С' адзалы фæндагмæ.
Фæндагыл сæ фæдтæн æз фæкæнын пъатæ, —
Хурау мын мæ сонт уд уаз тугæй фæхастой.
Уыд мæнæн сæ зæрдæ, хъарм авдæнау, уатау, —
Гъеныр мын сæ адзал ме 'рвон хур куы байста...

Уæ мæ уды хуртæ,
Сидзæр дæн уæ фæстæ...
Сау ингæны дуртæ
Ныр — уæ зæхх, уæ бæстæ.
Уыцы зæхх мæ удæн у фыд низ, фыд хъæстæ, —
Федтон уый мæ цæстæй, уæд мæ зæрдæ тоны.
Уарзтат мæ, уæддæр мæ бадомдтат уæ мæстæй, —
Чи мæм уыд фыдæххæл, уый мæ ныр æвзоны.

Сыджыт уæ ныуæрды, —
Фембæлæн нын нал и.
Ныр уæ тар уæлмæрды
Цæсты сыг ысмал и...
Уай, мæ цæссыг, донау, ингæнмæ ныллæдæрс,
Уым мæ мад, мæ фыдæн ранхъæвз ды сæ хъуыртæ.
Радзур сын, сæ лæппу хъарæгмæ куыд фæгæрс, —
Иунæгæй куыд ниуы дзыллæты мæгуырдæр...

Нæй, хъæуы фæцæуын, —
 Кæд мæ маст фæхъуызид;
 Кæд мæрдтæм мæ кæуын
 Уыдонмæ нæ хъуысид.
 Исчи сын куы зæгъид уым, мæрдты, мæ митæ, —
 Ме стыр хъыг, мæ зынтæ, ме 'намонд цæрдтытæ,
 Уæд кæниккой марой, ингæны дæр — джитæн;
 Удæнцой нæ уайд уыдонæн мæрдты дæр.

Цæй, цы ма?.. Хæрзбонтæ!
 Бафтыдтæн фырдырдыл...
 Атыхсын ма сонтау,
 Сабийау, уæд цыртыл.
 Цырт, цæй цырт, — хъæдын дзуар, — хус цæнгтæ
 ивæзтæй,
 Раст цыма дунейæн уый кæны хъæбыстæ...
 Раст цыма уæ фыртыл атыхст уый уæ бæсты, —
 Кæд уæ хъæбул тагъддæр фервæзид йæ рYSTæй...

Пешт, 1849

ГУСАР

Сау лæппу, мæгуыр лæг,
 Царды ницы ссардтон...
 Уд мын уыд мæ гуырдаей, —
 Уарзонæн æй радтон.

Цард, мæ цæрæнбонтæ
 Фесты, ме стонг азтау, —
 Уыдон та нывондæн
 А зæххæн æрхастон.

Намыс ма мын баззад
 Ме 'намонд цæрдтытæй, —
 Уый сыгъдæгæй, уазæй
 Мемæ уæд мæрдты дæр!..

Пешт, 1849

Уырыссаг æвзагæй сæ раивта НАФИ

АДЕМОН СФЕЛДЫСТАД

ТАУРÆГЪТÆ

ДЗÆНÆТМÆ ЦÆУДЖЫТÆ

Иу бон иу хъæуы уыди дыууæ марды — сауджын æмæ мæгуыр лæг. Баныгæдтой сæ. Сауджынæн йемæ æхца нывæрдтой. Мæрдты бæстæм бахызтысты æмæ уынынц алыхуызон мæрдты: кæмæн йæ сæр — уæлæмæ, кæмæн — дæлæмæ, чи — уæлгоммæ, чи — дæлгоммæ, иутæ сæ цыппæртыл бырынц, иннæтæ доны абухынц. Сæ уынд куыд алыхуызон уыди, сæ куыст дæр — афтæ. Иуты раз — дзаг фынгтæ, иннæты раз — афтид. Иутæ рæвдыд æййæфтой, иннæтæ тухæнæй мардысты. Сауджын æмæ мæгуыр лæг мæрдты дуаргæс Аминоны фæрсынц:

— Цæмæн афтæ сты мæрдтæ?

— Чи цы бакуыста уæлæуыл, уый ам дæр кæны.

Сауджын йæхимидæг сцин кодта, зæгъгæ, бахаудзынæн дзæнæтмæ. Цæуы мæгуыр лæгимæ. Бахаудтой мæрдты хæрæндонмæ, фынгтæ — семызæг хæрд æмæ нуæзтæй. Стонджы дæр систы. Сауджын зæгъы мæгуыр лæгæн:

— Цæй, исты уал ахæрæм.

— Мæнмæ æхца нæй, — зæгъы мæгуыр лæг.

— Мæнмæ ис, — дзуры сауджын.

Сбадтысты хæрыныл, нуазыныл. Фæстагмæ сыстынмæ æрхъавыдысты, æмæ сæм хæйрæг бауади, дзуры:

— Фæлæуут, афтæ цæугæйæ уын нæу!

— Цы нæ агурыс? — фæрсы сауджын.

— Хæрд æмæ нуæзты аргъ.

Сауджын йæхи аргъ бафыста æмæ зæгъы мæгуыр лæгæн:

— Бафид ды дæр.

— Цы бафидон, кæнгæ мæ ды 'рбакодтай, фидгæ та æз кæнон?

Уæд сæ хæйрæг фæрсы:

— Зæгъут-ма, кæдæм цыдыстут?

— Цыдыстæм Барастырмæ, кæд нæ дзæнæтмæ айсид.

Хæйрæг мæгуыр лæджы цонгыл фæхæцыди æмæ зæгъы:
 — Ацы сырх хъуымацы фæдыл цу æмæ дзæнæты уыдзынæ.
 Мæгуыр лæг афтæ бакодта æмæ ацыди. Сауджынаен та зæгъы:
 — Ды та сау хъуымацы фæдыл ацу.

Сауджын араст и сау хъуымацы фæдыл. Бахаудта зындонмæ, уым уыди бирæ уый хуызæн сауджынтæ æмæ йын уайдзæфтæ кодтой.

— Уый нæ зыдтон, уæлæуыл сайдæй мæрдты ницы ис, мæрдты дæр сайæн ис, уый чи зыдта æмæ ныр ам хырд.

Цы ма загътаид сауджын, акастис, æмæ йемæ цы мæгуыр лæг цыдис, уый дзæнæты бады, лæггад ын кæнынц. Мæгуыр лæг цæргæ кодта мæрдты бæсты, сауджын та фырхæлæгæй марди æмæ æмбисондæн баззæди: «Сауджын мæрдты къæсæрыл дæр сайыныл аргхайы, йæ мардыл дæр нæй æууæнк».

*Радзырдта йæ Абайты Тедойы фырт Тембол,
 Базилæны хъæуккаг, цыдис ыл 100 азы. Ныффыс-
 та йæ Беджызаты Дудар 1959 азы 14 июлы.*

ДЗАТТОТЫ ФÆЛЫГЪД

Дзаттоты мыггаг цардысты Урстуалгомы, Уæллаг Ерманæй Астæуккаг Ерманы æхсæн. Бирæ нæ уыдысты, æгасæй цыппар хæдзары. Сæхицæн сарæзтой мæсыг, амайгæ та сын æй скодтой хиуæттæ. Цардысты æнцад- æнцойæ. Иу сæ Дзикко хуынди, сабыр, раст æмæ кусаг лæг, йе 'фсин та Дзыги, сабыр, раст адæймаг уый дæр. Иу бон ус йæ лæгæн зæгъы:

— Æвæццæгæн мын сывæллон гуырздæни.

Дзикко уыцы ныхæстыл ныххудт æмæ афтæ:

— Лæппуйы мад дæ Хуыцау фæкæнæд!

Дзыгийæн æцæгæй дæр лæппу фæзынд æмæ йæ цинæн кæрон нал уыд. Дзикко гал аргæвста æмæ скодта лæппуйы куывд. Æрхуыдта æртæ Ерманы æмæ Едысы сауджыны. Сауджын лæппуйыл батутæ кодта, йæ хъуырыл ын лыстæг рæхыс бафтыдта, рæхысыл та æртæ сырх тæлыиы бафидар кодта.

Æртæ Ерманы адæм арфæтæ кодтой Дзиккойæн. Куывдмæ фæзынди хъæздыг æмæ бонджын лæг Хъороты Цинкъæл дæр. Уый усæн зæнæг нæ уыдис. Ус Рубайон — кусаг, зæрдæхæлар, уарзæгой адæймаг, уый тыххæй йæ Цинкъæл бирæ уарзта, фæлæ

йын занæг кæй нæ цыди, уый та йæм хъыг касти. Хъыг уыди Цинкълæн Дзиккойы лæппуйы райгуыр, фæлæ куывды æрбадт, адæм лæппуйы амондыл рæгъытæ рауагътой, Хуыцаумæ йын фæкуывтой, фæтабу кодтой, стæй фæскуывд алчи йæ хæдзармæ фæцыди.

Цинкълæ дæр ссыд йæ хæдзармæ æмæ йе 'фсинæн афтæ зæгъы:

— Дæлæмæ æрхауа мæ хуыцау. Дзиккойæн хъæбул уа æмæ мæнæн та гæдыйы лæппын дæр ма уа.

Рубайон рæсугъд уыди, диссаг йæ бакаст, зондджын, æмбæрста, йæ лæджы сагъæс цæуыл у, уый. Æмæ афтæ зæгъы:

— Дзиккойæн абон иу фырт кæм ис, уым ын дыккаг фырт дæр уыдзæни, фæлæ дын иу фæнд зæгъдзынæн: Тырсыгомæ Абанайы хъæуы дын хæрæфырт куы ис, Хæмыцаты Дзикъуын, уымæ-ма баныхас кæн, кæд дын сразы уа, уæд Дзиккойы фырты адав сусæгæй æмæ йæ ратт уымæ, цыма дæхи сывæллон у, афтæ æмæ йæ цыма дæ хæрæфыртмæ схæссинмæ дæттыс. Ардыгæй йæм арæх цæудзынæ æмæ йæ дæхиуыл æрæууæндын кæн, цæмæй дыл сывæллон ма фæдызæрдг уа, рæвдаудзынæ йæ фыдау, фæцахуыр дыл уыдзæн, æмæ дын уый уыдзæни фырт.

Ацы фæнд Цинкълæ зæрдæмæ фæцыд æмæ йæ усы фæрсы:

— Гæр, сывæллоны куы ахæссон, уæд мæ исчи фендзæн, æмæ цы зæгъдзынæн?

— Дæхиуыл-иу æрталынг кæн барæй æмæ йæ талынджы дæ хæрæфырты хæдзармæ бахæсс.

Рубайоны ныхæстæм Цинкълæ тынг байхъуыста. Иу бон систад æмæ Абанайы хъæумæ фæцыд, йæ хæрæфырт Дзикъуынмæ, рахабар ын кодта йæ фæнд. Дзикъуын арф ныхъхъуыды кодта æмæ зæгъы:

— Цæй, цы гæнæн ис, уымæй сывæллоны æддæмæ нæ уадздынæн, фæлæ йæ арæх абæрæг-абæрæг кæн, цæмæй дыл сахуыр уа. Адæмæн та зæгъдзынæн, дæ сывæллоны мад цыма рынчын у æмæ сабийы ардæм æрхастай рæстæгмæ, цæмæй адæм мацы рахатой.

Цинкълæ тынг бацин кодта. Сæхимæ раздæхт.

Иу бон Дзикко йæ кærты цыдæр арæзта, йæ ус Дзыги, сывæллоны йæ хъæбысы рахаста æмæ дзуры йæ лæгмæ:

— Сывæллонмæ дæ хъус фæдар, æз дон æрбадавон.

Дзикко сывæллоны райста, йæ разы уыдис арт цъыхырытæ

æмæ пыхсытæй. Зынг фесхъиудта æмæ сывæллоны галиу æрфыджы сæрмæ сæмбæлди. Сывæллоны кæуын ссыди. Уыцы рæстæджы Едысы сауджын Уæллаг Ерманмæ фæцæйцыд, йæ фæндаг уыди Дзиккотыл. Дзикко йæ æрурæдта, сывæллоны хабар ын ракодта. Сауджын сывæллоны æруындтытæ кодта, сыгъд сойæ айсарста, стæй йын баарфæтæ кодта. Сывæллон йæ кæуынай банцади. Дзикко сауджыны хорз федта æмæ йын иу фыр балæвар кодта.

Ралæууыдысты хостæрдæнтæ, адæм уыгæрдæнтæм цыдысты. Дзикко дæр ацыд иу бон. Йæ ус Дзыги сывæллоны базыл æрæвæрдта æмæ йæхицæн хъазыд. Уыцы бон Цинкъæл бæхыл рацæйцыди, Дзаттоты онг æрхæццæ, ауыдта сывæллоны, йæ мад кæрты бырæттæ марзта. Цинкъæл фелвæста сывæллоны æд баз, бæхыл абадт æмæ Едысы Хъæдласæныл йæ фæндаг акодта, ома фæдис куы фæзыной, уæд æй ма феной. Сывæллон фехъал и, скуыдта, фæлæ йæ ничи фехъуыста, æмæ Цинкъæл йæхиуыл Десы Хъæдласæны æрталынг кодта, стæй йæ хæрæфырты хæдзары смидæг æд сывæллон. Дзикъуыны ус сывæллоны райста, æррæвдыдта йæ, æхсыр ын адардта, æмæ сывæллон йæ кæуынай æрæнцади. Цинкъæл зæгъы, цæмæй сывæллоны хъуырыл цы рæхыс ис, уый сисой. Дзикъуыны ус ын афтæ:

— Ай сауджыны баконд рæхыс у, дзуарæн æй бафæдзæхста æмæ йын æй йæ хъуырыл уадзын хъæуы, цæмæй Хуыцау ма фæхъыг уа сабимæ.

Цинкъæл æмæ Дзикъуын дæр ницыуал загътой уыцы ныхæстæм.

Дзикко нал ссардта йæ лæппуйы. Адæм фæдисы дæр уыдысты, фæлæ ницы сæ къухты бафтыд. Дзикко йæ лæппуйæн хист скодта. Фæзынди Цинкъæл дæр, барæй адæмы афарста, зæгъгæ, цы хабар у. Хъуыддаг куы бамбæрста, уæд йæхи мæтгæнæг скодта. Дзиккойы къух райста æмæ йын зæгъы:

— Хуыцау дын æндæр зиан мауал зæгъæд æмæ дын уыцы лæппуйы фæстæ бирæ лæппутæ раттæд, уый та рухсаг уæд.

Цыма тынг маст кодта, афтæ йæхи равдыста, фæлæ адæмæй иуæй-иутæ дзырдтой, зæгъгæ, Цинкъæл арæх цæмæн вæййы Тырсыгомы, цыдæр хуызы сæм уый раст нæ касти.

Сывæллон рæзти Абанайы хъæуы Хæмыцатæм. Къяхæй цæуынхъом фæцис, æмæ уый æхсызгон уыди Цинкъæлæн. Абанайы-иу куы уыдис, уæд æм хи сывæллоны каст кодта, æмæ

йæм сывæллон дæр йæхи ивæзта, йæ фыд æй æнхæлдта. Абанаы адæм дис кодтой, зæгъгæ, Цинкъæл йæ сывæллоны кæд афтæ тынг уарзы, уæд æй ам цæмæн дары йæ хæрæфыртмæ.

Рацыдис афæдз. Дзикко нал кодта йæ сæфт хæбулы кой, фæзындис ын ног гуыр, уый дæр лæппу, æмæ лæджы зæрдæ барухсдæр. Иу бон Цинкъæл йæ хæрæфырт Дзикъуынæн зæгъы:

— Астæуккаг Ерманы мын ис зæхх, дæуæн æй дæттын, æрцæр дзы, стæй цыма æрхæссæггаг сывæллон дæу у, афтæ равдис дæхи, æмæ æз зæгъдзынæн, мæ хæрæфырты лæппуйы мæхимæ хæбулæн исын, цæмæй адæм мацы базоной.

Ерманы хæуы ваййы Цыргъыдзуары бон, æртæ Ерманы йæм куывды фæцæуынц. Уыцы дзуары бонмæ ма мæй хъуыд, афтæ Цинкъæлы хæрæфырт Дзикъуын зæгъы йе 'фсымæртæн:

— Æз цæуын Ерманы хæумæ царынмæ, мæ хай зæххæй дæр æмæ фæллойæ дæр дæттын сымахæн æмæ райгондæй цæрут, арæх-иу уæм æрцæудзынæн.

Æрлыгъд Астæуккаг Ерманмæ Дзикъуын, æркодта йемæ давæггаг лæппуйы дæр. Лæппумæ ермайнагтæ куы бакастысты, уæд дызæрдыг кæнын байдыдтой, сусу-бусу кодтой, фæлæ æргом ницы дзырдтой, тарстысты фыдбылызæй.

Дзикко лæппуйы куы ауыдта, уæд йæ зæрдæ ныссæххæтт кодта æмæ фæдызæрдыг. Иу бон Абанаы хæумæ фæцыди сусæгæй. Йе 'рвадæлты чызг уырдыгон чынды уыдис. Уымæ æрфысым кодта æмæ йын йæ хабæрттæ радзырдта. Æрвадæлты чызг зæгъы:

— Цинкъæл ардæм цы сабийы æрхаста, уый давæггаг у, фæлæ кæй у, уый ничи зоны, йæ риуыл конд и сауджыны лыстæг рæхыс æртæ сырх тæлымæ.

Уыцы ныхæстæм Дзикко фæхъуыды кодта, стæй зæгъы:

— Уыдон мæ лæппуйыл Едысы сауджын бакодта, уый сæ зондзæни хъуамæ йæ бафæрсон.

Дзикко раздæхт Ерманмæ.

Цинкъæлы хæрæфырт Дзикъуын куывд кодта, зæгъгæ, мæ лæппуйы дæттын мæ мады 'фсымæр Цинкъæлæн. Æрхуыдтой адæмы. Едысы сауджын дæр хуынды уыд, æмæ йын Дзикко аивæй ракодта йæ сæфт сабийы хабар.

Сауджын зæгъы:

— Кæд ыл мæ рæхыс ис æртæ сырх тæлымæ, уæд уыдонæн сисæн нæй æнæ сауджын.

— Раст зæгъыс, уыдон сывæллоныл ды бакодтай, йæ галиу æрфыджы сæрмæ дæр нуæс ис. Цинкъæл адафта мæ сывæллоны æмæ йæ сусæгæй хъомыл кодта йæ хæрæфырт Хæмыцаты Дзикъуынмæ. Абанайы цæры.

— Чысыл мæ æруадз, Дзикко. Мæхæдæг æй фенон. Иугæр Цинкъæл искæй сывæллоны йæхимæ исы, уæд ыл раздæр æз хъуамæ саргъауон.

Ерманы Цыргъыздуары бæрæгбон адæм сабыр арвыстой, фæлæ ралæууыд уалдзæг, адæм хуым кæнынмæ бавнæлдтой. Дзиккойæн йæ хуым Цинкъæлы хуымимæ æмарæн уыди. Дзикко йæ хуым куы кодта, уæд æм хæстæг бацыди Цинкъæл æмæ йын афтæ зæгъы:

— Гъе, Дзаттой-фырт, дæ хуымы хахх æгæр мидæгауыл систай, уый раст нæу.

— Æмæ цы кæны, — зæгъы Дзикко, — кæд мын мæ фырты дæхи бакодтай, уæд ын æххæст конд хуым дæр радтон.

— Уый та куыд загътай!? — фæхъæр кодта Цинкъæл. — Ды куыдзы къæбыла куы дæ!

— Куыдзы къæбыла æмæ хæрæджы æфтыдтаг дæр дæхæдæг! Фен-ма сывæллоны, кæддæра сауджыны конд рæхыс æд тæлытæ йæ риуыл не сты, кæнæ йæ галиу æрфыджы сæрмæ нуæс нæй!

Уыцы ныхæстæм хорзау нал фæци Цинкъæл, лæппуйы хъуырмæ ма иу каст бакодта, стыдта лæппуйы хъуырæй сауджыны рæхыс æд тæлытæ æмæ сæ Дзиккомæ баппæрста. Лæппу сæ фæдыл Дзиккойырдам фæцæйцыди. Цинкъæл топп сæргъæфта æмæ — гæрах... Лæппу дзыхъмард фæцис. Уæд Дзикко хъамалвæстæй Цинкъæлмæ балæбурдта æмæ йын хъама йæ артæнты атъыста. Цинкъæл æрфæлдæхти. Хъоротæ бирæ мыггаг уыдысты. Кæм ныууагътаиккой сæ туг, кæд аххосджын уыдысты, уæддæр! Изæры талынджы Дзаттотæ сæ хæдзæрттæ ныппырх кодтой, чи та сæ судзгæ бакодта, æмæ фæлыгъдысты Гудзаретмæ. Сæхи схуыдтой Джангобегтæй, æмæ сæ абон дæр адæм Джангобегтæй зонынц. Уым абирæ сты, фæлæ сæ райгуырæн бæстæм, Ерманмæ, никуыуал æрцыдысты. Æрмæст ма Ерманы ис сæ мæсыг æмæ сæ хæдзæртты систы пырхытæ.

*Фыст æрцыдис Сырх хъæуы, Гудзаретгомы
98-аздыд Плиты Абейæ. Ныффыста йæ Беджы-
заты Дудар 1960 азы 16 июны.*

КОЗАТÆ ÆМÆ НАДИРАТÆ

Челиаты донæн йæ фаллаг фарс, хуссарæрдыгæй рагъыл, ныр дæр ма зыны дыууæ мæсыджы. Уыдонæй дæллаг уыди Надираты мæсыг, уæллаг та — Козаты. Надираты фæндаг Козатыл цыди, стæй та Мысостаты бынты фæзы Челиатмæ.

Хæларæй цардысты сæ кæрæдзиимæ Козатæ æмæ Надиратæ. Се 'хсæн чызгкуырдытæ дæр æрцыди. О, фæлæ сæ хæлардзинад бирæ нæ ахаста. Цæвиттон, Козатæй Радзам, зæгъгæ, иу фыдуаг лæг уыди, никæмæн барста, никæй нымадта, иугæндзон тыхы сæрыл хаст уыдис. Æмбæрстой йæ Козатæ дæр æмæ Надиратæ дæр, стæй Челиатгомы цæрджытæ дæр. Ницæй тыххæй дæр-иу загъд-замана саста. Уыдис ын æртæ фырты, йæхи хуызæн зыд æмæ кæрæф, ницæмæй æфсæстысты.

Надиратæй иу Куыздан хуынди, хиуылхæцгæ, æмбаргæ лæг. Радзамы уыгæрдæны къах йæ уыгæрдæнмæ хæццæ кодта, æмæ-иу хос кæрдын афон цы 'мбæлди, уымæй фылдæр ныккарстой, Куызданы уыгæрдæны хайæ-иу атыдтой. Куыздан дæр сын нырма барста. Радзамы фырттæ уыдысты раст бирæгътæ, фыдмигæнæг. Иу æмæ дыууæ хатты нæ, фæлæ æрвылхатт дæр Челиатгомы фосæй макецы радавой, уый гæнæн нæ уыди. Мæсты сæм кодтой адæм.

Надираты Куызданæн уыди фондзæдзыд лæппу, йæ мад-иу ын гуыл скодта æмæ-иу йæ гуыл хæргæ уынгты згъордта. Куызданы кæрты баст уыди тохъылаг... Радзамы фырттæ йæм бабæллыдысты æмæ йæ иу æхсæв адавтой. Аргæвстой йæ, тохъылы царм гæзæн хъæдыл сауыгътой. Уырдыгæй йæ сæ куызд раласта, æмæ Надиратæ дис кодтой, зæгъгæ, ай Куызданы тохъылы царм у æмæ йæ Радзамы куызд кæцæй раласта? Куызданы фыры куы давтой Козатæ, уæд сæ сæ чысыл лæппу давгæ федта æмæ зæгъы йæ фыдæн:

— Козатæ нын нæ фыры адавтой.

Куыздан æмбæрста хабар, ноджы йын йæ фыры царм куызд куы æууылдта, уæд. Куыздан иу æхсæв ныхасы зæгъы адæмæн:

— Диссаг нæу, гъа, æддагон къæрныхæй дæхи фервæзын кæндзынæ, фæлæ мидæггагон къæрныхæй та куызд фервæзæн ис?

Уыцы ныхæстыл Радзам рамæсты æмæ зæгъы:

— Гæр, æз дын радавтон дæ тохъылы?

— Æмæ цы уæлдай у, — зæгъы Куыздан, — фæнды ды у, фæнды дæ бинонтæй исчи уæд! Дæуæй исты куы фесæфа, уæд æй нæ агурдзынæ?

— Цæмæн мæ хъуамæ исты фесæфа, лæг нæ дæн æви цы?
 — Алы худы бын æххæст лæг нæ веййы.
 — Кæс ныр амæ, куыдзы багамæ! — фæхъæр кодта Радзам.
 — Мæнмæ кæсын нæ хъæуы, фæлæ дæхимæ æркæс æмæ дæ митæм дæр! — загъта хъæбæрæй Куыдзан.

Дзырд-дзырды фæдыл, ныхас та ныхасы фæдыл æмæ сын хылмæ асайдта. Куыдзан Радзамы сæр лæдзæгæй ныххафта æмæ лæгæн йæ хыллист ссыди. Радзамы æртæ фырты ралæбурдтой æмæ Куыдзаны дзыхъмард фæкодтой. Цыма хъуыди сæ дыууæты дæр, хæст се 'хсæн стынг и. Радзам дæр кардæлвæстæй лæбуры.

Челиатгом цалынмæ фæдисмæ цыдысты, уæдмæ Козатæ Надиратæй æртæйы амардтой, Надиратæ та Козатæй дыууæйы. Куыдзаны чысыл лæппу йæ гуылымæ фæцæйлыгъд æмæ Радзам йæ размæ фæци. Лæппу мæлæтæй фæтарст æмæ дзуры Радзаммæ:

— Мæн ма амар, мæ гуыл дын ратдзынæн.

Саузæрдæ Радзам нæ фæтæригъæд кодта сывæллонæн, рариуыгъта йæ, æмæ сывæллоны сæр йæ гуырæй фæхицæн. Сæр доны былмæ æртылди. Фæдис дæр уæдмæ схæццæ, се 'хсæн бацыдысты. Куыддæр æрталынг, афтæ Надиратæ сæ хæдзæрттыл арт бафтыдтой, рог хæссинæгтæ ма сæ къухты айстой æмæ Гуырдыстонмæ сæхи фесæфтой. Уым Надиратæ Надирадзетæ систы. Челиатгомы адæм Козатæн уайдзæф кæнын райдыдтой, нытту сыл кодтой æмæ сын загътой:

— Сымах не 'хсæн цæрыны аккаг не стут æмæ фæцæут, кæдæм уæ фæнды, уырдаæм.

Козатæн дæр гæнæн нал уыди, сыстадысты æмæ фæлыгъдысты чи Гуырдыстонмæ, чи та Ирыстоны къуымтæм.

Афтæ Козатæ æмæ Надираты хъæутæ федзæрæг сты Челиатгомы, æрмæст ма сæ мæсгуыты хæлдтытæ ныр дæр зынынц сæ хъæууатты.

*Радзырдта йæ 62-аздзыд Дзукъаты Къостайы
 фырт Филим, ныффыста йæ Беджызаты Дудар.*

ДЖЫККАЙТЫ АРЛЫГЪД ДЗОМАГЪГОММÆ

Цæгат Ирыстоны цардысты Джыккайты мыггаг. Иу дзы Тоти хуынди, дæсны цуанон. Иу бон рараст и цуаны. Суыдта диссаджы саг хизгæ. Тоти йæм ныхъхъавыди, фæлæ йæ саг фæфиппайдта

æмæ лидзынмæ фæци Магъы æфцæджырдаем. Тоти дæр йæ фæдыл цæуынтæ систа æмæ Дзомагъгоммæ æрцыди. Дзомагъгом уæд хъæдæй уыдис æмбæрзт. Саджы нал ссардта Тоти, фæлæ иу суадоны цурмæ бафтыд æмæ йæ фарсмæ æрбадти. Чысыл фæстæдæр йæ хъустыл цыдæр уынæр ауади. Афæлгæссыд æмæ уыны — саг дæр суадонмæ æрбацæуы. Тоти йæхи æрæмбæхста. Саг æм куыдæр баввахс, афтæ топпы гæрах анарыди. Саг дзыхъмард фæци. Тоти йын йæ фæстаг агъд астыгъта, физонаг акодта æмæ йæхи хорз федта. Фæйнардæм та йæ цæст ахаста, кæсы æмæ æсуыдта: иу ранæй фæздæг кæлы. Саджы мард аккой кодта æмæ, фæздæг кæцæй цыдис, уыцырдæм араст и. Суыдта каубыд галуан, дисы бахауди, зæгъгæ, кæй уыдзæнис. Галуаны хуылфмæ бацыд, æмæ мæнæ цалдæр хæдзары. Уым цардысты Медойтæ. Тоти комкоммæ иу хæдзармæ бараст и, бахъæр кодта. Фысым æм ракасти, кæрæдзийæн арфæтæ ракодтой, æмæ Медойы-фырт Тотийы йæ хæдзармæ бакодта. Медойы-фырт зæгъы:

— Ай дæ кусæрттаг демæ куы ис.

— Уæдæ куыд ваййы, фысымы хъуамæ ма батыхсын кæнон.

Саджы фыдæй æхсæвæр сарæзта фысым, хæрд æмæ нозт æрæвæрдта, кæрæдзийыл хорз фæцин кодтой. Дзомагъгом Тотийы зæрдæмæ тынг фæцыд æмæ фæрсы йæ фысымы:

— Цымæ дæ фарсмæ куы 'рцæрин, уæд цы зæгъдзынæ?

— Æвзæрæй ницы зæгъдзынæн. Хуыцау дæ фарс фæуæд, фæлæ кæрæдзийæн хорз сыхæгтæ уыдзыстæм.

Тоти æхсæвы Медойтæм баззади, райсомы араст сæхимæ.

Йæ хабар йæ дыууæ æфсымæрæн дæр загъта, æмæ уыдон дæр ралидзыныл сразы сты.

Тотийы хæдзарвæндаг райсомы Дзомагъгоммæ рараст сты. Æрцыдысты, Медойтæ кæм цардысты, уырдаем. Тотийы æфсымæртæй иу Медойты чызджы ракуырда, иннæ æфсымæр та Плиты чызджы æмæ æртæ хæдзары баисты. Цæрынтæ систой, сæ цæрæн бынат схуыдтой сæхи номæй — Джыккайты хъæу. Медойтæ ныхъхъуыды кодтой, зæгъгæ, фæстагмæ махæн цæрыны бынат нал уыдзæн æмæ æндæр ранмæ фæцæуæм. Абоны хорз царды цин нын искуы мастмæ расайдзæни.

Стыр Леуахийы былыл Медойтæн зæхх уыдис æмæ иу бон уыцы зæххытæм ралыгъдысты Дзриайы хъæумæ. Ам Медойты мыггаг рабирæ ис, зæхх сыл куынауал æххæссыд, уæд алырдæм лыгъдысты цардагур, фæлæ сæ фыццаг бынаты схуыдтой сæхи номæй, Медойты

хъæу, зæгъгæ. Медойтæй Дзомагъгомы ничиуал баззади, сæ зæппадзы йедтæмæ, фæлæ сæ фыццаг цæрæнуат абон дæр Медойты номæй хонынц. Медойты фæстæ Джыккайты мыггаг абирае сты.

*Радзырдта йæ Сланты Иликъо, 82-аздыд,
Брытаты хъæуккаг. Ныффыста йæ Беджызаты
Дудар 1940 азы 22 августы.*

МАМИТÆ ЕДЫСЫ КУЫД ÆРЦАРДЫСТЫ

Мамитæ Нары хъæуы цардысты, се 'рвадæлтæй — Хетæгкатæй — хæрæг ракуырджой, уаргъ ыл хастой æмæ сын Хъасарагомы ахаудта. Хæрæг ракуырджой Мамиты Бызæ. Хетæгкатæ Бызæмæ барвыстой:

— Бæргæ, не 'рвад дæ, фæлæ нын нæ хæрæг. Кæнæ йын йæ аргъ бафид.

Бызæ мæгуыр лæг уыди, цы бафыстаид, уый йæм нæ уыд æмæ-иу бон-æддæдæр кодта. Иу ахæмы та хæрæджы хицау срауæг кодта Бызæйы, афтæмæй хыл стынг и. Бызæ Хетæгкайы-фырты, хæрæджы хицауы, хъамайæ барæхуыста æмæ йæ амардта. Туджджынæй баззади. Хетæгкатæ стыр мыггаг уыдысты æмæ рафæнд кодтой сæ туг райсын. Бызæ хабар бамбæрста æмæ ралыгъд ацырдæм. Плитæ йæ Ручъы цæрын не 'руагътой æмæ Згъуыбирмæ æрбацыди. Уым дæр ыл фæхæцæг нæ уыди, афтæмæй Едысмæ схаудта æмæ Беджызаты гæнахы цур ныхасы æрулæфыд.

Хуыгиан æй фæрсы:

— Чи дæ, кæцæй цæуыс, кæдæм у дæ фæндаг?

— Лæг амардтон, — зæгъы Бызæ. — Нары ме 'рвадæлтимæ фæтуджджын дæн, нал мын ис уым цæрыны фадат æмæ ацырдæм раппæрстон мæхи.

Хуыгиан ын зæгъы:

— Ам лæуу, мæнæ дын гæнахы æрдæг дæттын, æз Беджызаты чынды дæн, кæд мын фарсхæцæг уыдзынæ мæ лæппутæн, уæд дын Беджызаты зæххæй хай кæнын уыгæрдæнæн æмæ хуымгæндæн.

Бызæйы дæр ма цы хъуыди? Хуыгианы зæнæгмæ йæ хъус дардта æмæ цæрынтæ саста. Хуыгианы фырттæ Пепе æмæ Баи хæдзар куы сарæзтой, уæд сæ гæнах Бызæйæн ныуагътой цæрынаг. Афтæ Мамиты Бызæ цæргæйæ баззад Едысы, фæлæ хæлардзинад Беджызатимæ скодта. Се 'хсæн чызгкуырды абоны онг дæр нæма 'рцыди.

*Радзырдта йæ 92-аздыд Беджызаты Баййы
фырт Дзига Едысы 1940 азы. Ныффыста йæ Бе-
джызаты Дудар.*

ДЫУУÆ УАЗÆДЖЫ

Иу хъæуы цардысты дыууæ сыхаджы. Кæрæдзи бирæ уарзтой. Сæ иу хуынди Сæтой, иннæ та Хуыфæ. Иу бон балцы цыдысты æмæ иу хъæумæ æрхæццæ сты. Уыцы хъæуы царджытæй иу хуынди Мæмæт, уый сыл амбæлд æмæ куы базыдта, бæлццæттæ сты, уæд сæ хæдзармæ фæхуыдта.

Фысымы ус Мæтæ арынджы ссад æркодта æмæ дзы иу хæбизджын скодта. Мæмæт та æрбаргæвста саныкк. Цалынмæ фынг цæттæ кодта, уæдмæ уал ныхæстæ кодтой. Уазджытæн тынг стонджы уыдис. Уæдмæ дзидза сфыхти. Хæбизджын дæр цæттæ уыдис. Æртыкъахыг фынг æфсин авардта уазджыты раз æмæ хæбизджын раздæр æрæвардта. Уæд уазæг Сæтой ахъуыды кодта, зæгъгæ, ацы иу хæбизджын кæй фаг у, æмæ тынг æрыхс-нырста, йæ сæт хæбизджыныл æркалди æмæ дзы дыккаг уазæг Хуыфæ нал хордта. Фæйнæ куы анызтой, уæд фыдызгъæл дæр фынгыл тæвдæй æрæвардта æфсин. Уазæг Хуыфæ ныххуыфыди, йæ сæт фыдызгъæлыл æркалди. Фысымæн уый хъыг уыди, фæлæ ницы сдзырдта. Сæтой хæбизджын хордта, Хуыфæ та дзидзайы.

Фысым Сæтойы фæрсы:

— Фыдызгъæл цæуылнæ ахæрыс?

— Æз æй тынг нæ уарзын, — зæгъгæ Сæтой.

Фысым Хуыфæйæн зæгъы:

— Хæбизджын дæр ахæр.

— Мæ бон нæу йæ бахæрын, рагæй дæр æй нæ хордтон.

Фысым дуармæ рауад, æмæ дыууæ уазæджы кæрæдзийы æфхæрыныл систы. Сæ иу иннæйы аххосджын кодта. Фысым сæ афтæмæй куы баййæфта, уæд йæ къæбыла Хиксмæ æмæ йæ хъыбыл Мымымæ фæсидтис æмæ уазджытæн зæгъы:

— Мæнæ уе 'мбæлтæ, семæ абадут, æз сыхæгтæм акæсон.

Фысым сыхæгтæм цæуыны 'фсон феддæдуар, уазджытыл нытту кодта æмæ зæгъы йæхицæн: «Цæмæн сæ æрбакодтон, адон фос куы сты, уæд?» Хъыбыл Мымы æмæ къæбыла Хикс уазджытæм бацыдысты. Сæ иу Сæтойы хъæбысмæ схылд, иннæ та Хуыфæйы хъæбысмæ. Уазджытæ хорзау нал уыдысты, фестадысты æмæ цæуыныл ныллæуыдысты, сæ кæрæдзийы æфхæрдтой. Хикс æмæ Мымы та

сæ фæндараст кодтой. Фысым Мæмæт æмæ йæ ус Мæтæ та
сыл худгæ кодтой.

*Радзырдта йæ 100-аздыд Абайты Тедойы фырт
Тембол, Базилæны хъæуккаг. Ныффыста йæ Бе-
джызаты Дудар Герасимы фырт 1959 азы 14 июлы.*

ПЫСЫЛМОН ЛÆДЖЫ ХАБАР

Иу бон иу пысылмон лæг тынг фæрынчын и, мæлæты къа-
хыл ныллæууыди. Уæд æм хосгæнджытæ цæуын райдыдтой,
фæлæ йын ницы амал ардтой. Пысылмон адæмы астау цардис
иу чырыстон лæг æмæ уый бафарстой:

Ницы хос зоныс, нæ рынчын цæмæй фервæза, уымæн?

— Зонын, — зæгъы чырыстон лæг, — хуыйы сой фаг æрхæссут,
дарут ын æй, сæрдгæ дæр æй кæнут æмæ фервæздзæни.

— У-у-у! Уый нын ма ской кодтаис, нæ мæзджыты бын нын
йæ фындзæй скъахта.

— Уæдæ æз æндæр хос ницы зонын, — зæгъы чырыстон лæг.

Рацыдысты пысылмон лæгтæ сæргуыбырæй. Рынчын сæ фæрсы:

— Цы хабар у, кæд ницы зиан æрцыди?

— Дæуыл тæфæрфæс кæнæм рагацау.

— Уый та куыд, нырма æгас куы дæн.

— Уый мах дæр уынæм, фæлæ дын æнæ амæлгæ дæр нæй.

— Уагæры цы базыдтат уый тыххæй? — фæрсы сæ рынчын.

— Хос агурæг дын фæцыдыстæм, æмæ Мæхæмæты бартæ
Чырысти йæхимæ айста. Кæд къахæджы фыд бахæрай, йæ сойæ
дæхи байсæрдай, уæд фервæздзынæ, кæннод дын ирвæзæн
нæй...

— Уый та куыд? — фæрсы сæ рынчын. — Уæд хъуыран та
цы зæгъдзæни?

— Мах цы загътам, уый дæр афтæ, хосæй нал сдзæбæх уыдзынæ.

Æнæуи дæр дæ искуы мæлын хъæудзæн, æмæ ныр уа, æви
фæстæдæр — цы уæлдай у? Æмæ тагъддæр куы амæлис, уæд
нæ фыдудæй нал марис.

— Хорз, — зæгъы рынчын, — æз мæлын, фæлæ сомбон уæ
удылхæцæг къахæг фос фæуæд.

Рынчын амарди, фæлæ уый ныхасæй тарстысты æмæ пы-

сылмæттæй бирæтæ хæрын райдыдтой хуыйы фыд, сæ мæзджытмæ нал цыдысты, сæ хъуыран дæр сæ ферох и. Афтæ у сæ абоны бон.

*Радзырдта йæ Абайты Тедойы фырт Тембол,
Базилæны хъæуккаг. Ныффыста йæ Беджызаты
Дудар 1959 азы 14 июлы. Темболыл цыди 100 азы.*

АГЪНИАН

МИГЪТЫ БАРДУАГ

Адæм æмæ ма зинтæ иумæ куы цардысты, уæды дзинæдтæ бынтон нæма ссыкъуыдысты. Дыууæты миниуджытæ иуæй-иутæн æмхæццæйæ зылынц сæ туджы, æмæ сæ хуылфы куы хæйрæг фæсæрдæр вæййы, куы та — адæймаг.

Дыууæты астæу чи фæдзæгъæл, ахæм змæлджытæ дæр ис зæххыл. Хæйрæджджын — афтæ сæ хуыдтой хохи...

Раджы Уæлладжыры комы цард иу æнахуыр зæронд ус. Йæ зонд ничемæ иу кодта. Йæ къæс дæр — хибар ран, хъæугæрон, фахсыл. Къулбадæг ус дæр æй хуыдтой. Лæджы фырт йæ къæсæрыл никуы бахызт. Йæ рудзынгæй дам-иу æхсæвыгæтты калди цъæх, бур æмæ сырх фæлигæ рухсытæ.

Иу стæммæ-иу адæмы 'хсæнмæ куы рацыд, уæд-иу сæ арвыл мигъты змæлдмæ скæсын кодта. Мигъты къуыбылæйттæ дзы зил-дух кодтой, кæрæдзийы 'вдæрзгæ, стæй-иу дзы ныв фæвзæрдæид: куы — сырды хуызæн, куы та — адæймаджы. Дзырдтой: йæхи бархъомысæй фæзынынц уыцы нывтæ — арс, бирæгъ, рувас, зæронд ус, зæронд лæг...

Тæрсын дзы байдыдтой адæм, йæ фалдзусмæ ничиуал цыд. ...Иузаманы дын — диссаг: йæ цæрæн кæм уыд, уыцы фахс — гаффутт. Фæдбæрæг нал аздад къæсæй. Кæрдæджы хал дæр дзы — нал. Адæм, дам, æй сæхæдæг басыгътой, тарстысты дзы æмæ уый тыххæй.

Фæлæ ууыл нæ аскъуыддзаг хабар. Иухатт куы уыд, уæд адæм, арвыл мигъты змæлдмæ кæсгæйæ, раиртæстой уыцы зæронд усæн йæхи æнгæс ныв.. Мигътæ æнæрынцойæ хæлбурцъ-змæлд фæкæнынц, фæлæ, дам, ацы сурæт æнæтайгæйæ æртæ боны фæлæууыд.

Ныффыста йæ ЦÆРУКЪАТЫ Владимир

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ

*Нæ равдысты —
Байцаты Людмилæйы куыстытæ*

Хæрзуац.

Æфин.

Ног амазонкæ.

Сурджытæ.

Хъахъхъæнæг заед.

Тезгьо.

Минавар.

Минас.

Рагон ус-паддзах.

Дыуадæсæм дур.

Æнусон сюжет.

Сæны нуазæн.

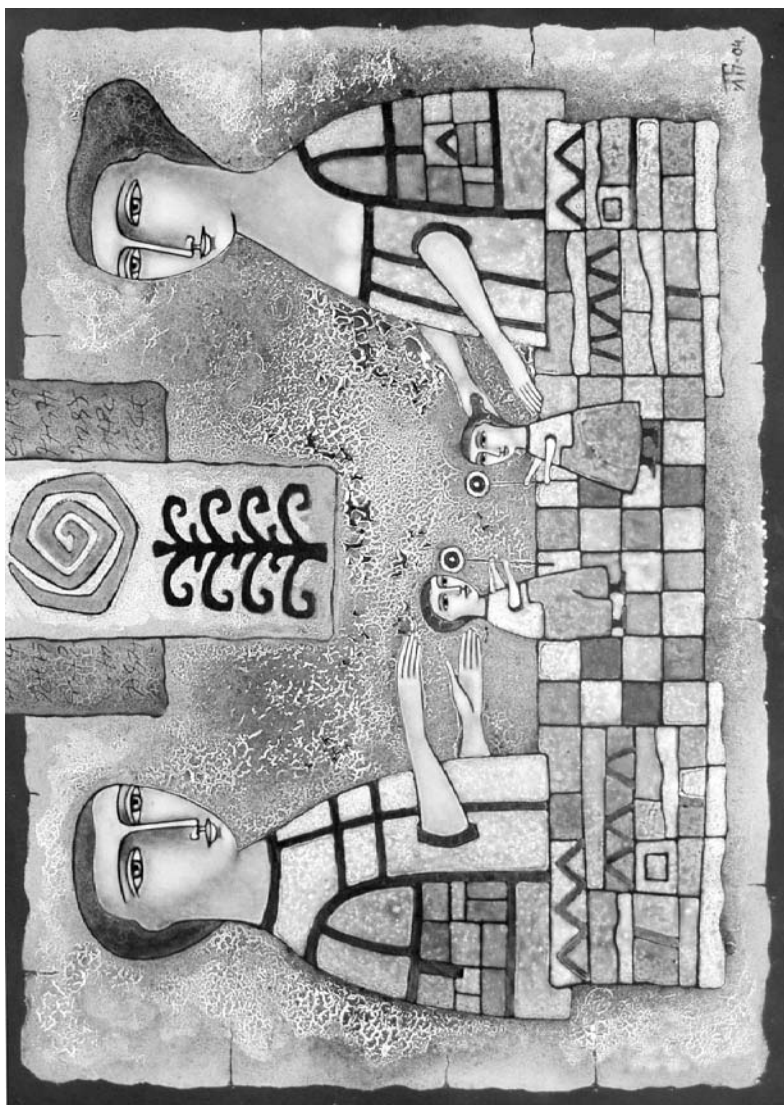
Æнусон цуан.

Тыгдады трансформаци.

Дуне райхъл.

Шахматтэй хязт. Рокировка.

ЧЫЗГ ÆМÆ ЗАРÆГ

Æмбæрзæн байгом, æмæ сценæйæ разындысты гуыппырсар ирон нæлгоймæгтæ дыууæ дыууадæсæй. Се 'ппæтыл дæр — урс-урсид цухъхъатæ æмæ сау уæлдзарм худтæ. Сæ уæхсчътæ митæмбæрзт хæхтау — кæрæдзимæ æнгом. Разæй та, йе 'ргом «хæхтырдæм», афтæмæй лæууы уалдзыгон бæрз-талайау рæхснæг, хæрзвидыц чызг.

Уалынмæ, цыма сценæйыл нымæтын ехс рауагъдæуыд, уыйау «бæрз-талайы» комулæфты аныдзæвдæй, къуыпайау райхæлынаæввонгæй чи лæууыд, уыцы цъæхснаг зарæг сирвæзти, стæй йæ фæрссаггæнджыты хъомысджын хъæлæстæ сæ уæлныхты систой...

Уалдзыгон рæхснæг тала кæй рахуыдтам, уый у Дзанайты Оля, гуыппырсар нæлгоймæгтæ дыууæ дыууадæсæй — уыдон та Цæгат Ирыстоны—Аланийы Паддзахадон филармонийы нæлгоймæгты хоры уæнгтæ. Республикæйы цæрджытæ сæ иттæг хорз зонынц, иу æмæ сын дыууæ хатты нæ барухс кодтой сæ зæрдæтæ. Стæй канд республикæйы не сты нымад. Оля разамынд кæмæн дæтты, уыцы камерон хор «Арион» Европæйы бæстæтæй кæм нæ уыд, ахæм бирæ нал баззади. Хор арæзт æрцыд Аивæдты республикон лицейы (йæ директор — Коцойты Аллæ) 1983 азы. Уæдæй фæстæмæ йæ, зæгъæн ис, алы аз дæр, йе та афæдз цалдæргай хаттыты сæхимæ хонынц алы бæстæтæ. Йæ фыццаг балцытæ уыдысты Литвайы столицæ Вильнюсмæ (1985, 1987 азты) æмæ арф фæд ныууагътой канд цæгатаг республикæйы музыкауарзджыты зæрдæты нæ — хоры æрыгон чызджыты уыцы балцытæ сразæнгард кодтой ног сфæлдыстадон æнтыстытæм.

1992 азы та сын рæдау фысым басгуыхтысты францæгтæ. Ам алы горæтты Оляйы хъомылгæнинагтæ равдыстой дæс концерты. Сæ арæхстдзинады фæрцы систы хорты Европæйаг, стæй та Дунеон федерациы уæнгтæ.

Рацыди та цасдæр рæстæг, æмæ камерон хор (ныр йæ ном хуынд «Арион») Литомислы горæты (Чехи) Б. Сметанайы номыл Æппæтдунеон конкурсы райста сызгъæрин æмæ æвзист дипломтæ. Ацы конкурсы ерыстæнджыты нымæц схæццæ æстаймæ — дунейы алы бæстатæй. Чехийæ «Арион»-ы чызджытæн сæ балц уыди Мæскуымæ, «Хæлæртты хъæлæстæ», зæгъгæ, уыцы фестивалмæ. Ам дæр сæхи иттæг арæхстджынай кæй равдыстой, уымæн æвдисæн Уæрæсейы Композиторты цæдисы сæрдар Владислав Казенины арфæтæ Дзанайты Оляйæн: «Ваш замечательный талант, подлинный артистизм, мастерство хормейстера позволили донести до слушателей интересную и разнообразную программу, в которой органично соседствовали сочинения разного плана и характера».

1995 азы та «Арион»-ы ногæй бахъуыд абалц кæнын. Ацы хатт Австримæ. Куфштейны горæты уыди хорты Æппæтдунеон Дыккаг фестиваль, æмæ дзы Европæйы номдзыддæр хорты æмрæнхъ архайдта «Арион» дæр.

Æмæ кæдæмты нæ фæхæццæ сты нæ лицейонтæ сæ дæсны-йад æвдисынмæ! Итали (1996 азы), Австри (1996), Мæскуы (1996), Испани (1998), Австри (1998), Санкт-Петербург (1999), Герман (2000), Испани (2000), Венгри (2002), Герман (2003).

Фæстаг балцы рæстæг «Арион» Саксонийы дыууадæс горæты равдыста алыхуызон концерттæ. Германы цæрджытæн цы цин æмæ зæрдæрухс æрхастой, уый тыххæй сæ фыстæджы Гейнц Виссенбах æмæ Ралф Рухнау афтæ зæгъынц: «Хор «Арион» из Владикавказа продемонстрировал всем, насколько обогащает людей знакомство с другими культурами. В духовных произведениях хора звучало религиозное мироощущение Северной Осетии — страны, которая стала близкой посетителям концерта».

Ахæм арфæтæ бирæ райста «Арион». Мæнæ ма иу скъуыд-дзаг. Венгрияг горæт Веспремы 2002 азы уыди хорты Æппæтдунеон фестиваль «Виваче — 2002». Уым нæ лицейонтæ бацахстой фыццаг бынат æмæ райстой жюриы сæрмагонд приз. Цæгат Ирыстоны—Аланийы президенты номыл горæты культурæйы директор С. Шалай Агнес сæрвыста фыстæг æмæ дзы ахæм ныхæстæ уыд: «И сам коллектив хора «Арион» и сама Мисс Джанаева на гала-концерте, на котором состязались

шесть лучших хоров Европы, а также во время своего сольного выступления заставили нас пережить уникальные и великолепные мгновения: они провели нас в сказочный сад осетинской традиционной и духовной музыки, очаровали всех слушателей совершенным исполнением драгоценных вещей из репертуара светской и духовной музыки Востока и Запада».

Дзанайты Оля канд ацы хорæн нæу разамонæг. Алы рæстæджыты куыста нæлгоймæгты фольклорон коллектив «Чепена»-имæ (1982—1989), хор «Нарон»-имæ (1988—1989), Хæххон аграрон университеты зарæггæнджыты къорд «Æфсати»-имæ (1990—2000). Ныртæккæ та, раздæр ма йæ загътам, разамынд дæтты Цæгат Ирыстоны Паддзахадон филармонийы нæлгоймæгты хорæн.

Хæрзæрæджы ма Оляйы æнтыстытыл бафтыд иу — «Арион»-æн фæзынди кæстæр æфсымæр — Лицейы дæсæм къласы ахуыргæнинагтæй арæзт æрцыди квартет. Йæ фыццаг концерттæй уал зæрдæрухсæй баззадысты музыкауарзджытæ.

Оля у сгуюхт педагог, ногжы сфæлдыстадон æмæ æхсæнадон куыстæй уæлдай хæдзардзинæй æмбырд кæны ирон зарджытæ, архайы уыдонæн сæ авналæнтæ фæуæрæхдæр кæныныл, ног уд сæ бауадзыныл.

**Ацæмæзы сызгъæринæфтыд уадындз
Дæ хуызы бацыд, райгас, æмæ уайынц
Нæ хъустыл, Ольгæ, минмырон хъæлæстæ, —
Фæуалдзæгæнгæс исдугмæ нæ бæстæ.**

**Дæ уаз-мыртæ, кæлæн-зæлтæ, Чызг-Уадындз,
Нæ аслæгты сæ рагбонтæм ыздахынц,
Чындздзон чызджытыл базыртæ ныссадзынц.
Дæ уды тавс, дæ рухс улæфт æрцардта
Нæ Зарæджы: йæ фарны хуызтæ скалдта
Æмæ нæры — Хуыцауы дуне хъусы,
Нæ тызмæг æнус аныгъуылы рухсы...
Дæ фæрцы, о нæртон хæзна, Чызг-Уадындз,
Мæ удрындзыл зæрин къæвдатæ уарынц.**

Фатаонты Уариган

УЫРНÆНТÆ ÆМÆ МÆНГУЫРНÆНТÆ

Ахуыргæндтæ рагæй сæ хъус дарынц ирон адæмы царды уагмæ, се 'гъдæуттæм, миниуджытæм. Тынг цымыдисы сæ æфтыдтой æмæ æфтауынц абон дæр уырнаентæ æмæ мæнгуырнаентимæ баст хъуыддæгтæ.

18-æм æнусы дыккаг æмбисы фæзындысты алыхуызы æрмæджытæ газетты фæрстыл, хицæн чингуыты. Чи нæ зыдта уыцы рæстæг Гатиты Барисы уац «Суеверия и предрассудки осетин», ахæм стæм уыд. Бирæ æрмæг ныффыстой Кокиты Саукуй, Тхостаты Иналыхъ, Цæллаггаты Налыхъ, Григори Чурсин, Цæголты Георги, Жускъаты (Дзусты) Солæман æмæ æндæртæ. Æнтыстджынай сæ пайда кодтой Всеволод Миллер, Евгения Пчелина, Æлборты Барысби, Кокиты Георги, Калоты Барис, Мæхæмæтты Æхсар, Цыбырты Людвиг, Тменаты Витали, Уарзиаты Вилен, Бесаты Тайæ æмæ иннæтæ.

Кæд, куыд æмæ кæм фæзындысты уырнаентæ æмæ мæнгуырнаентæ, уымæн дзуапп ничима радта, фæлæ иу хъуыддаг у бæлвырд: сты алы адæмтæм дæр. Вæййы афтæ, æмæ кæцыдæр хъæуæн кæнæ бинонтæн ис, æрмæст уыдон кæуыл æууæндынц, кæй нымайынц, ахæм уырнаентæ кæнæ мæнгуырнаентæ. Вæййы афтæ дæр, æмæ æмбæлынц цалдæргай адæмтæм. Зæгъæм, цæхх куы акæла, уæд уыдзæн хыл. Хæдзары къуыззитт куы кæнай, уæд дзы бæркад нæ лæудзæн. Дæ рахиз армытæппæн дæ куы хæра, уæд кæйдæр къух исдзынæ æмæ афтæ дарддæр. Ацы уырнаентыл иу сæдæ нæ, фæлæ æнусгай азтæ цæуы æмæ иу фæлтæрæй иннæмæ цæуынц — нæ сæфынц. Уый æдде ма сыл нæуæгтæ æфты. Абоны студент фæлварæн дæттынмæ бацæуыны размæ йæ фыссæнгарз искæмæн куы ратта, уæд йе дыууæ райсдзæн, йе та лæмæгъ бæрæггæнæн.

Суанг чысыл сывæллæттæ дæр ма райдайынц хъазыны хуызы пайда кæнын сæ æрвылбоны ирхæфсæнты уырнаентæй æмæ мæнгуырнаентæй. Куыдфæстæмæ сæ царды фидар кæнынц æмæ хъазт нал вæййынц, фæлæ сыл æцæгæй æууæндынц.

Уырнæнтæ æмæ мæнгуырнæнтæ цæрынц, кæй сыл сахуыр сты, уый руаджы. Бирæтæн сæ мидис арæст у афтæ, цæмæй пайда æрхæсса, цы хъуыдагыл архайынц, уый.

МАД ÆМÆ СЫВÆЛЛОНИМÆ БАСТ УЫРНÆНТÆ ÆМÆ МÆНГУЫРНÆНТÆ

1. Чызг чынды куы цыди, уæд йемæ чындыæмбал лæппутæ æмæ къухылхæцæг æмæ æмдзуарджын Мады Майрæмы дзуары бынмæ æппæрстой дуртæ æмæ топшы нæмгуытæ, стæй дзырдтой: «Цал дуры дæм бахауд, уал лæппуйы æмæ иу цъæх чызг райгуырæд ног чындыæн».

2. Мады Майрæмы кувæндонæ размæ ног чынды хъуамæ ссæуа æмæ бакува, йæ хызæй та йын чызджытæ хъазой. Мады Майрæм æй хызы фендыæн æмæ йын цот ратдыæн. Чынды ныуадзы мысайнаг дæр — æртæ суарийы.

3. Ног чынды хъæбысы авæрын хъæуы гыццыл лæппу, — уæд ын лæппу райгуырдыæн.

4. Ног чынды къулы рæбын куы æрлæууа, уæд хъуамæ йæ лæдзы мыггагæй чысыл лæппутæн сæрæй æркува, уæд ын лæппу райгуырдыæн фыццаг.

5. Зæнæг бирæ рæстæг кæмæн нæ вæййы, уый цæуы Мады Майрæмы кувæндонæ бынмæ лæгъстæгæнгæ бæгъæввадæй, дардæй быры йæ уæрджытыл, хæры, йæ алфамбылай цы нæуу зайы, уымæй. Нæуу хæрын амонæ цоты ныккæнд.

6. Мады Майрæмы кувæндонмæ æнæзæнæг ус схæссы гыццыл хъазæн авдæн, ома мын æй æцæг авдæнæй раив, зæгъгæ.

7. Æнæзæнæг ус цыд йæ цæгаты кувæндонмæ æмæ уым сæ мыггаджы дзуарæй куырдта цот.

8. Фырыдзуарæн кусарт акæн æмæ йæм бакув æмæ лæппуджын уыдызынæ.

9. Цæмæй ног чындыæн зæнæг уа, уый тыххæй мысайнагтæ хастой æмæ куывтой Цæуыдзуарæн, Галтыдзуарæн, Фырыдзуарæн, Хъæуызæдæн.

10. Цæмæй лæг æмæ усæн цот уа, уый тыххæй хъуамæ аргæвдой тæрхъус æмæ гакк-гуччы, схæццæ сын кæной сæ туг æмæ йæ иумæ бануазой.

11. Сылгоймаг цæхджын хæринаг куы агура, уæд сывæрджын у.

12. Ёнхъалцау сылгоймаг мардмæ нæ цæуы, кæннод йæ сывæллон тæрсаг уыздæн.

13. Сывæрджынаен йæ цæсгом хъулаеттæ куы уа, уæд ын чызг гуырздæн.

14. Сывæрджынаен йæ гуыбын (цъупп) цыргъ куы уа, уæд ын чызг гуырздæн.

15. Ёнхъалцау сылгоймаг судзаг хæринаг куы агура, уæд ын чызг гуырздæн.

16. Фыццаг змæлд галиуæрдыгæй — чызг.

17. Сывæрджын сылгоймагæн йæ гуыбын быннот, æмдымбыл куы уа, уæд ын уыздæн лæппу.

18. Фыццаг хатт сывæллон гуыбыны куы сызмæлы рахизæрдыгæй, уæд вæййы лæппу.

19. Судзин æндахыл бакæнынц, сылгоймаг йæ къух размæ радаргъ кæны йæ арм уæлæмæ æмæ йын судзин йæ армы сæрмæ дарынц. Кæд судзин армы сæрмæ зиллаккæй зила, уæд гуырздæн чызг, кæд æмраст цæуа, уæд — лæппу, кæд æнцад лæууа, уæд та сывæрджын нæу.

20. Гуыринаг лæппу у æви чызг, уый бæрæг кæнынц уæнæй. Кæд уæныл бæрæг дардта къуыбыр, уæд гуыринаг уыди лæппу.

21. Кæд суинаг мад йæ фыны уыдта айк, судзин, æнгуырстан, кæсаг — уæд фидæны сывæллон уыздæн чызг.

22. Кæд суинаг мад йæ фыны уыдта калм, гилдзытæ, цухъхъа, уæд ын гуырздæни лæппу.

23. Райстой-иу 1,5 м. хъуымацы гæбаз, йæ астæу ын алыг кодтой æмæ йæ 3–5-аздыд сывæллоныл æркодтой, æрвыстой йæ уынгмæ. Сывæллоныл фыццаг кæд нæлгоймаг амбæлд, уæд уыдаид лæппу, кæд сылгоймаг, уæд — чызг.

24. Сывæрджын чындз кæм цард, уыдонмæ-иу заинаг хъуг куы уыд, уæд чындз йæхи карæнимæ цыди скъæтмæ. Йæ къухы-иу райста урс цикъайы гæбаз, хъуджы астæуыл-иу æй æрбабаста, стæй йæ райхæлдта æмæ дзы хъуджы рог цæф кæнгæйæ дзырдта: «Мæ чызджытæ дæ хай фæуæнт, дæ лæппутæ та мæ хай».

25. Сывæрджын сылгоймаг хурныгуылды донмæ нæ цæуы — доны чызджытæ йæ асайдысты.

26. Сывæрджын сылгоймаг хурныгуылды æддæмæ нæ цæуы — хæйрæджытæ йæ асайдысты.

27. Сывæрджын сылгоймаг, кусарт куы кæной, уæд хъуамæ

йæ размæ ма цæуа, зынтæй ардзæн, стæй сывæллоныл дæр æвзæрырдæм фæзындзæн.

28. Сывæрджын сылгоймаг цæмæй æнцонтæй ара, уый тыххæй-иу карчы хъуыдатт куы фехъуыстаид, уæд хъуамæ загътаид: «Дæуæн куыд æнцон у, æз дæр афтæ æнцонæй куыд ныййарон».

29. Арæг сылгоймаджы нæтын, хъæр фехъусæг хъуамæ йæ æгънæг йæ дзаумайæ раскъуына æмæ зæгъа: «Саг сæгуытæй рæуæгдæр, аджы комæй уæрæхдæр». Уæд æнцонæй ныййардзæн сылгоймаг.

30. Сывæрджын сылгоймагмæ хæйрæджытæ æмхиц сты.

31. Цæстыгæнаг адæймаджы арæг сылгоймагмæ æввахс нæ уагътой — фæцæстыйæ дзы тæссаг уыд æмæ йын уæд хос нæ ардтой.

32. Арæг сылгоймагмæ иннæ сывæрджыны нæ уагътой.

33. Арæг сылгоймагмæ хæстæг нæ уагътой, кæлæнтæ чи кодта, ахæм сылгоймаджы.

34. Арæг сылгоймагмæ нæ уагътой, хæйрæджытимæ æмдзæхдон чи уыд, ахæм усы.

35. Арæг сылгоймагмæ æвгъæдгæс чи цыд, уый хъуамæ йæ куатæ кæнæ дæллаггуыры фæдджитæ батылдтаид æмæ загътаид: «Мæ фæдджи куыд рог у, афтæ рогæй ныййар».

36. Арæг сылгоймаг зынай куы ардта, уæд æвгъæдгæс скъуыдта йæ фæдджи æмæ-иу загъта: «Куыд æнцонæй раскъуыдтон ацы гæбаз, афтæ æнцонæй ныййар».

37. Арæг сылгоймаджы раз бадгæйæ æвгъæдгæс йæ къухæй иста йæ кæлмæрзæны кæрон æмæ дзырдта: «Цал халы, уал хорздзинады, уал амонды, уал хорздзинады, уал раивгъуыды, тагъд дын цы фæивгъуыйа æмæ цы рабадай цæринаг гуырда лæппу уа, чызг уа».

38. Æвгъæдгæс иу йæ къæхтæ æрхоста æмæ иу загъта: «Æз куыд æнцонæй æртъæпп-тъæпп кодтон, афтæ æнцонæй дæ арын».

39. Арæг сылгоймаджы сæрмæ-иу æрхастой æртæ суарийы, бæмбæджы-иу æй батыгътой æмæ иу скуывтой: «Табу дын, Хуыцау, дæхи фæнд уыди æмæ йæ фæрæстмæ кæн. Табу, барджын, табу, Майрæм, райæвгъæды куыд абада».

40. Арæг сылгоймаг цæмæй æнцонæн ныййара, уый тыххæй-иу арæджы дæргъæн æндах балхынцъытæ кодтой, стæй-иу æй

хæлдтой æмæ дзырдтой: «Ацы æлхынцъ куыд æнцонæй хæлы, афтæ æнцонæй ныййар».

41. Цæмæй арæг сылгоймаг рогæй ссæрибар уыдаид, уый тыххæй йæ разы хæлдтой дзыккуты быд æмæ дзырдтой: «Ацы быд куыд æнцонæй хæлы, афтæ æнцонæн ныййар».

42. Кæд арæг сылгоймаг зынтæн ардта, уæд ын йæ лæджы хæцъылдзабырæй лæвæрдтой дон нуазынаен.

43. Сылгоймаг зынтæн куы ардта, уæд ын-иу йæ лæгмæ фæдзырдтой æмæ йын æй йæ къæхты сæрты æртæ хатты ахизын кодтой, стæй-иу йæ алфамбылай æрзылд æртæ хатты.

44. Зынтæн арæг сылгоймагæн йæ къухмæ лæвæрдтой бæхы сал. Ахæм сал кæмæ уыд, уый, бæх рогæн куыд ныззад, афтæ рогæн ахицæн кæны йæ æвгъæд.

45. Æвгъæддон сылгоймаг цæмæй рогæн фæхицæн уа йæ уæзæй, уый тыххæй йæхимæ дардта хусгонд тæрхъусы ахсæн.

46. Цæмæй сылгоймаг тагъддæр ныййара, уый тыххæй иуæй-иу рæтты зонаг устытæ дардтой калмы царм. Ахæм царм-иу æрæвæрдтой æфсæйнагыл цы судзгæ зынгтæ уыд, уыдоныл. Йæ фæздæг-иу куы скалд, уæд арæг сылгоймаг хъуамæ иу уысм хæлиуæй алæууыдаид уыцы фæздæджы сæрмæ. Йæ хъуыддаг цыд æнцондæрæй.

47. Сывæрджын сылгоймаг исты куы адава, уæд йæ сывæллоны буарыл уыдзæн сырххъулон фæд.

48. Æнхъæлцау сылгоймагæн исчи истæмæй зæрдæ куы бавæра æмæ йæ куынае сæххæст кæна, уæд ахæм адæймагæн йæ адджындæр дзаума мыст хæрдзæн.

49. Цæмæй ноггуырды цæрæццæг уа, уый тыххæй йын æргæвстой сау сæгъ кæнæ сау карк: сæрмæ — сæр, тугмæ — туг.

50. Иуæй-иу рæтты ноггуырды риуыл æргæвстой карк, йæ тугæй йын сывæллоны æхсадтой. Стæй карк тыхтой урс хъуымацы æмæ йæ ныгæдтой дзургæйæ: «Ацы удмæ бар чи дардта, уый мауал мацы бар дарæд, мæнмæ йын уды бæсты уд». Ома афтæ сайдтой тыхгæнджыты.

51. Ноггуырды фыдгæнæг тыхтæй бахизыны тыххæй æртæкъахыг фынгыл æвæрдтой æртæ чъирийы, карк. Стæй фынджы бын зæххы хостой зæгæл æмæ-иу загътой: «Ацы удмæ бар чи дардта, уый мауал дарæд. Мæнæ йын уды бæсты уд, стæджы бæсты стæг, æмæ зæгæл цалымæ бынмæ уидаг ауадза, уæлæмæ къæлиу суадза, уæдмæ ноггуырды æнæниз æмæ удæгас уæд».

52. Йæ зæнæг кæмæн нæ цæры, уымæн та ноггуырды куы уа, уæд кæм райгуыра, уым хъуамæ сывæллоны фыд æрбаргæвда сау карк афтæ дзургæйæ: «Йæ тугмæ дын туг, йæ удмæ дын уд, йæ цардмæ дын цард, æмæ цалынмæ хохы дур тула, быдыры цалх зила, уæдмæ æнæнизæй фæцæрæд ноггуырды».

53. Цот кæмæн нæ цæры, уый, ноггуырды ын куы фæвæййы, уæд, кæмæн цæрынц, ахæм ын æртæ суарийы ратты æмæ сывæллоны рудзынгæй айсы йæ къухмæ, ома йæ æз балхæдтон, зæгъгæ, æмæ уæд ноггуырды фервæзы.

54. Цот цы мадæн нæ цæрынц, уымæн йæ цæгат балхæнынц ахæм сау сæгъ, сылгоймагæй цал сывæллоны амард, уал хатты чи ныззæди. Сылгоймаг ногæй куы фæары, уæд æргæвдынц сæгъæн йæхи нæ, фæлæ йæ сæныччы æмæ дзурынц: «Сæрма — сæр, мæ фæдонмæ — фæдон. Æргæвст сæныччы тугæй-иу чысыл калдтой ноггуырды. Дзидза фыхтой æмæ йæ хордтой æрмæст бинонтæ. Искæмæн дзы нæ лæвæрдтой».

55. Йæ цот гыццылæй кæмæн мардысты, ахæм ныййарæгæн йæ цæгат æлхæдтой сау сыл сæгъ. Йæ иннæ арыны рæстæг-иу сæгъæн йæ сæныччы аргæвста лæг. Сæныччы туг æмæ сылгоймаджы туг цыдысты змæст исты мигæнæнты. Æргæвст сæныччы фыхтой æнæхъæнæй æмæ дзидза хордтой æрмæст бинонтæ. Стджытæн нæ уыд сæттыны бар. Уый фæстæ стджытæ, сыкъатæ, сæфтджытæ, хуылфыдзауматæй хæргæ чи нæ уыд, уыдон, хылы-мылы туг иууылдæр тыхтой цармы æмæ сæ ныгæдтой дард цæхæрадоны къуымы. Уыцы æгъдау хуынд «уæзæвæрд».

56. Сылгоймагæн йæ гуырды куына цардысты, уæд ивта йæ æвгъæддон. Фылдæр хатт бынат куырды ахæм сылгоймагæй, йæ цот дзæбæх кæмæн уыдысты.

57. Цæмæй сылгоймагæн йæ ноггуырды цæрæццæг уа, уый тыххæй арынмæ цыд йæ цæгатмæ.

58. Ноггуырды цæмæй цæринаг фæуа, уый тыххæй, куы райгуыра, уæд ыл акæн авд гæбазæй хуыд хæдон. Уыцы хæдон хуыд æрцыд, сывæллæттæ æнæнизæй кæмæн рæзынц, ахæм авд сылгоймагæй ист гæппæлтæй.

59. Йæ зæнæг кæмæн нæ цæрынц, уыцы сылгоймаг хъуамæ ахиза, фыццæг хатт цы хъуг ныззæд, уый сæрты.

60. Цы сылгоймагæн цот нæ цæры, уый ноггуырды фыццæг æхсыры хъуыртт раттынц кæнæ хæрæджы кæнæ хуыйы æхсырæй.

61. Сылгоймагæн йæ цот куынае фæцæрынц, уæд, ноггуырды цы авдæны бæттинаг сты, уым фыццаг бабæттынц хуыйы хыбыл.

62. Цæмæй фыдгæнæг тыхтæ сывæллоны уд ма айсой, уый тыххæй ноггуырдаен кодтой мæнг ингæн æмæ мæрдæгъдауттæ. Афтамæй сывæллон ирвæзт æцæг мæлæтæй.

63. Фыдгæнæг тыхтæ ноггуырдаæ æмхиц ваййынц. Цæмæй сайды фæуой, уый тыххæй сывæллоныл æвæрынц дыккаг ном, фылдæр хатт цæрагойы ном. Исты анауыр, зæрдæмæ тынг чи нæ цæуы, ахæм.

64. Ноггуырда сывæллон фыццаг хатт куы скауы, уæд ын йæ дзыхы ныттадзынц хæрæджы æхсыр, уымæн æмæ хæйрæджытæ хæрагæй тæрсгæ кæнынц.

65. Арæх йæ ноггуырдаæ кæмæн мардысты, уыцы сылгоймагæн йæ æмбайлаг тыхтой урс цикъайы гæбазы æмæ йæ ныгæдтой, раст цыма сывæллоны мард баныгæдтой. Уыцы хуызы сайдтой сау тыхты.

66. Сывæллон кæмæн нæ цард, уыцы сылгоймаг-иу куы ныййардта, уæд ын-иу æвгъæды бадæг ус йæ ноггуырды йæхи уæладарæсæй истæй мидæг атыхта, ома мæн у, зæгъгæ.

67. Сывæрджын сылгоймагæн йæ хуылфы цы гуыринаг ис, уый фыццаг хатт куы сызмæлы, уæд сывæллон ваййы, сылгоймаг фыццаг кæуыл ахъуыды кæны, уый хуызæн.

68. Æнхæлцау сылгоймаг хъуамæ йæхимæ иудадзыг дара гыццыл хæрынкъа: æфсæйнаг цыргъагæй хæйрæджытæ тæрсгæ кæнынц.

69. Сывæрджын сылгоймаг карчы хъуыдатт куы фехъуса, уæд хъуамæ сусæгæй зæгъа: «Дæуæн куыд æнцон у, æз дæр афтæ æнцонæй куыд ныййарон».

70. Цæмæй ноггуырда сывæллон æнæниз æмæ фидарæй рæзыдаид, уый тыххæй иу æвгъæды бадæг устытæй исчи æмбайлаг куы рацыд, уæд ын йемæ зæгæл тыхта æмæ йæ зæххы ныгæдта.

71. Цот кæнын-иу цы сылгоймаджы нал фæндыд, уый-иу йæ æмбайлаг æхгæд гуыдыримæ иумæ баныгæдта зæххы.

72. Ноггуырдаен-иу йæ бикъ куы бахус, уæд дзы-иу цы хус гæбаз ахауд, уый хæцъилы гæбазы батыхтой æмæ-иу æй бафснайдтой. Сывæллонæн-иу йæ гуыбын куы рыст, уæд-иу уыцы хус мурæй сабийы гуыбын даудтой, кæнæ та-иу æй æхсыры баудæстой æмæ æхсыр сабийæн лæвардтой.

73. Сывæллон-иу цы сылгоймагæн райгуырда, уый нымад уыд

чъизитыл æмæ йын цасдæр рæстæг бар нæ уыд арынгмæ, урсагмæ æвналын, донмæ, куыроймæ цæуын, нæ йын уыд бар къонамæ хæстæг цæуынæн.

74. Ноггуырды сывæллонмæ, дам, фыдгæнæг тыхтæ фæлæ-бурынæввонг ваййынц. Цæмæй йын ма батых кæной, уый тыххæй йæ хъæуы пирæны хуылфы æртæ хатты аласын.

75. Цæмæй ноггуырда æйрæджыты бон мацы уа, уый тыххæй-иу æвгæддонмæ фæдзырдтой Тутыры бон гуырдамæ: Тутырай æвзæргæнджытæ дардамæ лидзынц.

76. Ноггуырды сывæллоны фыццаг хатт доны куы надтой, уæд доны æппæрстой цæххы, æвзалыйы къæрттытæ, æфсæйнаджы гæбаз, ома ноггуырды кодта сыгъдæг.

77. Ноггуырды фыццаг хатт цы доны надтой, уым-иу бирæтæ раддæр атъыстой Сафайы рæхысы кæрон.

78. Сывæллоны цы доны ныннайынц, уый, адæмы къах кæдæм хæццæ кæны, уым нæ калдæуы.

79. Ноггуырды сывæллонæн фыццаг æхсыры хуыпп дардта цалдæр сывæллоны мад, бирæ æхсыр кæмæ уыд, ахæм, кæнæ та йын-иу æвгæдгæс ус йæ дзидзи йæ дзыхы атъыста.

80. Арыгон мадмæ-иу æхсыр куы нæ уыд, уæд-иу уыцы иу бон, мæй мадæлтæ цы арыгон сылгоймагимæ систы, уымæ сын фыхтой нартхоры ссадæй цымгæ æмæ йæ иу къусæй хордтой, уымæ дзырдтой афтæ: «Нæ дзидзи æмбис уæд, дæуæн хъуаг ма уæд, мæнæн хъуаг ма уæд».

81. Æммæйон арыгон ныййарджытæй-иу искæцымæ æхсыр куынае уыд, уæд-иу сын сæ дыууæйæн дæр зонаг устытæй исчи сæ цæстытæ бабаста, радтой сæм-иу зад, Уыцы иу рæстæг сын сæ цæстыты бæстытæ хæлдтой. Уыдон зад калдтой кæрæдзиуыл æмæ дзырдтой: «Дæ дзидзи — дæхи, мæ дзидзи — мæхи, бархъомыс мæм мауал бадар».

82. Æммæйон арыгон ныййарджытæй хуыскъ дзидзи исчи куы уыд, уæд-иу искæйы æххуысæй сæмбæлдысты цæугæдоны раз. Кæрæдзиуыл-иу калдтой дон, зад æмæ-иу дзырдтой афтæ: «Мачи нæ бахтыгдарæд нæ кæрæдзийы».

83. Арыгон ныййарæгæн цæмæй йе 'хсыр ма фесæфтаид, уый тыххæй йæ риуы дардта æнгуырстан.

84. Ноггуырды сывæллонмæ 3–4 мæйы кæсыны бар нæ уыд искæмæн — фæцæстыйæ тæссаг уыд.

85. Гыццыл сывæллон цы агъуысты уыд, уым æхсæв-бонмæ сыгъд арт, кæнæ та цырагъ.

86. Мады Майрæмы дзуарæй фæстæмæ здæхгæйæ йæм чтылдым здахын нæ фæтчы, хъуамæ сылгоймаг ацæуа йе 'ргом дзуармæ куыд уа, афтæмæй.

87. Сылгоймагæн Мады Майрæмы дзуары бынмæ цæуын æмбæлы майрæмбоны, уымæ ронбастыл куыд нæ уа, стæй бæгъæввадæй.

88. Иуæй-иу рæтты лæппутæ Мады Майрæмы дзуармæ кувæг цыдысты майрæмбоны, уæд сылгоймæгтæм дзуар дзæбæх цæстæй каст æмæ сын лæппутæ гуырды.

89. Ноггуырды сывæллоны авдæны баста, бирæ цот кæмæн уыд, ахæм ус.

90. Ног авдæны сывæллон бабæттыны размæ бабæттындæгды. Ома сывæллоны удмæ исты дæлимон кæд хъуыза, уæд гæддзыйы удтæй куыд айса (гæды, дам, æвдудон у), сывæллон та дзæбæх уыдзæн.

91. Авдæнмæ æбæрæг тыхтæ куыд нæ уæндой, уый тыххæй йын йæ гæбынайы бын æвæрдтой кард, хæстгард.

92. Афтид авдæн узын нæ фæтчы: уыцы рæстæг, дам, дзы хайрæг йæ сывæллон абæтты.

93. Сывæллон авдæны æвæрын æмбæлы æрмæст рахизæрдыгæй.

94. Авдæн къахæй уызын нæ фæтчы.

95. Ноггуырды цы хæдзары уыд, уыдон хурныгуылды фæстæ зынг нæ лæвæрдтой.

96. Ноггуырды авдæны раз æхсæв æвæрдтой æртыскæн — уæд æм хайрæг хæстæг бацæуын нæ уæндыд.

97. Æнæдæндаг сывæллон кæмæ уыд, уыдон æхсæв къæсæрыл æвæрдтой фæрæт.

98. Ноггуырды сывæллоны царды фыццаг хатт арв куы фæнæры, уæд ын йæ дзыхы исты æфсæйнаг акæнынц æмæ фæзæгъынц: «Ацы æфсæйнаг куыд фидар у, ды дæр афтæ фидар у».

99. Авдæны хъæдыл бæттындæг Тutyры бон конд æфсæйнаг цæгтæ.

100. Ноггуырды сывæллон хурныгуылды æддæмæ ничи хаста, кæд æмæ-иу æй æнæхæстæ нæ уыд, уæд та йын йæ хъæццулы æвæрдтой кард, дзулы къæбæр æмæ æвзалыйы къæртт.

101. Хæдзары сывæллон куы райгуыры, уæд æй цæмæй Бынатыхицау æхсызгонæй йæ бынæттонтыл банымайа, уый тыххæй акæнынц æртæ чырийы.

102. Ноггуырды цы хæдзары уыд, уырдаем-иу хъæргæнæг куы бахоста æмæ-иу куы ацыд, уæд ын йæ фæстæ калдтой доны къус æмæ-иу сывæллонмæ цыргъагæй бавнæлдтой: «Ды ацы æфсæйнагæй фидардæр».

103. Мард уæлмæрдмæ куы фæхæссынц, уæд фынаы сывæллоны авдæнæй сисынц, кæнæ та авдæн сисынц, зæххыл куыд нæ æндзæва, афтæ. Уæд саби къахæй афойнадыл ауайдзæн, стæй уæнргог уыдзæн.

104. «Бадæнты» рæстæг сывæллæтты æнæ хистæртæ хæдзары уадзæн нæй, кæннод сæм мæрдтæ æвзидгæ кæнынц.

105. Ноггуырды сывæллоныл ног марды ном не 'варынц, уæд арæх кæны рынчынтæ.

106. Сывæллонаен йе 'вгъæддон дзыккутæ афойнадыл æлвыд куына æрцауынц, уæд дзы цæст хизаг у.

107. Сывæллонмæ «хæйрæг» дзурын нæ фæтчы.

108. Сывæллоныл афæдз куы рацауы, уæд ын скæнынц гуыл, стæй йын зæххыл æрæварынц алы дзауматæ, хъазæнтæ. Фыццаг цы сиса, уымæй йын бæрæг кæнынц йæ фидæны дæсныад, цард.

109. Сывæллон æрæгмæ куы сдзура, уæд æй бакæнынц скъæтмæ, йæ хъуырыл ын бафтауынц бæттæн. Бабæттынц æй фосбæттæн хъæдыл, рог цæф æй æркæнынц фостæрæн уисæй æмæ фæзæгъынц: «Кæд фос дæ, уæд ныууас, кæд адæймаг дæ, уæд сдзур».

110. Сывæллон æрæгмæ куы райдайы дзурын, уæд ын кодтой «фæлдисинаг»: дыууæ чъирийы, карк. Уыдон хастой, сывæллон кæм райгуырды, уырдаем æмæ-иу уыцы бынаты хицауæн загътой: бар æм мауал дар.

111. Саби къахæй æрæгмæ куы цауы, уæд æй слæууын кæнынц æмæ йын йæ дыууæ къахы астæу фæрæтæй рог цæф æркæнынц: «Дæ къæхтæ дын цы бæттæнтæ бабастой, уыдон лыг æрцауæнт».

112. Саби фыццаг къахдзæф куы акæны, уæд ын йæ къæхты 'хсæн атулынц хыссæйы тымбыл.

113. Саби фыццаг къахдзæфтæ куы акæны, уæд ын йæ алфамбылай кардæй зиллакк æркæнынц, æмæ саби кæм æрхауд, уым айк асæттынц: уд уды бæсты.

114. Гыццыл чызджы сæрыхъуынтæ куы алвынынц, уæд сæ стыр цæугæдоны бакалынц æмæ фæзæгъынц: «Ацы доны цыдау тагъд цы рæзой, даргъ цы уой йæ дзыккутæ».

115. Чызг-сывæллонæн йæ дыууæ æрфыджы астæу фындзы хъалы тугдадзин цъæхæй куы фæзыны, уæд йæ фæстæ лæппу фæгуыры.

116. Æнæдæндаг сывæллоны айдæнмæ æвдисын нæ фæтчы — йæхицæй тæрсы.

117. Сау гæды хæдзары куы уа, уæд изæрыгон æнæдæндаг сывæллон иунæгæй фæуадзæн ис. Хæйрæджытæ сау гæдыйæ нæ уæндынц.

118. Гыццыл сывæллоны дзаумæттæ æхсæв æддейы уадзæн нæй — хæйрæджытæ сæ хъазынц.

119. Сывæллонæн цæмæй дæ цæстæй мацы уа, уый тыххæй йын йæ русыл дæндагæй фæхæц, куыд скæуа, афтæ.

120. Сывæллон æхсæв куынæ фынаг кæна, уæд ын цæхх йе 'взагыл адар æмæ йæ арты бакал.

121. Мад цæмæй йæ сывæллоны ма фæцæсты кæна, уый тыххæй хъуамæ йе 'взаг йæ дæндæгтæй афтæ алхъива æмæ йын куыд фæрисса æмæ сывæллоныл батутæ кæнæд.

122. Цæмæй сывæллон цæсты ма кæна, уый тыххæй йыл хъæуы батутæ кæнын æмæ зæгъын: «Тфу, тфу, ма цæстæй дын мацы уæд».

123. Цæмæй сывæллон æхсæв сабыр хуысса, уый тыххæй йын йæ авдæны алфамбылай хъæуы цыргъагæй зиллакк æркæнын æмæ зæгъын: «Фыдгæнæджы тых ацы хаххыл саст».

124. Цæмæй цæстыгæнаг сывæллон сабыр хуысса, йæ цæстдзыд ист æрцæуа, уый тыххæй йын хуыссыны агъоммæ йæ цæсгом ныхс къустæ хсæнты æмæ йын æй ныссæрф дæ фæдджиты зыгъуымæй.

125. Сывæллонæн йæ сæры бæстастæу цал зиллаччы уа, уал хатты хъуыддаг кæндзæн.

126. Хъæбысы даргæ сывæллонæн йæ ныхтæ кæнын хъæуы дæндагæй, хæсгардæй йын сæ куы кæнай, уæд давгæ кæндзæн.

127. Цæмæй сывæллон коммæгæс уа, уый тыххæй йын мад йæ доны хуыппæй æртæ æртагы ратты.

128. Гыццыл сывæллонæн йæ сыдзæн куы пъатæ кæнай, уæд стырæй тæргайгæнаг уыздæн.

129. Гыццыл сывæллонæн йæ къæбутыл йæ астæухъæд сæримæ кæм баиу ваййы, уым дзыхъхъ куы уа, уæд рæдау уыздæн, кæд къуыбыр уа, уæд та — чъынды.

130. Ноггуырды галиу къухыл бæттынц сырх æндах, уый цæстыгæнæджы тых исы йæхимæ.

131. Цæстыгæнаг сывæллонæн йæ хъуырыл бафтау арсы дзæмбы æмæ цæстыгæнаджы тых ууыл сæтдзæн.

132. Цæстыгæнаджы хъуырыл ауындзынц Тутыры боны конд æфсæйнаджы хафæнтæ сæрачы хуыдæй.

133. Авдæн дыууæйæ иумæ узæн нæй — сывæллон тагъд амæлдзæн.

134. Сывæллон куы райгуыры æмæ фæйнагфарс куы вæййы, уæд æвæстиатæй хъæуы бахойын хъæд кæнæ дур æмæ йæ уыдонæн зæгъын. Афæдзы дæргъы йæ хъуамæ адæм ма базоной, кæннод æрбамæлдзæн.

135. Афтид авдæны къухбæттæнтæ бæттын нæ фæтчы.

136. Гыццыл сывæллоныл дзаума зыгъуыммæ кæнæн нæй: исчи йæ ралгъитдзæн æмæ йыл æрцæудзæн.

137. Цæмæй гыццыл сывæллон ма фæцæстдзыд уа, уый тыххæй дзы дзурын хъæуы: «Ту, мæнæ цы фыдуынд у», «куыдзы къæбыла», «хуыйы хъыбыл», «маймули», «куыдзы ныв» æмæ а. д.

138. Сывæллоны сæрты хизæн нæй — нал сырæздзæн. Кæд исчи йæ сæрты ахызт, уæд фæстæмæ рахизæд, сывæллон та хъуамæ зæгъа: «Мæ рæзæнтæ мæхи».

139. Сывæллонæн йæ дæндаг куы рахауы фыццаг хатт, уæд æй мысты хуынчты ныппарæд æмæ зæгъæд: «Мыст дæуæн мæ æвзæр дæндаг, мæнæн та дæ фидар дæндаг».

140. Сывæллон хуыфæгæй хуыдуыг куы кæна, уæд мад æртæ сур чъирийы скæны, истæм сæ бабæтты æмæ сæ ахæссы æртæ фæндаджы астæумæ. Уым сæ ныууадзы ахæм дзырдтимæ: «Дæ хуыфджытæ иууылдæр ам баззайæнт».

141. Сывæллонæн йæ сæр куы рыст, уæд ын йæ æвгъæддон дзыккутæ цыппæрдигъон чысыл сæрак дзæкъулы хуыдтой, бæттæн-иу дзы аластой æмæ йын æй йæ сæрыл бастой. Сæрак дзæкъул хъуамæ уыдаид йæ къæбутыл.

142. Тарст сывæллоны æхсадтой къонайы рæхысы æхсæнтæй. Уæд иу нал тарст.

143. Сывæллонæн-иу йæ буар куы схæлмæгтæ, уæд æй кодтой, бæх баст кæм уыд, уырдаæм æмæ-иу æй уыцы ран аратул-батул кодтой.

144. Фаззæттæ куы райгуыры, уæд сæ дыууæйы амонд вæййы иуы, иннæ вæййы æнамонд — æнхъæлынц ирæттæ.

145. Фаззæтты райгуырд фыццаг зæгъын хъæуы бæласæн йæ фарс бахойгæйæ: «Уымæн райгуырд фаззæттæ».

146. Чызг ләппуйы худ нә фәкәны, кәннод йә дзыккутә әвзийгә кәнынц.

147. Сывәллоныл цалынмә әртә азы сәххәст уа, уәдмә адәмыл нымад нә цыд әмә-иу куы амард, уәд әй уәлмәрды дәр нә ныгәдтой, стәй йын хистытә нә кодтой.

148. Гыццыл ләппуйыл-иу әртә азы куы сәххәст, уәд ын кодтой «цәуәггаг» ома фыстой әхсәнадмә бацәуәггаг. Йә сәр ын кодтой уәлтән даст, кодтой йыл ног дарәс сәрәй кьәхтәм, йә номыл ын кодтой чыритә, фыс-кусарт, бәгәны. Уымәй фәстәмә цыд нымад адәмыл.

149. Сывәлләттә мардмә уадзын не 'мбәлы, мард сәм әвзиддзән фәстәдәр.

150. Ногбоны сывәлләттә цы хәдзармә бацәуой, уый афәдзы дәргы әвзәрдзинадәй хызт уыздән.

151. Сывәллон фарнхәссаг у.

152. Сывәллон зынгәй куы хъаза, уәд әхсәв йә быны мизы.

153. Сывәллон әгәр дзаг кьусәй куы нуаза, уәд хауаг уыздән, ома фәкәлаг.

154. Уәлартәй чи фәхәры, уыцы сывәллонән йә былтә хәлмәгтә фәкәнынц.

155. Суртәгәнаг сывәллоныл-иу кусарты туг бакалдтой әмә-иу нал суртә кодта.

156. Кувәггагәй чызг нә аходы, әрмәст ләппу.

157. Кувәггагәй хәрәфырт нә аходы.

158. Ногбоны арты сарты чызджытә гәпп кәнынц, цәмәй хьуццытән сыл родтә гуыра.

159. Ногбоны хәдзармә фыццаг саулагъз ләппу куы бацәуа, уәд уыцы хәдзарән әгас аз хорз аз уыздән.

160. Рәзгә адәймаджы сарты исты дәттын не 'мбәлы — йә рәзынджытә йын айсзынә әмә нал сырәздзән.

161. Әнәдәндаг сывәллоны талынджы әддәмә хәссын не 'мбәлы. Хәйрәджытә, дам, ын батых кәндзысты әмә фәрынчын уыздән.

162. Сывәллоныл цалынмә дәндәгтә фәзына, уәдмә йын боныгон дәр әрвнәргәйә әдде уадзән нәй. Елиа йә цәхәр фәттәй хәйрәджыты расур-басур фәкәны әмә размә-зәвәтджынтән фырадәргәй сә сәр сә кой свәййы — се 'мбәхсән бынәттәй дәр лидзәг фәвәййынц. Ахәм рәстәг уәлдәф хәрәм тыхәй йедзаг вәййы.

163. Сывæллоны дзаумæттæ куы цæхсай, уæд сæ схус кæныны тыххæй æхсæвыгон æдде ауындзын нæ фæтчы, стæй сын æдде хусæй уадзæн дæр нæй. Хæйрæджытæ, дам, сыл сæ тæваг ныууадзынц, æмæ ахæм ногæхсад дзаума сабитыл куы скæнай, уæд æхсæв рæстмæ нал фæфынæй кæны, хæринаг нал фæхæры.

164. Дзуарæй рынчын хæдзары куы уа, уæд нæ фæтчы хуыйы фыд, карчы дзидза, нозт хæдзармæ хæссын.

165. Сывæллон дзуарæй рынчын куы уа, уæд уыцы хæдзары æвзæр дзыхæй дзурын нæ фæтчы.

166. Дзуарæй рынчын сывæллоны раз нæй къуымбилы куыст кæнæн, дзаумæттæ æхсæн, хуыйæн.

167. Дзуарæй рынчын сывæллон хæдзары куы уа, уæд уым нæй дзидза, айк фыцæн.

168. Дзидзидай сывæллон фынайна худгæ куы фæкæны, уæд æй зæдтæ фæрæвдауынц, кæугæ куы фæкæны, уæд та йын йæ мады хæйрæджытæ фæцæйхæссынц.

169. Лæппу цы лæгæн райгуыры, уымæн йæ хъустæ фæивазынц, цæмæй ма йын ноджыдæр лæппу райгуыра.

170. Сывæллæттæ кæм уа, уыцы хæдзармæ цæссыгæйдзаг цæсгомимæ цæуын нæ фæтчы.

171. Мад йæ сывæллоны куы æлгъиты, уæд йæ дзидзитæ «æлло» фæкæнынц.

172. Сывæллон дæллоз æргуыбыр кæнгæйна йæ сагæхтæй фæстæмæ куы кæса, уæд рæзгæ кæны.

173. Сывæллон куы ныджджих вæййы, уæд æм дзурæн нæй — рæзгæ фæкæны.

174. Лæппу-сывæллонæн йе 'рфгуытæ кæрæдзимæ æввахс куы уой, уæд, дам, искæд бон хæстæг ранæй ус хæсдзæн, чызгæн æввахс куы уой, уæд уый чындзы æввахс ранмæ цæудзæн.

175. Чындз къæсарыл арæх куы бада, уæд ын чызджытæ гуырзæн.

176. Кæд æнхъæлцау сылгоймаг йæ галиу къах размæ хæссы, уæд ын гуырзæн лæппу, кæд рахиз къах, уæд та чызг.

177. Кæд сывæрджын сылгоймаг бадгæйна йæ галиу къах размæ кæны, уæд ын лæппу гуырзæн, кæд рахиз къах, уæд — чызг.

178. Лæппу йæ мады хуызæн куы уа, чызг йæ фыды хуызæн, уæд амондджын уыдзысты.

179. Ноггуыр дзыккуджын куы уа, уæд, дам, исджын уыдзæн.

180. Ноггуыр д сывæллон æнафоны тагъд рæз куы хæсса, уæд бирæ нæ цæры.

181. Сывæллоны авдæнæй исгæйæ йæ чылдым дæхирдæм ма здах, сывæллон уæд хивæнд æмæ æгоммæгæс кæны.

182. Гыццыл сывæллон зæххы куы бада, уæд йæ разы мæрзæн нæй — æрæгмæ ауайдзæн къахæй.

183. Ноггуыр д сывæллонмæ фыццаг хатт кæстгæйæ хъæуы ныппарын мысайнаг.

184. Йæ дæндæгты 'хсæнты гæлиртæ цы сывæллонæн вæййы, уый рæдау вæййы.

185. Зæнæджы кæстæрма лæвæрд цæуы дзæбæх кæныны бар, ома йæ ту æххуыс фæкæны.

186. Хуыцаубоны гуыр д Хуыцауы уарзон гуыр д у.

187. Æнхæлцауæн йæ арын афон бæлвырд дзурын не 'мбæлы — æнæзæгъинагтæ йын батых кæндзысты.

188. Дзуарæй рынчын сывæллон хæдзары куы вæййы, уæд йæ мад æмæ фыд иу хуыссæны нал фæхуыссынц, дзуар, дам, фæтæрк кæндзæн, æмæ сывæллон амæлдзæн.

189. Лæппу райгуырыны бар, дам, Мады Майрæммæ лæвæрд вæййы.

190. Искæмæн-иу йæ цæсгомыл кæнæ буарыл стъæлф хъуынтимæ кæмæн уыд, уымæй дзырдтой: «Сывæллоны мад гуыбынджынæй къуымбил адафта».

191. Ас лæг æмæ усæн цы сывæллон райгуыры, уый вæййы рæсугъд, æрмæст нæуæндаг.

192. Йæ къæхтæ размæ, афтæмæй цы сывæллон райгуыры, уымæ лæвæрд вæййы цыдæр æрдзон тыхтæ.

193. Сылгоймаг куы бауæззау уа, уæд æй хъуамæ райдианты сусæг дара.

194. Сывæллæтты мадæн майрæмбоны нæ фæтчы хуыйын, æхсын, къуымбилы куыст кæнын — йæ сывæллæттæн нымд кæна хъуамæ.

195. Æнхæлцау сылгоймаг сайгæ куы кæна, уæд йæ гуырдыл вæййы стъæлфытæ.

196. Йæ фыды мæлæты фæстæ цы сывæллон райгуыр д, уымæ лæвæрд вæййы искай дзæбæх кæныны тых.

197. Æнхæлцау сылгоймагæн йæ рахиз дзидзи галиуæй стырдæр куы уа, уæд ын гуыр дзæн лæппу.

198. Сывæллон куы райгуыры, уæд æрбатæхынц бæлæтты

хуызы нывгæнджытæ æмæ йын йæ цард куыд цæудзæн æмæ куыд фæуыдзæн, уыцы тæрхон скæнынц.

199. Зæнæджы хистæр кæнæ кæстæры ту ваййы æвдадзы хос, исы цæсты.

200. Уалдзæджы кæнæ фæззæджы цъиутæ хъарм бæстæм куы тæхынц кæнæ куы здæхынц, уыцы рæстæджы дзидзийæ цы сывæллоны баиртасынц, уый æрхæцмæ ницæмæ фæлæууы.

201. Сывæллон йæ мады хуылфæй агъуды куы райгуыры, уæд уæлдай амонджындæр æмæ æнтыстджындæр ваййы..

202. Ирон лæджы хæдзары лæппу куы райгуыры, уæд ын лæгтæ бахæссынц топпы нæмгуытæ, цæмæй æхсарджын æмæ лæджыхæдджын уа.

203. Мад йе 'нгуылдз сахоры алайæ, сывæллоны цæстомыл дзы цалдæр хаххы æркæны æмæ фæзæгъы: «Уæларт Сафа, де уазæг, дæ фæдзæхст уæд!» Уый адыл æй Сафа æмæ зæнæджы бардуаг, райдайынц хъахъхъæнын.

204. Сывæллонджын æмæ æнæфæразгæ сылгоймæгтæн кувинæгтæм æвналын нæ фæтчы.

Уыдзæн ма

ХОРЗ РАКÆНЫН — РÆСТÆДЖЫ ДОМÆН

Æгъдæуттæ нæ фыдæлтæ æрымысыдысты адæмы хорздзинадæн. Абон уыцы хорздзинад сабыргай сæфын байдыдта, æмæ нæм фæзындис, адæмæн æрмæст фыдбылызы хос чи у, ахæм хъуыддæгтæ. Уый аххосæй хъæздгуытæ ноджы хъæздыгдæр кæнын райдыдтой, мæгуыртæ та — мæгуырдæр. Дзыллæйы фылдæр хай бахауди уæззау æгъдæутты æфсондзы бын. Ацы уавæр знон кæнæ абон нæ равзæрди, фæлæ ивгъуыд æнусы фæндзайæм азты. Æгъдæуттæн сæ мидис цæхгæр аивта: кæд раздæр адæмы пайдайæн уыдысты, уæд сын ныр та зианы хос систы. Рæдыд раст кæнинаг у: не 'гъдæутты сыгъдæгдзинадыл аудгæйæ, раздахын хъæуы хæрзæгъдау. Хъуамæ мæгуыр, æвæрæз адæймаг йе 'хцайы муртæ мауал хардз кæна хъæздыджы цины æмæ зианы, хъæздыг та мæгуыры муртæ мауал иса. Мæгуыр лæг, æгъдауы сæр хъуыды кæнгæйæ, йæ рæстаг капечытæ хъæздыгæн кæй хæссы, уый нын кады хос нæу.

Нæ фыдæлтæ кæд æнахуыргонд уыдысты, тыхст æмæ уырыд уавæрты цардысты, уæддæр нырыккон фæлтæрæй хуыздæр æмбæрстой хъуыддæгтæ. Уыдон мæгуырты хардз кæнын нæ уагътой. Уый нæ, фæлæ ма сын æххуыс дæр кодтой. Сидзæртæ, сидзæргæстæ, сабитæ, зæрæдтæ сæ рох никуы уыдысты. Уæды заман чи, цы æмæ цас радта, уый нæ нымадтой, худинаг сæм касти, номхыгъдтæ дæр нæ арæзтой. Ахæм мадзæлттæ-иу ссардтой, мæгуыр зæрдæхудтæй куыннæ баззайа. Зæгъæм, зæронд лæг йæ капеччы муртæ дæтты хъæздыг зианджынтæн. Уæд-иу æхца æмбырдгæнæг раарфæ кодта лæгæн, фæлæ дзы æхца нæ иста. Уый уыди фæтк, æхсæнадон уаг. Адæммæ афтæ растдæр каст æмæ уыцы æгъдау домдтой алкæмæй дæр. Кавказы иуæй-иу адæмтæ абоны онг дæр бахъахъхъæдтой уыцы фæтк: номхыгъдтæ нæ аразынц. Мах дæр уыцы уаг куы раздахиккам, уæд-иу мæгуыртæ сæ æфстайуаг капеччытæ нæ хардз кæниккой

хъæздгуыты цины кæнæ зианы. Йæ раздахын та нæ бон у. Куыд, цы хуызы, уый та нæ культурæ, нæ психологи, нæ уды æмæ нæ зонды хъаруйæ аразгæ у.

Абоны тыхст рæстæджы ахæм фыдвæтк ныффидар, æмæ магуыр лæгæн цины кæнæ зианы хъуыддагмæ æнæ 'хца цæуæн нæй, æхца та йæм нæ ваййы. Адæймаг зианмæ куы бацæуа, уæд æм хæдзармæ бахизæны æнхъæлмæ фæкæсынц номхыгъды бæзджын тетрадимæ. Уый бирæты зæрдæмæ нæ цæуы, фæлæ фæткæварды ныхмæ сдзурын сæ бон нæу, уымæн æмæ хæдзары хицауы зæрдæхудтæй тæрсынц, нæ уæндынц «æгъдау» фехалын. Фылдæр адæм уыцы æгъдæуттæ хорз æнхъæлынц, сахуыр сыл сты æмæ сæ сæхи фыдбылызæн кæнынц.

Æвæстиатæй саразын хъæуы афтæ, цæмæй нæ дзыллæ бамбарой, нæ царды бирæ митæ ивинаг кæй сты. Ермæст уыцы хабар хъуамæ алчи дæр йæ зæрдæмæ арф айса, баууæнда йыл. Хъуамæ нæ хуыздæр æгъдæуттæ парахат кæнæм æмæ не 'хсæнады ныфс бауадзæм. Уадз, алчи дæр нæ бамбара, банкъара, нæ абоны цард, алы адæймаджы уавæр дæр æмæ скæна бæлвырд хатдзæгтæ. Цард ивгæ цæуы, ахæм у йæ миниуæг. Мах дæр хъуамæ хуыздæрмæ тырнæм, нæ авналæнтæ хынцæм. Æмæ ма зæрдæ дарын, ацы сагъæссаг хъуыддагыл кæй бакусдзысты бæрнондæр æмæ активондæр æхсæнадон архайджытæ — республикайы сæргълаууæг æмæ йе 'мкусджытæй куырыхон хистæрты онг.

Ацы ныхас уымæн кæнын æмæ ныронг фаг критикон цæстæнгас нæ уыди нæ национ культурæмæ, цардыуагмæ. Æнæ критикон цæстæнгасæй та размæ цæуæн нæй.

Абон нæм парахат у ахæм хъуыды: цас фылдæр адæм æрæмбырд уа ма зиан кæнæ ма цинмæ, уыйас æхца дæр фылдæр æрæмбырд уыздæн. Æхца куыд фылдæр уа, афтæ та æгъдæутты арæнтæ дæр уæрæхдæр кæнынц. Фынг кæд хъæздыгдæр уа, уæд дзы хæрд æмæ нозт дæр фылдæр ис: искæй хардзæй хорз бахæрын æмæ баназын чи уарзы, уыдонæн — цæттæ бæрæгбон!

Стыр хъыгагæн, нæ цины æмæ нæ зианы фынгтæ сæмхуызон сты. Хатгай афтæ дæр рауайы: исты хъуыддаг кæмæ ваййы, уый номхыгъдмæ æркæсы, æмæ дзы хæстæджытæй, зонгæтæй исчи къаддæр схардз кодта, уæд ыл йæ зæрдæ фæхуды. Иуахæмы иу хъæздыгæн йæ бинойнаг амард. Йæ магуыр сыхаг æртæ боны зæрдиагæй фæлæггад кодта, æхца та йæм нæ уыд æмæ

ницы радта. Уæд ын иу бон хъæздэг афтæ: «Кæм уыдтæ ды та, куынæ дæ федтон?» Ома номхыгъды фыст куынæ дæ!

Ныры дуджы алкæмæн дæр æмæ алцæмæн дæр æхца у йæ сæр, йæ ном, йæ кад, йæ уынаффæгæнæг. Хуыцауæй разы, фæзынд ахæм хъæздгуйтæ, амалджын адæймагтæ, æмæ цыфæнды хъуыддаджы дæр нал уадзынц номхыгъдтæ аразын. Уый у хорз, раппæлинад фæзынд. Æрмæст æй нырма бирæтæ нæ фæзмынц æмæ сæрмагонд лæджы æд тетрад æрбадын кæнынц кæрты.

Мæ разы ис иу фыстæг. «Цалдæр азы размæ мæ чызг, æрыгон ахуыргæнæг, амард, — фыссы зæронд лæг. — Æз загътон: иунæг капекк дæр никæмай райсдзынæн, мæхи хъаруйæ йын кæнын æппæт æгъдæуттæ дæр. Мæ хæстæджытæ уый куы базыдтой, уæд мæ сдзурын дæр нал бауагътой, кой дæр, дам, æй мауал скæн».

Æндæр цау. Дыгуры районы цæрынхъуагæй амард амалджын бинонты мад. Хæдзары хицау, кадджын хистæр, йæ чызгмæ дзуры:

— Чызг, нæ бон у, æнæ искæй æххуысæй, нæхи хъарутæй марды æгъдæуттæ скæнын?

— Уый та куыд? — дзуапп радта чызг. — Адæмы зæрдæхудты цæмæн цæуыс? Адæмы хардз кæнын фæнды.

Уымæй æбуалгъдæр хабар ма цы уа! Мæгуырæн йæ фæстæг капекк йæ хъуырæй ралас — уый худинаг нæу!

Абоны царды стыр сагъæссаг у чындр æрхæссын, чызг раттын. Хæдзары хицау хонджытæ арвиты хуымæтæг зонгæтæм дæр, уымæн æмæ чындрæхсæвы æхца хъæуы. Æхца кæмæ нæ вæййы, уый æфстау райсы, чындрæхсæвы цы æрæмбырд уа, уыдонæй сæ бафиддзынæн, зæгъгæ. Ныр уæхæдæг хатдзæг скæнут: ахæм тыхмадзæлтты æххуысæй арæзт æгъдæуттæн нывыл рахонæн ис? Кæд дæ фадат нæ амоны, уæд цæмæн хъæуы утæппæт адæмы хонын!

Зианджын æгъдау раттыны охыл æппындæр ницæмауал фæкæсы, хæсты бацæуы æмæ æрцæуаг адæмы хорз фены. Ома, дам, хъуамæ хъаст мачи ахæсса. Стæй йæм цы æхца æрбафты, уымæй йæ хæстæ бафиды, йæхæдæг та афтидармæй аззайы.

Афтæ, гъе, чи фылдæр схардз кæна, зæгъгæ, нæ адæм ерысы бацæуынц. Хистытæ нæм куывдты хуызæн систы, уæлдайдæр дыууиссæдзæм бонтæ. Фынгмæ куы бакæсай, уæд æй нæ раиртасдзынæ, адæм цины фынгыл бадынц æви зианы.

Махмæ цæйбæрц фæлхæстæ скæнынц зианы хъуыддæгты,

махмæ цæйбæрц адæмы æрæмбырд чындæуы, уыйбæрц зæххы цъарыл иу адæмышатмæ дæр нæ фендзынæ. Ам фыццаджы-фыццаг аххосджын сты хъæздгуытæ æмæ бæрнон бынæтты кусджытæ: исты хъуыддаг сæм куы ваййы, уæд бæрц нал фæзониныц, уымæн æмæ сæм ис. Уыдонæй хъуамæ рох ма уайд: сæ алыварсты бирæ мæгуыртæ цæры, уымæ гæстæ хъуамæ сæхи уæздандæр дариккой.

Уæдæ цы бакæнын хъæуы, цæмæй нæ фыдбылызы уавæрæй фервæзæм, уый тыххæй? Иу хатт ма йæ зæгъын: раздахæм, нæ фыдæлтæм цины æмæ зианы хъуыддæгты цы æгъдæуттæ уыд, уыдон. Къух сисæм номхыгъдтæ аразыныл. Нæ сыхаг адæмтæм хорзæй цы ис, ууыл дæр былысчыл кæнын нæ хъæуы, истæмæйты сæ куы бафæзмæм, уæд уым æвзæрæй ницы ис.

Иу хъуыддаджы тыххæй ма мæ фæнды зæгъын. Уый хауы дзыллон информацийы фæрæзтæм. Уыдон сты хъæргæнæг дæр æмæ хонæг дæр: республикæйы æппæт дзыллæты дæр æрхоныныц. Æмæ кæд афтæ зæгъæм, бонзонгæдæрæй, хиуылхæцгæдæрæй кæнæм не 'гъдæуттæ, зæгъгæ, уæд дзыллон информацийы фæрæзтæ та уый ныхмæ кусынц.

«Стыр Ныхас» цы уынаффæтæ рахаста, уыдон ницæмæ дарынц. Ау телеуынан æмæ газеттæн сæ бон æнæ хъæргæнджыты æмæ тæфæрфæсгæнджыты æхцатæй кусын нæу!

Æгъдæуттæ хицæн бинонтæ сæхæдæг нæ фæкæнынц — æхсæнады фæфæзмьынц, ома, дам, иумайаг фæтк ахæм у, æмæ йæ махæн дæр æнæкæнгæ нæй. Уымæ гæстæ æвæстиатæй саразын хъæуы афтæ, цæмæй алыхуызон цæлуарзджытæ, арахъхъдзуангæнджытæ, не 'гъдæуттæ, нæ цард нын чи æгад-æнад кæны, уыдон уынаффæгæнæг ма уой. Хъуыддæгтæ хъуамæ сæхимæ райсой æмбаргæ, уæздан хистæртæ æмæ кæстæртæ. Хæстæг уадзын нæ хъæуы æнæсар «алцызонæг» сылгоймæгты, номхыгъдтæ фыссынмæ чи фæвæййы, ахæмты.

Цæмæй «Стыр Ныхас»-ы фæнд царды рацæуа, ныффидар уа, уый тыххæй бæлвырдæй зонын хъæуы адæмы хъуыды, не 'гъдæуттæм ногæй цы хæссынц Ирыстоны хистæртæ. Процессæн нæдæр тагъдæр кæнæн и, нæдæр уромæн — хъуамæ баргæ къахдзæфтæй цæуа йæ нысанмæ. Иуырдам дæр æмæ иннæрдæм дæр хæцын нæ хъæуы, талф-тулф митæй никуы ницы рауади, къуылымпыйы хос цы ваййынц, æндæр. Адæмы 'хсæн цы хорздзинадтæ райгуыры, уыдон сæ цæфыл уынын æмæ æмбарын

хъæуы. Хъуамæ рæстæгимæ æмдзу кæнæм, хынцæм уавæртæ. Хорз миниуджытæ куыд фæзынынц, цауд миниуджытæ дæр афтæ фæзынынц, æмæ сæм лæмбынæг кæсгæ у, хорзæн хъуамæ фæндаг дæттæм, æвзæр та æмгæрон ма уадзæм.

Хорз фæтк дæр фесæфы цыфæнды культурон æхсæнады дæр, ног структура йын куына уа, уæд. Уыцы структура та хъуамæ адæммæ куса иудадзыг. Афтæ куына уа, уæд нæ мидбынаты цоппай кæндзыстæм. Структурæйы (схонæм æй Координацион Центр) уæнгтæ хъуамæ уой республикæйы фыццаг лæгтæ, адæмы 'хсæн нымад чи у, кад кæмæн ис, ахæмтæ: паддзахадон хицаудзинады разамонджытæ, уæллаг къæпхæнæй бинаг къæпхæны онг цы бæрнон кусджытæ ис, уыдон, дзыллон информацийы фæрæзты сæргълæуджытæ, астæуккаг æмæ уæлдæр ахуыргæнæндæтты ректортæ, культурæйы, ахуырады, æнæниздинад хъахъхъæныны, мидхъуыддæгты, фæллойы æмæ социалон рæзты министрæ, ахуыргæндтæ, дины кусджытæ, республикæйы кадджындæр хистæртæ æмæ а.д. Республикæйы фыццаг лæгтæ хъуамæ фæзминаг уой æгъдæуттæ банывыл кæныны хъуыддаджы, цæмæй адæм дæр уыдонмæ гæсгæ рацаразой сæ уаг, сæ царды фæтк. Адæм иугæйттæй сæ ныфс нæ хæссынц уавæр раивынмæ. Кæд Координацион Центры Совет сарæхса, уæд нæ фæндтæ дзæгъæлы нæ фæуыдзысты. Амидингæнæг та хъуамæ уа «Стыр Ныхас».

Кадджындæр, нымаддæр лæгты схонæн ис «адæмы минæвæрттæ». Хъуамæ уыдон сæ хъус дарой æхсæнадмæ, бинонты цардмæ, æгъдæуттæм. Адæмы минæвæртты куыст та аразгæ уыдзæни, «Стыр Ныхас»-æн районы, хъæуты цы хайæдтæ ис, уыдонæй, стæй бынæттон хиуынаффæйады сæргълæуджытæ æмæ Хистæрты советæй. Минæвæрттæм хъуамæ уа «Рекомендацитæ» — уым та алы фарстæн дæр уыдзæни дзуапп. «Рекомендацитыл» хъуамæ рагацау ныхас æрцæуа куыстуатты, хъæууон æмбырдты, стæй ирон адæмы сæрмагонд съезды. Ермæстдæр афтæмæй æрцæуæн ис иу фæндмæ. Уый фæстæ хъуамæ иумæйаг хъуыдытæ мыхуыргонд æрцæуой газетты, рауадзæм сæ хицæн чингуытæй иронау æмæ дыгурунау.

Фыццаг рæстæг ахæм адæймæгтæ дæр разындзæн, барæй кæнæ æнæбары «Стыр Ныхас»-ы «Рекомендацитæ» чи ницæмæ дара.

Цæмæй уыдоны фæнд нæ, фæлæ мах фæнд ацæуа, уый тыххæй сæ хъæуы раиуварс кæнын. Хъуамæ бамбарой: мах фарс

чи нæ уа, уыцы консерватортæн сæ цинмæ дæр æмæ сæ зианмæ дæр ничиуал цæудзæни. Ахæм уавæрты сæ куы сæвæрæм, уæд бар-æнæбары дæр æрсæтдзысты.

Загътон ма йæ: иннæ адæмтæм дæр хорзæй цы ис, уыдон национ æгъдæуттæм куы хæссæм, уæд нæ культурæ хъæздыгдæр кæндзæни, нæ сыхæгтимæ нæ ахастдзинæдтæ хуыздæр фæуыдзысты, кæрæдзи дзæбæхдæр æмбардзыстæм. Уый ныры рæстæджы иттæг ахсдзиаг хъуыддаг у.

Нæ бæстæйы уавæр йæхи бындуронæй æвдисы Уæрæсейы Президент В. Путины программæ «Тох магуырджинады ныхмæ»-йы. Программæ цæмæй царды рацæуа, адæмæн фарн æрхæсса, уый тыххæй мах, ирон-дыгурон адæм, не 'гъдæуттæм хъуамæ бæстон æркæсæм æмæ сæ банывыл кæнæм. Афтæ куынæ уа, уæд Президенты программæ царды зынтæй рацæудзæни. Цæмæй æххæстгонд æрцæуа, уый тыххæй хъуамæ нæ магуырты бахизæм цины æмæ зианы хæрдзтæ кæнынæй. Уый зын саразæн нæу, уымæн æмæ хæстæджытæ, сыхæгтæ, æмбæлттæ хорз зонынц, чи куыд цæры, уый. Ацы хъуыддаг къухы куы бафта, уæд уый фылдæр адæмы цардыл хорзырдæм фæзындзæни. Цины æмæ зианы хабæртты хъуамæ æххуыс кæной æрмæст бынтон хæстæджытæ æмæ лымæнтæ. Уæд номхыгъдтæ аразын дæр ницæмæнуал хъæудзæни, ды — мæнæн, æз та — дæуæн, ахæм хъуыдыгæнджытæ дæр нал уыдзæни, цинмæ æмæ зианмæ къаддæр адæм цæудзæни. Бонджынтæ æмæ хицæуттæ бирæ адæммæ нал æрвитдзысты. Раст мæ бамбарæнт: зианджыны фарсмæ балæууыны ныхмæ нæ дæн. Æз дзурын æмæ дзурдзынæн: æххуысхъуаг чи у, уымæн æххуыс кæнын хъæуы. Æрмæст уыцы хæс сæхимæ исæнт хæрз хæстæджытæ æмæ хæлæрттæ.

«ИРОН ГАЗЕТ» ФЫСТА

КОРРЕСПОНДЕНЦТÆ

Диссаг сты нæ хъæуы хъуыддæгтæ.

Æрæмбырд ваййынц 10 хæдзарæн лæгæй сходмæ, хъæуæн уынаффæтæ кæнынмæ. Искуы иу ауон ран æрбадынц тым-былæй, сцæттæ кæнынц сæхи хъусынмæ.

Хъæуыхицау — сæ паддзах — с' астæу æрлæууы, байдайы дзæнгæда цæгъдын хицæутты уынаффæты тыххæй.

Писыр бады иуфарсырдыгæй, пригæвæртæ фыссы, — цæй тыххæй, уый йæхæдæг зоны.

Æвзæрст лæгтæ фæллайын байдайынц; хицауы дзæгъæл ныхæстæ алы хатт дæр хъусынц. Иуæй-иутæ дзы æркув-æркув байдайынц, иннæтæн сæ хæдзары сагъæстæ сæ зæрдыл æрæфтынц, хъæуы хъуыддæгтæ ферох ваййынц.

Фæстагмæ хъæуыхицау аздæхы адæммæ æмæ цæ фæрсы: «Разы стут ацы хъуыддæгтæ се 'ппæтыл дæр?»

Хицауы ныхас арвы цæфы хуызæн кæмæн у, уыдон иукъордæй схъæр кæнынц: «Ай-гъай, стæм-стæм!» Иннæтæ дæр уыдон хъæрма æмхор-хор ныккæнынц: «Ай-гъай, разы стæм, разы стæм!»

Стæй сусæгæй кæрæдзийы фæрсын байдайынц: «Цæуыл разы стæм?»

Уыцы сахат цæрдæг писыр æрбадавы сæ размæ цæттæ пригæвæртæ иу фондз-æхсæз иумæ журналы фыстæй, æрфыс-сут цыл уæ къухтæ уыцы иу цоппайæ, зæгъгæ.

Уыдоны цы фыст ваййы, уый та ды равзар.

Афтæмæй, хуырым фосау æдылы ныхасмæ куы байхъусынц, уый фæстæ куы æрхыррытт кæнынц сæ къух, уæд уый фылдæр хатт фæвæййы сæрнизы хос, маст æмæ зианы хос..

Мæ ныхæстæ кæй нæ уырнынц, уый ацауæд Хъæдгæронмæ æмæ базонад: 1) Кæй фæндыди æмæ куыд лæвæрд уыди Куындыхаты ном-дзыд Бибойæн бузныгдзинады пригæвæр æмæ лæвар хъæуы æхцайæ 10 туманы. 2) Кæй зондæй конд уыди пригæвæр Хъæдгæроны

«æвзæргæнджытыл» æмæ чи зыдта уыцы «æвзæргæнджыты» номхыгъдæй?.. Бирæтæ дзы сæ фырттыл, се 'фсымæртыл æмæ бынтон раст æцагæлæттыл æрфыстой сæ къухтæ, стæй уый фæстæ дæс кодтой æмæ кæнынц ныры онг дæр: куыд бакодтам уый, рæстæй бирæ магуыртæ цæй тыххæй бадынц ахæстоны æмæ бынтон æнæхæдзæрттæ цæй тыххæй фестæ? 3) Кæй зондæй не 'рцыд пригæвæр лæвæрд, инæлар бар куы радта ахæстыты фæстæмæ рауадзынæн, уæд?

Æгас хъæуы ферох сæ фыццаг рæдыд æмæ та æмхор-хор ныккодтой иу лæджы фæстæ...

Стæй дыккаг бон алчидæр зылын байдыдта йæ хæстæджы æвджидæй рауадзыныл. Фæлæ бирæ æхцатимæ дæр сæ къухы не 'фтынц.

Ацы хъуыддæгтæ сты кæмæндæриддæр зæрдæмæ хæссынаг.

Лæг гуымыдза фыс нæу. Алкæуыл дæр сæр ис, æмæ ахъуыды кæуылдæриддæр æмбæлы. «Ныхас фыццаг аууилын хъæуы, стæй йæ уæд сдзурын...»

«Ирон газет», 1906, № 5

АРДАУЫНЦ НÆ...

Мæхъхъæлæй иукъорд хъахъхъæнæг лæджы цæры Уæлладжыры комы зымæгæй нырмæ. Цæй тыххæй æрвыст сты ирон адæмы æхсæнмæ мæхъхъæлæттæ, уый зын бамбарæн нæу... Уæрæсе ныртæккæ тынг змæст кæй у, уый чидæриддæр уыны. Алы адæм агуры йæхицæн хуыздæр цард, хуыздæр æгъдау, алчи архайы, цæмæй хицæуттæ адæмы бæрзæйыл мауал бадой, хынджылæг цæ мауал кæной... Хицæуттæн уыцы хъуыддæгтæ сæ зæрдæмæ нæ цæуынц, адæмы змæст цын æхсызгон нæу... Уыдон æмбарынц, адæм иумæ куы архайой, сæ дзырд иу куы уа, кæрæдзийæн ахъаз куы кæной, уæд хицæутты бон кæй ницыуал уыдзæн, сæ хъару саст кæй уыдзæн, уый.

Уымæ гæсгæ хицæуттæ архайынц адæмы кæрæдзийæ фæхицæныл, цæмæй иумæ ма кусой, пырх æмæ æдых уой... Хицæутты фыдмитæ афтæ сты, æмæ сæхицæн куы стæрсынц, сæ сæрæн хос куы нæуал фæзанынц, уæд адæмты кæрæдзиуыл ардауын байдайынц...

Афтæ бакодтой уыдон тæтæр æмæ сомыхæн. Кæрæдзиуыл цæ сардыдтой, æмæ дыууæ адæмы ныр дыккаг аз иу иннæйы цæгъды. Хицæуттæ та æдасæй сабыр сæхицæн цæрынц абон дæр, адæмæй цæ тас нæй...

Чысыл дыууæ сыхаджы куы фæсабыр вæййынц кæрæдзи

цæгъдынаёй, уæд та цæ хицæуттæ ног сардауынц, æмæ та уыдон дæр кæрæдзи сæрфын райдайынц...

Хицæуттæ айдагъ сомых æмæ тæтæры нæ сардыдтой. Уыдон уырысы сау адæмы ардыдтой дзуттытыл, горæттæ пырх кæнын æмæ дзуттæгты цæгъдын кодтой, студенттыл æмæ ахуыргонд адæмыл ардыдтой æнæмбаргæ адæмы...

Ацы хъуыддæгтæ иууылдæр хицæуттæ уый тыххæй кæнынц, цæмæй адæм кæрæдзимæ фæуой, сæ дзырд кæрæдзиуыл мауал бада, сæ цардæн ног æгъдæуттæ мауал агурой æмæ хицæутты сабыр ныууадзой.

Мах æмæ мæхъхъæлы дæр кæрæдзиуыл ардауыныл рагæй зылынц. Уæлладжыры коммæ дæр уый тыххæй сты мæхъхъæл æрвыст, цæмæй иры тыхсын кæной æмæ цæмæй фæхыл уой.

Хицæуттæ зонынц — уым исты фыдбылыз куы æрцæуа, уæд мæхъхъæл сæ туг кæй агурдзысты, уæд дыууæ адæмы кæрæдзийæ тудджын кæй суыдзысты æмæ сомых æмæ тæтæры митæ кæй райдайдзысты, уый...

Ныр Уæлладжыры комы (Мызурыбын) ирон кусджытæ æмæ мæхъхъæл фæхыл сты...

Загъд куы ацайдагъ уа, уæд, хицæуттæ рагæй цæмæ æнхъæлмæ кастысты, уый сæ цæстæй фендзысты: мæхъхъæл æмæ ир кæрæдзимæ фæуыдзысты...

Ас—бек

ХУССАРЫ ИРÆЙ

Нæхионтæ ныл куынæ ауæрдой, уæд ныл æцæгæлон адæм куыд бацауæрддзысты?..

Дзауæй Ручъы комы мидæмæ хохмæ бацыдысты ирон стразниктæ: Пилиты Васили, Джыгкаиты уриадник æмæ Гицо Бабайты.. Куыддæр уыцы лæгтæ схæццæ сты Едысы хъæумæ, афтæ мæгуыр адæмы уыгæрдæнтæй æртардтой (хохы хос кæрдын ныр райдыдтой) æмæ цыл ралæууыдысты гуыппытæ-мышъхъытæй, цæмæй бафидой 18 суарийы алы хæдзар дæр. «Нæхицæн та нард кусæрттаг тагъд æрбаргæвдут, фæстиат ма кæнут», — зæгъгæ, хъæр кæнын байдьдта Пилийы-фырт, æмæ йæм уæлдай чи дзырдта, уый рагъыл-иу ехс аскъæрдта...

Нæ хорз фæсивæд равдыстой сæ тых сæхи ирыл, равдыстой се стыр бар мæгуыр, стонг æмæ фæлладдзагъд адæмыл, равдыстой сæ сахъдзинад...

Уæууæй, уæууæй... Зæхх, адих у æмæ фæлтау дæ мидæг нызгæлæм удæгæстæй ахæм æнæгъдау царды бæсты...

Цы фæрæз цын уыдис мæгуыр тарст адæмæн?.. Се рæгътæ бадардтой, кусарт акодтой, 18-гай суаритæ бафыстой, Хуыцау зоны, цæй тыххæй. Фæрсын та чи уæндыди. Фæлæ цæ ууыл нæ ныууагътой: æрхæссын кодтой сæ бæхтæн хор, хос æмæ сын цæ калдтой сæ къæхты бынмæ æнæвгъау.

Афтæмæй хохы адæм ныр сæхæдæг сыдæй малынц. Сæ хуым-гæрдæн у октябры майы, нырма æфсиры уд нæма бацыдис. Едысæй Чъребама та ис 65 версты, æмæ уырдыгæй хоры 4—5 пути бæхы рагъыл сæварынц æмæ цæ афтæмæй тæрсгæ-ризгæйæ бахæссынц сæ мæгуыр стонг бинонтæм... Фыдæгъдау стразниктæ уыцы хор байстой æмæ йæ сæ бæхтæн фæкалдтой... Ноджы тыххæй цых-тытæ фæистой семæ хæссынаен, фæистой, хæцæнгæрзтæй кæй ссард-той, уыдон дæр: топпытæ, ливортæ. Æхца цын чи фыста 10—15 сомы, уыдонæн гæрзтæ фæстæмæ лæвардтой.

Едысæй куы ацыдысты, уæд тынгдæр номхæссæн фесты страз-никтæ Тыбылаты хъæуы. Æртæ 'хсæвы уым хъæуы хордтой: аргæв-дын кодтой сæхицæн æртæ кусерттаджы, сæ гæппытæн, сæ хъыл-липпытæн кæрон нæ уыди. Ехсы къæрццытæ та чи нымадта?..

Тыбылаты хъæуæй Ерманмæ ссыдысты æмæ уыдон дæр къуы-мы бахастой: рæуæды фыд цух ма уыдысты æмæ уый та уым бахордтой; иу дзырдæй, æгас приходы цын иу хъæу нал баззад æнæ бафхæрд... Афтæмæй, мæгуыр сæ бон, уыцы хъæутæ змæст рæстæджы сæхицæн сидзæрты бадт кодтой...

Кæд æрцæудзæн кæрон ацы æнаккаг царды æгъдауæн, кæд сулæфдзыстæм уæгъдæй, кæдмæ нæ хынджылæг кæндзысты хион уæд, æцæгæлон уæд?..

Къостайы ныхæстæ зæрдыл арæх лæууын байдыдтой: «Фесæф, фесæф, цард, сау лæппуимæ, тагъд дæлдзæх фæу ме 'намондимæ!..»

Бабайы-фырт Гицо нырыонг æвзаг хаста, нал дзы фæрæзтам, ныр та хъæуты нард кусерттагтыл домы, цыхтгур æмæ басылыхъ-дав зилы (йæ хордзенæй йын иу тинтычты басылыхъ сластой).

Худинаг, худинаг нæ кæмæндæриддæр, худинаг — ахæм фæсивæд кæмæ ис, æрдиаг — ахæм хъуыддæгтæ чи кæны, ахæм хъуыддæгты чи лæууы æмæ йæхионты чи нæ æвзары...

Хъазмæхæмæт

Чъреба

«Ирон газет», 1906, №6

АХУЫРГÆНÆГÆН ÆХХУЫСÆН

АЙЛАРТЫ Зарæ

МЕТОДИКОН АМЫНДТЫТÆ 5-ÆМ КЪЛАСЫ «ИРОН ЛИТЕРАТУРÆ»-ЙЫ ХРЕСТОМАТИЙЫ ЧИНЫГМÆ

Ацы методикон амындтыты ног къухфыст цæттæйæ лæууы иу азæй фылдæр. Йæ рауадзынæн гæнæнтæ нæма ис, уымæ гæстæ дзы автор журнал «Мах дуджы» уадзы цалдæр хайы æрыгон ахуыргæнджытæн æххуысæн. Уæлæмхасæн лæвæрд цæуы ирон литературæйы урочы конспекты хуызæг.

ХЕТАГКАТЫ КЪОСТА – ИРОН АДÆМОН ПОЭТ

I. Хæдзармæ куыст сбæрæг кæнын.

1. Радзурын, цы сты æмбисæндтæ æмæ уыци-уыцитæ, цавæр къордтыл дих кæнынц.

2. Бакæсын, ахуырдаутæ цы æмбисæндтæ æмæ уыци-уыцитæ бацæттæ кодтой, уыдон, сæ мидис сын равзарын, нывтæм гæстæ базонын уыци-уыциты дзуæппытæ.

3. Бакæсын, ахуырдаутæ æмбисæндтæм гæстæ цы цыбыр радзырдтæ бацæттæ кодтой, уыдон.

4. Ахуыргæнæджы хатдзæгтæ рацыд æрмæгæй: ирон адæмон дзургæ сфæлдыстады ахадындзинад нæ абоны царды.

II. Ног æрмæг.

1) У къласы программæйы Хетæгкаты Къостайы уацмыстæ ахуыр кæнынæн лæвæрд цæуы 6 сахаты: «Лæскъдзæрæн» — 3 сахаты, «А-лол-лай», «Мæгуыры зарæг», «Бирæгъ æмæ хърихъупп» — 3 сахаты, уымæй уæлдай предметты æхсæн бастдзинадæн — 1 сахат: ирон фольклорон зарджытæ авдæны тыххæй; И.А.Крыловы баснятæ. Фæсурокты кæсынæн лæвæрд цæуынц Къостайы баснятæ: «Халон æмæ рувас», «Булкъ æмæ мыд», «Хъазтæ», «Марходарæг». Уымæ гæстæ литературон аргъау «Лæскъдзæрæн» ахуыр кæныны размæ ахуыргæнæг аразы беседа (1 сахат): «Хетæгкаты Къоста — ирон адæмон

поэт». Ног æрмæг райдайын æмбæлы чысыл викторинайæ:
«Куыд зонын Хетæгкаты Къостайы цард æмæ сфæлдыстад».

1) Чи уыди Хетæгкаты Къоста? Кæм райгуырд, кæм амард æмæ кæм ныгæд ис?

2) Къостайы æмдзæвгæтæй цавæртæ зонут? Радзурут сæ æнæ чиныгмæ кæсгæйæ. Куыд хуыйны йæ ирон æмдзæвгæты чиныг?

3) Нæ республикайы Къостайы номыл цавæр зæрдылдарæн бынæттæ зонут? (Ахуыргæнæг æвдисы хуызджын къамтæ: Хетæгкаты Къостайы номыл парк Дзæуджыхъæуы, Хетæгкаты Къостайы номыл Цæгат Ирыстоны паддзахадон университет, Хетæгкаты Къостайы номыл Дзæуджыхъæуы 13-æм скъола, Къостайы уынг æмæ проспект Дзæуджыхъæуы; цыртдзæвæнтæ: нæ горæты парчы — фыццаг паддзахадон цыртдзæвæн Къостайæн, 1939-æм азы æвæрд, йæ скульптор Дзантиаты Алыксандр, 1959-æм азы Ирон театры цур æвæрд цыртдзæвæн, йæ скульптор Тауаситы Сослæнбег; Къостайы хæдзар-музейтæ Дзæуджыхъæуы Бутырины уынджы æмæ Нары; Къостайыхъæу Æрыдоны районы. Дарддæр ахуыргæнæг фæрсы, скъоладзаутæ ма цавæр зæрдылдарæн бынæттæ зонынц нæ республикайы, æндæр горæтты æмæ республикæты (Хъæрæсейы Лабæйы хъæу хæссы Къостайы ном, Стъараполы ис Къостайы номыл уынг æмæ музей æмæ а. д.). Ахуыргæнæг зæрдæ æвæры ахуырдаутæн, тагъд рæстæджы экскурсийы кæй ацæудзысты Къостайы зæрдылдарæн бынæттæм, уымæй.

4) Кæцæй ист сты ацы рæнхъытæ:

Рухсмæ æнæзивæг

Цомут æнгомæй!..

(«Балцы зарæг»)

Уазал у зымæг æддæ,

Махау дын хæдзар нæй!

(«Цъиу æмæ сывæллæттæ»)

Тæхуды, тæхуды,

Кæмæн ис дæ цард!

(«Дзывылдар»)

*Цæттæ дæ хызын дар,
Тагъд де скъоламæ уай!
(«Лæгау»)*

*Магусайæн — цæф,
Цырд лæппуйæн — кæф.
(«Кæмæн цы?»)*

*Æз фæхуысдзынæн изæрмæ
Уыцы бæмбæгыл...
(«Æрра фыййау»)*

Викторинаейы фæстæ ахуыргæнæг бафтаудзæн ахуырдауты дзуæшпытæм: Стъараполы Дзержинскийы номыл уынджы 105-æм хæдзары ис Къостайы музей. Фæстаг хатт ма Къоста ацы хæдзары уыд 1902 азы. Украинæйы горæт Очаковы иу уынг хæссы поэты ном. Къоста йæ дыккаг хасты рæстæг 1899 азы 26-æм июнæй 3-æм августмæ ам цы хæдзары цард, уый дæр ма лæууы.

5) Дарддæр ахуыргæнæг фæндзæмкъласонты зонгæ кæны Хетæгкаты Къостайы цард æмæ сфæлдыстадимæ, сæ кар сын хынцгæйæ. Пайда кæны Бекъойты Владимиры методикон чиныгæй: «Хетæгкаты Къостайы сфæлдыстад астæуккаг скъолайы» (Дзæуджыхъæу, «Ир», 1999), журналтæ «Мах дуг», «Ирæф», «Ногдзау», газеттæ «Рæстдзинад», «Северная Осетия» æмæ «Стыр Ныхас»-ы мыхуыргонд æрмæгæй, æрхæсдзæн дæнцæгтæ зындгонд адæмы мысинæгтæй, фысджыты уацмыстæй.

Ахуыргæнæг йæ раныхас дих кæны цалдæр хайыл: «Къостайы сабибонтæ», «Къостайы ахуыры азтæ», «Къоста — йæ адæмы уарзон хъæбул» æмæ æнд. Рагацау цæттæ кæны урокмæ чингуытæ æмæ нывты равдыст, газеттæ æмæ журналты мыхуыргонд æрмæг, поэты цард æмæ сфæлдыстадыл арæст фотоальбом.

1. Къостайы сабибонтæ.

Ахуыргæнæг æвдисы Нарыхъæуы къам (ныв) æмæ хъæрæй кæсы кæнæ дзуры Хуыгаты Сергейы æмдзæвгæ «Нарон æхсæв»:

*Уыцы æхсæв цæстыл уайы абонау, —
Наргомы фыддæр æхсæв нæ уыд.
Дзурынц: уæд дæлгæмттæ кодта Абана,
Поты фæзмæ лæст æмæ лæбырд.*

.....

Саби ниуы,мады хъæбыс агуры,
 Мады хъæбыс,цалымæ ма хъарм у.
 Мад цыма мæрдты уæзæгыл адгур уыд,
 Уыйау раздæхт сывæллоны хъæрма.

Дзурынц: саби мады къухы фенцади,
 Мадмæ йе 'нкъард сау цæстытæй касти.
 Мад йæ базыл рæмбынкъæдзæй фенцади
 Æмæ,æнæниз удау, растади.

Лæппуйыл йæ дыууæ цонджы 'рбатыхта,
 Стæй ныррызти басудзæг цырагъау.
 Арвæрттывдæй урспакъуы зæд ратахти,
 Ердойыл фæскъау-фæрчытæ ахауд.

.....
 Къухтæ риуыл — дзуарæвæрд, пылыстæгæй,
 Иу сæ 'рфынæй,иннæуыл æнцад.
 Чи уыд Иры номдзыддæр сылыстæг,
 Чи уыд Иры амонджындæр мад!

Уыцы ноггуырды уыд фидæны стыр поэт Хетæгкаты Къоста.Йæ мад Гуыбаты Марго та йæ фырты райгуырды фæстæ æрыгонæй ацыд мæрдтæм æмæ æнусон фынæй кæны Нарыхъæуы уæлмæрдты (ахуыргæнæг æвдисы Къостайы мады сурæт).

Къостайы фыд Леуан уыд милицæйы прапорщик, комы дзырддзæугæ лæг (ахуыргæнæг æвдисы Леуаны портрет). Дарддæр дзуры Къостайы сабибонты тыххæй:æрвыста сæ Нары йе схæссæг мад Чендземæ. Нары бацыд райдиан скъоламæ. Куыд дзурынц, афтæмæй гыццыл Къоста бирæ уарзта нывтæ кæнын æмæ-иу къæйдуртæ байдзаг кодта алыхуызон нывтæй. Фæлæ йæ фыд Леуаны тынг фæндыд, цæмæй Къоста суыдаид афицер.

Фæстæдæр Леуан йæ бинонтимæ æрцард Дзæуджыхъæуы, æмæ астадзыд Къоста ахуыр кæнын райдыдта прогимназы. Фæлæ хохæгтæ уæдмæ сфæнд кодтой сæ амонд бавзарын Хъубаны облæсты. Прапорщиктæ Хетæгкаты Леуан æмæ Гуыттыаты Мысырби (æвдисы сын сæ сурæттæ) рагацау сбæрæг кодтой облæсты фадæттæ цæрынæн æмæ равзæрстой Хъубаны доны рæбинаг былгæрæттæ. Мæнæ куыд фыссы уый тыххæй лабæйаг дохтыр Гиоты-Баскаты Клавдия газет «Рæстдзинад»-ы: «Базмæлыдысты Уæлхох Иры цæрджытæ. Лидзæг адæмæй

бирæтæ дзырдтой, зæгъгæ, æппæтæй уæззаудæр, тæригъæддагдæр хъуыддаг уыдис, къонайы рæхыстæ-иу куы истой, уæд. Къонайы рæхыс уыдис хæдзары кад, хæдзары намыс. Истой сæ нæлгоймæгтæ, сæ худтæ-иу къонайыл æрæвæрдтой, афтæмæй. Сылгоймæгтæ кастысты иуварсæй, сæ цæссыгтæ згъордтой сæ рустыл. 150 бинонтæй, 800 адæймагæй фылдæр, араст сты хуыздæр цард агурæг. Хъæуæн радтой ном Георгиевско-Осетинское, фæстæдæр ссис Хетæгкаты Къостайы хъæу». (Газет «Рæстдзинад», 2 сентябрь, 1989 аз).

2. Къостайы ахуыры азтæ. 1871 азæй 1881 азмæ Къоста ахуыр кодта Стъараполы гимназы. Ам паргом йе стыр поэтикон курдиат. Гимназистты арæзт изæрты каст йæхи фыст æмдзæвгæтæ, стæй А. С. Пушкины æмæ М. Ю. Лермонтовы, Н. А. Некрасовы æмæ И. А. Крыловы фыст уацмыстæ. Къостайы фыццаг æмдзæвгæтæй дыууæ – «Ус æмæ лæг», «Ног аз» (иронау фыстæй) æмæ радзырд «Зымæг» (уырыссагау фыстæй) рацыдысты гимназистты сфæлдыстадон æмбырдгонды.

Гимназы ахуыр кæнгæйæ Къоста уæлдай тынгдæр æргом аздæхта ныв кæнынмæ. Йæ ахуыргæнæг В. Смирнов арæх арæзта йæ ахуырдауты нывты равдыстæ. Къостайы нывтæ та арвыста Мæскуымæ Æппæтуæрæсейон равдыстмæ. Къостайы фыццаг нывтæй зындгонд сты цыппар: йæ фыды сурæт, тырыса цæргæсы нывимæ, ирон лæппу нымæтхуды æмæ хъæууон скъола. Зæрдæргъæвд лæппуйы В. Смирнов арвыста Петербурджы Аивæдты академимæ, æмæ Къоста стыр конкурсы фæуæлахиз (иу бынатмæ уыд æхсæз адæймаджы). Къоста зонгæ кодта стыр уырыссаг фысджыты сфæлдыстадимæ, дунейы номдзыд нывгæнджыты куыстытимæ, Эрмитажы хъæздыг хæзнатимæ.

3. Къоста — Дзæуджыхъæу. Ахуыргæнæг дарддæр дзуры Дзæуджыхъæуы Къостайы царды бонты тыххæй. Уыцы азты тыххæй зындгонд нывгæнæг Тугъанты Махарбег фыссы йæ мысинæгты: «Дзæуджыхъæу. Цæнгæт хидмæ хæстæг, Краснорядскы уынджы, Санаты Ибрагимы фатер. Ам царди Хетæгкаты Къоста, Бетъырбухæй куы ссыди, уæд. Мах — сывæллæттæ: æз, Ибрагимы дыууæ фырты æмæ чызг... Иуæй-иу хатт-иу нæ къухы бафтыди гом дуæрттыл йæ уатмæ бакæсын. Къулыл ауыгъдæй зынди «Кæуæг зæд». Дыккаг ныв та уыди «Сывæллæттæ — дурсæтджытæ». Къоста тынг бирæ уарзта

сывæллæттæ æмæ-иу арæх басидт йæхимæ — не 'ппæты кæстæр Бибимæ. Бибийæ сныв кодта, «Сывæллæттæ — дурсæтджыты» гомгуыбынæй цы гыццыл лæппу лæууы æмæ Арвыкомы фæндагыл цæуджытæм афтæ æдзынæгæй чи кæсы, уый. Ноджы Бибимæ иу æгъдау уыди: райсомæй-иу раджы йæ хуыссæнуатæй куы рагæпп кодта, уæд-иу ын афтид мидæггаг хæдоны Къостайы дуары рæзты æнæрбауайгæ нæ уыди. Ахæм сахат-иу ын алыхуызон адджинæгтæй йæ зæрдæ алхæдта, цæмæй фылдæр рæстæг йæ цуры баззаид, уый тыххæй. ...». Дарддæр ахуыргæнæг Махарбеджы ныхæстæй сныв кæндзæн Къостайы æддагбакаст: уый фылдæр хатт дардта бæгæныхуыз кæнæ та цъæх цухъха сау куырæтимæ. Йæ диссаджы сатæг-сау сæрыхъуынтæ фæсте зындысты худы бынæй. Асæй уыдис рæстæмбис адæймаг, наргæстæу æмæ фæтæн уæхскджын, гуырджын, æмæ йæ къæхты айт дæр уыдис рог,уæгъдибар...Стыр сау цæстытæ æдзухдæр зынгау æрттывтой... Адæм – хистæрæй, кæстæрæй — æмхуызон хæстæг ластой сæхи Къостамæ, уый се 'ппæтæн дæр уыдис æфсымæры хуызæн.

4. Къоста йæ адæмы уарзон хъæбул. Ахуыргæнæг зæгъы, Къоста ирон адæмæн кæй ссис сæ намысы тырыса, сæ сæрылхæцæг. 1891 азы стох кодта ирон чызджыты скъола фæстæмæ байгом кæныныл. Уый тыххæй Къостайы «Ирон фæндыр»-ы фыццаг редактор Байаты Гаппо афтæ фыста: «1890 азы Калакæй чырыстон дины хицæуттæй æрцыди ахæм дзырд: æрæхгæнут Дзæуджыхъæуы Иры чызджыты скъола. Фæсхохмæ йæ хæссинаг уыдысты. Ацы хæрам хъуыддаджы Калачы хицæуттæн иттæг æххуыс кодта Терчы зылды ног хицау Каханов. Стыр тохы бацыдысты Иры хуыздæр лæгтæ. Хицæутты раз дзурæг æмæ хъаст ныффыссæг уыди Къоста. Иу ахæм хъаст Синодмæ балæвардтой. Хорз дзуапп ссыди: «Скъола йæ бынаты хъуамæ баззайа». Иры цинæн кæрон нал уыди. Инæлар Каханов ахæм ныхкъуырд йæ сæрмæ не 'рхаста. Къостайы Терчы бæстæй, куыд ардауæг æмæ змæнтæджы, арвыста. Цард Лабæйы, Стъараполы. Йæ хъаст бахаста Сенатмæ. Фæстæдæр æй Сенат срæст кодта, æмæ Къостайæн йæ бон уыд Ирыстонмæ ссауын».

Дарддæр Байаты Гаппо фыссы, зæгъгæ, Къостайы «Ирон фæндыр» райхъал кодта æгас Иры, «дзыллæйы зæрдæты уидæгтæм бахъардтой йæ æгæрон сагъæсы æмæ мæты ныхæстæ. Ацы чиныгæй фидар бындур самадта Къоста ирон литературæйæн».

Ахуыргәнәг цыбыр скъуыддзæгтæ кæсы «Ирон фæндыр»-æй
(«сагъæсы æмæ мæты ныхæстæ»):

*Зындонай фыддæр нæ цæрæн..
Нал у ныр дæ фыд йæ сæрæн
Сау хæххон куыстæй..
Ахуысс, цæй!..*

(«А-лол-лай»)

*Артдзæсты кæрæтты,
Фæныкмæ æнгом
Бадынц сывæллæттæ, —
Чи бæгънæг, чи гом..
(«Сидзæргæс»)*

*Адæмæн сæ рæсугъд уæттæ
Хъармæй, райдзастæй лæууынц.
Махæн та нæ сывæллæттæ
Уазал лæгæтты кæуынц..
(«Мæгуыры зарæг»)*

Дарддæр ахуыргәнәг пайда кæны Гиоты-Баскаты Клавдияы мысинæгтæй: «Бирæ уарзта Къоста сывæллæтты. Йæ алыварсиу æртыгуыр сты. Къоста-иу сын аргъæуттæ кодта. Семæ-иу ацыд Хъубаны доны былмæ. Сабитæн-иу фæдзæхста: «Донмæ хæстæг ма цæут. Фыдуаг у. Аласдзæн уæ». Къоста-иу хъæуы куы фæзынд, уæд-иу сывæллæттæ хъæуы сæрæй бынмæ згъорынтæ систой, сæ цъæхснаг хъæлæстæй-иу хъусын кодтой: «Къоста æрцыди, нæхи Къоста». Поэты кадæн хъæубæстæ арæзтой хъазтизæртæ, алыхуызон спортивон хъæзтытæ, дугътæ. Ахæм изæрты-иу Къоста дæр архайдта. Тынг дæсны уыд зарынмæ. Иу ахæм хъазтизæры азарыд йæ «Сидзæргæс». Чи йæм хъуыста, уыдон сæ кæуын нæ урæдтой».

Уый фæстæ ахуыргәнәг дзуры Къостайы царды фæстаг азты тыххæй. Къоста 1900 азы рынчынаы ссыд Херсонæй Ирыстонмæ. Байаты Гаппо уыцы азты тыххæй фыста: «Низ йæ куыст кодта, фæлæ ма уæддæр Дзæуджыхъæуы, Ирыхъæуы, хæдзар самадта. Тыргътæй зындысты нæ хæхтæ æмæ быдыртæ. «Куы мæлон, уæд сæм ардыгæй салам арвитдзынæн», — дзырдта-иу худгæйæ». Ахуыргәнәг скъуыддзаг кæсы Хъодзаты Æхсары

уац æмæ æмдзæвгæйæ: «Сомихаг уынгыл скæсæнырдæм цæугæйæ, Войковы уынгмæ куы бахæццæ уай, уæд фысыныл ауындзынæ агуыридурæй амад иууæладзыгон хæдзар. Лæууы тæккæ фæхæрдгæнæны. Адæм æй хонынц Къостайы хæдзар. Ацы бæстыхай у мах æнусы æмгар — аразын æй райдыдтой 1901 азы Къостайæн йæхи проектмæ гæсгæ... Фæлæ Къоста æнæнхъæлæджы фæрынчын. 1903 азы райдайæны йæ хæдзар æрдæгарæзтæй ауæй кодта В. С. Семеновæн, йæхæдæг та Лабæмæ ацыд...

Къостайы хæдзар... Стыр символон хъуыды ис ацы дзырдты. Къостайы хæдзар — Иры хæдзар, нæ адæмы уды фарны мæсыг...»

*Хæдзар... Хæдзар — йæ ис æмæ йæ низ.
Йæ уд цырагъау Иры дзыхъхъы батад,
Æрхуыссыдис æнафоны, фæцис,
Йæ хæдзар, охх, æрдæгарæзтæй баззад.*

*Æрцæуын æм. Сæрнылæггæй лæууын,
Табугæнгæ: нæ кувæндон у, н' аргъуан.
Æрцæуын æм. Къæмдзæстыггæй кæсын.
О, махæн хъуамæ аргъуанау зынаргъ уа.
(«Къостайы хæдзар»)*

Ахуыргæнæг йæ фæсныхас зæгъы, Хетæгкаты Къостайы сфæлдыстадæн стыр аргъ кæй кæнынц æндæр бæстæты дæр. Йæ уацмыстæ чингуытæй рацыдысты уырыссаг, англисаг, тамилаг, бенгайлаг, словакаг, гуырдзиаг æмæ æндæр æвзæгтæм тæлмацгондæй. Къостайыл арæзт ис кинонывтæ: «Сын Иристана», «Возвращение Коста», Плиты Христофор ныффыста оперæ «Коста», Хаханты Дудары 5-æм симфони хуыйны «Къоста». Хетæгкаты Къостайы поэмæтæм гæсгæ арæзт æрцыдысты киноныв «Фатимæ» æмæ Хаханты Дудары балет «Хетæг». Къостайы ном хæссы Хъаспийы денджызон наутæй иу. Арæзт дзы ис Къостайы музей.

Абайты Васо афтæ загъта Къостайы тыххæй: «Англисаг адæмæн сæ сомыгæнæн у Шекспир, Шотландийæн — Бернс, немьцæн — Гете, итайлæгтæн — Данте, Уырысæн — Пушкин. Мах, ирон адæм та ард хæрæм Къостайы номæй. Æмæ нæ зæрдæ уымæй у уæлдай рухс, нæ сæр дзы хæссæм бæрзæндты». Æцæг Ирон

адæмæн Къостайы ном ссис æрдхæрæн. Уымæн ыл скодтой йæ удæгасæй зарæг 1900 азы Иры номдзыд зарæггæнджытæ: Ногъаты Тебо, Царахаты Хъайтыхъо, санибайаг Дзиуаты Гæвди, Токаты Бига. Иры хъæутæ æмæ кæмттыл зылдысты æмæ йæ зарыдысты. Уый тыххæй æрмæг бакæсæн ис журнал «Мах дуджы» 1999 азы 10—11-æм номырты.

Урочы кæрон ахуырдаутæ байхъусдзысты «Къостайы зарæг»-мæ.

5. Ахуыргæнæджы хатдзæгтæ рацыд æрмæгæй.

III. Хæдзармæ куыст.

1. Бакæсын уæлæмхасæн æрмæг Къостайы царды тыххæй æмæ йæ хи ныхæстæй дзурын зонын.

2. Сахуыр кæнын Къостайы æмдзæвгæтæй æнæ чиныгмæ кæстæйæ дзурын.

ИРОН
ПОЭЗИИ
АНТОЛОГИ

ГАБЕТЫ ЮРИ

(1938-1985)

Габеты Юрийы æмдзæвгæты тыххæй Малиты Васо фыста, зæгъгæ, дам, æнцон æмбарæн не сты, хъуыды сыл хъæуы, хатгай, дам, афтæ фæзыны, цыма Юри дæсны жонглерæу дзырдтæй хъызгæ кæны. «Фæлæ уый цæстсайæн у, — зæгъы Васо. — Зынаргъ дур, налхъуыт-налмас йæ мидæг кæмæн вæййы, ахæм æрзæт хуымæтæджы лæджы цæст нæ раиртасдзæни, хъуамæ йæ геолог фена. Афтæ зæгъын Габеты Юрийы сфæлдыстадæй дæр» (журнал «Ирæф», 2000, №2).

Раст фыссы Васо. Ис ахæм поэттæ, сæ рæнхъытæ зæрдæйы уидæгты уынгæг зардæй кæмæн райгуырынц, æнкъарæнты æнæнцой улæфт æмæ æхцон мелоди нæм кæмæй фæхъуысы. Уыдонæн сæ мидис алкæй зонд нæ ахсы. (Басæттон ыл, æз дæр бирæ хæттыты бакастæн Юрийы тексттæ, бирæ сыл фæхъуыды кодтон, фæлæ мын сæ сусæгтæ æххæстæй райхалын нæ бантыст. Æрмæст иу хъуыддаг бæлвырд у: æмдзæвгæйы апмæ фæндаг ссарыныл-иу цас æнувыддæрæй архайдтон, уыйас мæ йæ зæлты зæрдæдзуаг, ивгæ-фæливгæ дуне тынгдæр кодта йæ уацары). Ахæм поэзи И.В. Гете хуыдта демоны сыгъдæг комулæфтæй хъæстæ аивад: «Демоническое — это то, чего не может постигнуть ни рассудок, ни разум. Моей натуре оно чуждо, но я ему подвластен».

Дыууæ ныхасæй Юрийы царды хабæрттæ. Райгуырди Дыгуры районы Мустыздæхы. Йæ фыд Слангери фæмард Фыдыбæстæйы Стыр хæсты, æмæ лæппу йе 'нахъом хоймæ баззади сидзæргæс мады æвджид. Хæрз сабийæ бавзæрста царды уæз. Скъола кæронмæ каст фæуын дæр йæ къухы нæ бафтыди — магуыр бинонты къæбæры мæт бадомдта. Юри куы

фæлæгдæр, уæд-иу йе 'мбæлтты къордимæ ацыди
Казахстанмæ æмæ æндæр рæттæм кусынмæ.
Фæстагмæ йыл æвирхъау низ стых — йæ зонд
дзæгъæлтæ кæнын райдыдта. Амарди 1985 азы.

Юри фыста дыгуронау дæр æмæ иронау дæр. 1967
азы йын «Мах дуг» рауагъта æртæ æмдзæвгæйы.
Малиты Васойы разныхасимæ йын журнал «Ирæф»-ы
та (2000 аз, №2) рацыди стыр цикл.

Поэт цы чысыл, фæлæ ахадгæ бынтæ ныууагъта,
уыдон йæ райгуырды 70 азмæ (2008) хицæн чиныгæй
джиппы рауадзын арфæйаг хъуыддаг уайд.

* * *

Гæр, лигъд ести?..
Сайд ан кæд?
Æригъд дести —
Сайтанвæд.

Фал дæ зæрдæ
Фæкъех æй.
Палм лæзæргæ
Фæддех æй.

Е мираж æй —
Тад уæлдæф,
Йе 'мир — разæй
Цадæрдзæф.

* * *

Арти скъæфæн
Сог, — нæ цард;
Карди цæфæн —
Тог 'нæгъард.
Ци фау зæгъæн,
Дзæнæт — дог.
Цикъау нæ гъæн
Æнæ тог.

* * *

Кæд цити нисанбæл æлвæст дæ,
Уæд фидибæсти 'й дæ фиццаг.
О уарзт, дæу равзурста мæ цæстæ,
Уо цити хæццæ æмидзаг!
Бæлдау де 'стæфт рæзтæ сасодзæ,
Курмæн бони 'рхъæрт — кæмидæр:
Нæ баримæхсæг, нæ агъодæ —
Айки иссергæ къæми дæр.
Цума мед-зæрди ниббуройнæ
Адтæй æррæстæ расайæн,
Цæмæй цилле лигъз къубулойнæ
Кæна де 'схъæртбæл разуайæн.
Сайтæнтти æлхи æнгъæлæн,
Зонгæй ескæми ихæлæн.

* * *

Дæ фæрсгæ цæстæн йæ æцæг, —
Дæ тогуагъд гагуй ниссæдзæг!
Дæ секк, дæ зæрдæ фæкъкъæппæл,
Цалдæн кодтонцæ æртхъæппæл.
Де 'рвонг цæститæн — хъуæцæ дард.
Цума сайтæнтти æцæг арт,
Кодта уотæхсæнти гур-гур,
Уодбæл кир-кир æма мур-мур.
Уоййау се 'хсæни гъæла ходæ
Дунгæн сервазтæй кæмидæр:
Нæ баримæхсæг, нæ агъодæ —
Айки иссергæ къæми дæр
Сугъди азарæй, зинги таси,
Адзал уæлдай кодта йе 'гаси,
Цума фæлхатти æндзæрстæй
Æндаг медæггаги мæстæй
Цъарæ хъæппæй тудта агъодæ.
Кæд арти уагæ, æндæр æй,
Уæдта 'й зæгъæнтæ æмбæрæй.

* * *

Фал арт, еци арт ци фæцæй,
Донбæл ка 'ндзаруй æ х'уæцæй,
Йейæ йе стонг уа, æлг'æдæй,
Дуйне бахсиндзæй уæлг'æдæй.
Е фæлдесондæн æлхæнгæ 'й
Зинттæ се 'ррабæл, г'æргæнгæй,
Ма нæма кæсæн æндæр десмæ
Артæн йе 'спæртт 'ма æ фæддунд —
Цæсти баредзæн — æ фæц'ц'унд.
Махæн сауæнгæ фæффæдесмæ,
Уонæн — æррæстæ гиризау,
Цума орс ферттивд кири сау.
Суг'дæй — соцпуйнагмæ, хæсгæ,
Кæми содзгæ 'хседарф æхсгæ
Сæ арт райдзаг'тонцæ æваст.
Г'удæй де 'ннердæмæ фæккаст:
Æма ц'æх арт, ц'æх арт зилдæй!
«К'æр-к'æр!» «Æстæрæ!» «Æвзедаг æй!»
Уæдта æхсæви фæммедæг æй.
Кодта ц'æстæ æма лæсæнтæ,
«Æз ами дæн, — дзурдта, — кæсæнтæ,
Æз ами дæн, æдта ме 'знæгтæй
Еу дæр бафснайæ нур æ сæр! —
'Ма кедæр агурдта йе 'взæгтæй,
Цудæй се 'рдеуагæ, сæ г'æр.
Фал цæхæрæн г'удæй цæхæр:
Од од ке адтæй, уой нæ зонгæй,
Цудæй иннетæбæл артæй,
Цума йе 'срохсæй æрæрвонг æй
Æма дзурдта: «А дæр цард æй!»

* * *

Ес мин стур мæсуг дасуйнаг,
Æма стур нади уарг' сахармæ.
Фал отæ г'æла дæр нæ дæн
'Ма цар фехалæ царг'æдæн.
Кæсун дæ равгæ 'ма дæ армæ:

Кæд нади уаргъ, уæд мин дæ хъæртт,
Кæд бундорæн — уæдта де 'гаси,
Уæд мæ дууæ цæстей арази
Æрфуг балхи кæнæд, зæгъæд,
Æма тъæфилтти уагъд тъæбæртт
Се 'взурст фæндонбæл æрлæууæд.
Æнхæст не суæгъдæ дæ фунтæй,
Фал цидæр радзурдæй цъундæй,
Адтæй уонæнти цити зар,
Арвбæл сæмбæлгæ, зæнхи гъар.

* * *

Æрдзæй æ хъаппи æвæрд кай, —
Бæрцæй сайтæнттæн «лæвæрд» æй.
Нæдæр алхимикти цъæх сæг —
Колби фæрстæбæл рæдæхсæг,
Нæдæр цитæмæ фазæбурд,
Нæ урзæсгар, нæ цæстагурд,
Дæрддзæги нитъгъанг, арв — фæтæн,
Евæн базири фæххæтæн,
Æрдзæн не 'схъæртгæй æ дзебæл,
Æ къæртт ферветгæй, æхебæл,
Зунди бæрзæндæ, фæнди бун —
Уомæ неци схъæртдзæй æппун.

* * *

Сесдзæнæ фат ду, бауæгау,
Мæ къахт цæстæбæл гъавæгау,
Тæккæ зинуодæнст, æлгъист бон,
Æхст æрцæудзæнæй æрвгæрон.
Цума систадæй æ медæг
Æлгъисти надбæл æрветæг, —
Гъæдæй æрхæсгæ гъæддаг тог
'Ма нæбал зонуй æрæрвонг.
Уоййау финк — æйкитæн се 'хсæнæй,
Дони фелхъевгæ, фæлмæн фат,
Йе 'ргъувд къахи бунти фехсдзæнæй.
Цума йе 'рдасгæ къотæрбæл —
(Уотид, æ бонти уодтæрбæл).

* * *

Дæ ми дзиуарбæл
Зæдфæдзæхст:
Сæуми дуарбæл
Уæд дæ «дзæхст».

Дæ хъор фунти —
Дæггæл — узт дæ.
Дæ хор тунти —
Дæ фæлустæ.

Исуæд мадæн
Цæст — тавд æма
Изæдбадæн
Дæ авдæнæ.

Амонд де 'нцуд —
Дæ цъæхбæл.
Дæ фæббенцъу —
Æртæхбæл.

* * *

Гал уа — дæ саскъæ,
Цæрциау — дæ тъинкк,
Тала — дæ тасгæ,
Арцау — дæ цъинкк.

Марг, ма рагъарæ!
«Нæ» нæй мадзал,
Цард ма рамарæ,
Фал йæ адзал!

Къæнцмæ къæнцц кæнæ,
Дог — уæ арæн.
Кæдмæ кæндзæн
Тогуарæн?

* * *

Зингәнгъәл зәл — «хом»,
Цирен — суд,
Ингәнбәл дәлгом
Сирень — кудт.

Мә зәрди сәргъи
Цаз — тухстау,
Уәлмәрдти хәрви
Сәздухстау:

Зәл — зәрди сәлвәст —
Гъигуәззау,
Уәлмәрдти дзәлвдзәст
Идәдзау.

СОНЕТТАЕ

1

Дә зәрдәйы рис ма равдис цәссыгәй,
Әнәхъән дуне бацәуәд дә армы.
Цы тых арәм әцәг ләджы әфсармы,
Уәлдәр у уый әнәбон улы хъыгәй.

Дунейы кондмә чи ракаст бәрзондәй,
Гъеуый ысси йә хъысмәтән хуыцау.
Ләг диссаг әмә бонджын у әрдзау —
Ныууадз дә сурәт зарәджы нывгондәй.

Фәлә нәмыгау искәй хуыммә ма 'рхау,
Дә бәркад науәд базайдзәни уым.
Зәххыл йәхәдәг чи нә кәны хуым,
Мәгуыр у уый әнәбазыртә маргъау.

Кәйдәр хуымгәнды равзәргә әрнәгән
Йә бәркад нә куывдән нәу, нә хәрнәгән.

2

Цыбæл цæстыты мондæгтæ дывæрæй
Дæ цæстæнгасæй макуы бафид ды.
Рæсугъддзинад уындыл куы уа чъынды,
Уæд адæммæ фæкæсы уый уæлдæрæй.

Кæй басудза йæ рагбонты фыдæх,
Уый не здахы уæздандзинад фæсмонæй.
Тæрсын, мыййаг дæ цæстыты æртæх
Мæ хъысмæтыл куы бафта искуы донæй.

Æгад цæссыг æнæхæлд нæу æндæрæн,
Уæддæр æй зæрдæ доны адæн исы.
Лæджы къуындæг уд, дунеты æвæрæн,
Цына ыссарæм амондæн дæ исы.

Цæуы сонеты цалдæр рæнхъы барстæй,
Фæлæ-иу сарæхс — байдзаг сæ кæ уарзтæй.

* * *

Мæ разæй фæцæуæг,
Мæ разæй фæуæвæг бæлццæттæ,
Уæ зонды тых дунеты уавæр æрцахста.
Истори уын хаста уæ намыс
Тырысайау фидæны дуæрттыл.
Рæстæджы рыг не 'рбадт уæ тæрттыл,
Æмæ ныр мæ балцыл,
Фæндаджы кæрæтты æрзайгæ дыргъдæттау,
Уæ фæллойы бæркад æрæнцад.
Мæ чысыл фæллой мын
Æлгъгæнгæйæ искуы куы хынцат,
Уæд къудзийыл разайгæ гага
Куы фестдзæн уæ бынмæ.
Цы кæнон?
Æнæбон атакæ
Мæн намысы охыл нæ хъæуы.

Нæ намыс нæ иумæйаг тохы
Æнæнымæц нæмттыл ныппырх и,
Фæлæ нæ цы тых и,
Уый иумæ æмбырдæй
Уæ кады барæныл нæ цæуы,
Мæ разæй фæцæуæг,
Мæ разæй фæуæвæг бæлццæттæ.

Цъары фæрстыл:

1. Хъахъхъæнæг зæд.
2. Бæркадкъух.
3. Чызджытæ-мадæлтæ.
4. Хуры чызг.

* * *

Технический редактор	Виктория БОРАЕВА
Корректор	Заира КАРАЦЕВА
Компьютерный набор	Марина КИРГУЕВА
Компьютерная верстка	Ирида КОДЗАТИ
Дизайн	Залина ГУРИЕВА

* * *

---

*Журнал зарегистрирован в региональном Управлении ГК РФ по печати в РСО-А.
Регистрационный номер Ш-0132*

*Журналы цы æрмæг рацæуа, уымæй æндæр мыхуырон оргæн куы пайда кæна,
уæд хъуамæ амынд уа, «Мах дуг»-æй ист кæй у, уый.*

*Журналмæ цы къухфыстытæ цæуы, уыдон редакци рецензи нæ кæны,
стæй сæ автортæн фæстæмæ нæ дæтты.*

---

*Учредители: Комитет РСО-Алания по печати и делам издательств,
Союз писателей РСО-Алания*

---

*Подписано к печати 12.02.06. Формат издания 60х84 1/16. Бум. офсет. № 1. Гарнитура
шрифта МузI. Печать офсетная. Усл. п. л. 10,23. Учетно-изд. л. 7,97.
Тираж 1600 экз. Заказ № 2519.*

*Адрес редакции: 362025, г. Владикавказ, ул. Фрунзе, 24.
Телефоны: 53-69-66; 53-31-58; 53-69-62; 53-31-24, 53-65-86.
E-mail редакции: mahdug@mail.ru*

*Отпечатано в ОАО Республиканском издательско-полиграфическом предприятии им. В. А. Гассиева
362011, г. Владикавказ, ул. Тельмана, 16.*

